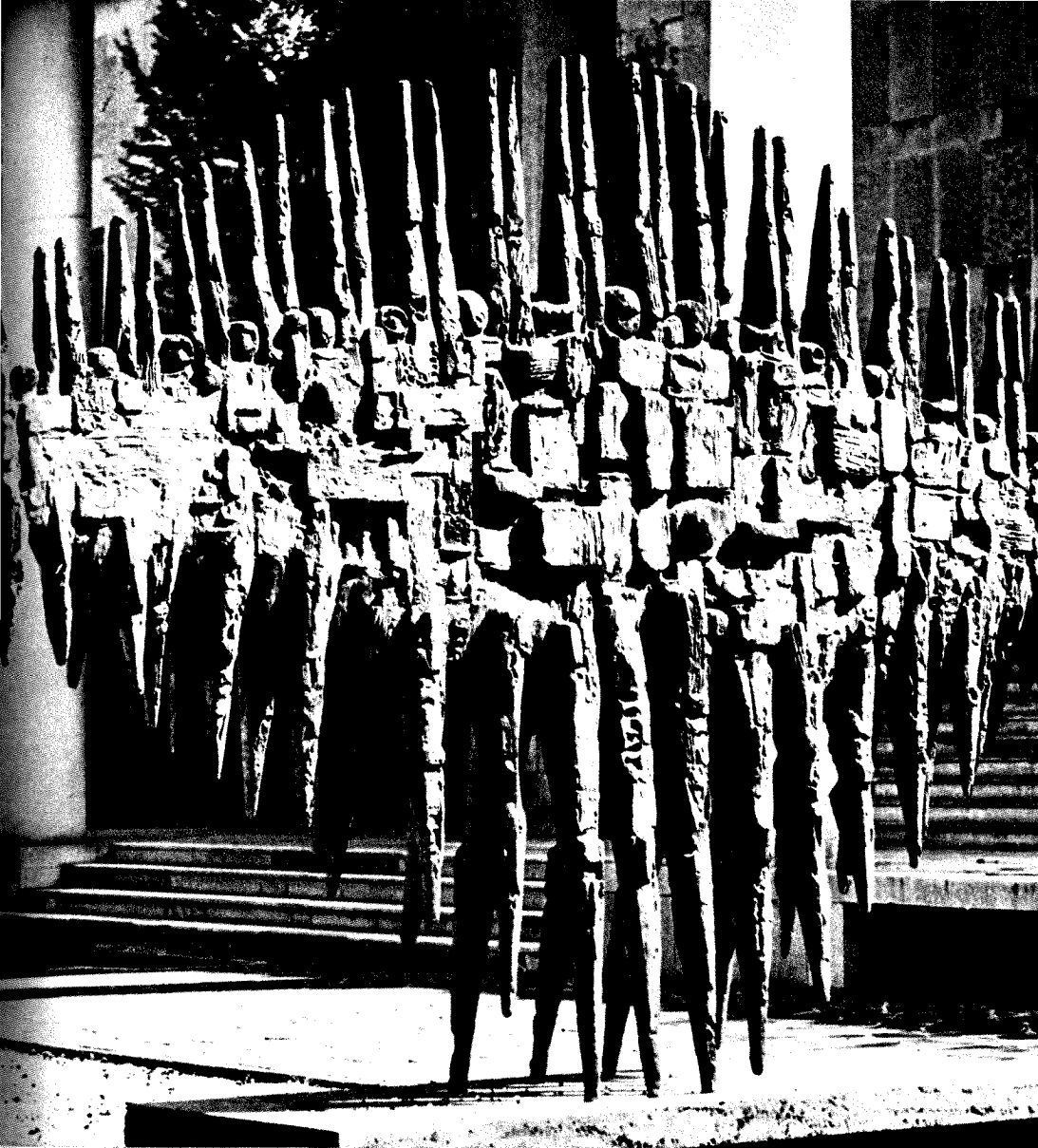

BOREC

5

1970

REVIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10
 REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽIŠNIK, VOJKO
 NOVAK, TONE POLSAK, ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, IVE SUBIC, FRANCE VREG, FRANCE
 VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
 ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
 TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
 OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
 LEKTOR: PROF. AVGUŠTIN PIRNAT
 METER: HERMAN MIKLIČ

KAZALO

Ob petindvajsetletnici zmage nad fašizmom	385
France Kosmač: Ob osvoboditvi Ljubljane	391
Naše prelomno obdobje (Drago Košmrlj)	393
Tone Krašovec: Petindvajset let razvoja in pogled naprej	399
Milan I. Obradović: Prebivalstvo — poglobitvi dejavniki varnosti	405
Florjan Laimiš: Nikoli ne bomo pozabili	415

DOKUMENTI

Uporniško gibanje na črni celini	421
--	-----

SPOMINI — ZAPISI

Albina Lapanja-Zmaga: V slovenski Benečiji	432
Franc Curk-Nace: Srečanje	438
Andrej Pagon-Ogarev: Okupatorjev zločin v Brdi nad Gornjo Kanomljo	440
Ivan Uranič-Drago: Poslednji meteži ob Dravi	445
Matevž Hace: Obiski simpatizerjev KP pred tridesetimi leti	453

KULTURNA PANORAMA

Majhen pogled nazaj (S. R.)	457
Ivan Jan: Mrtvi ne lažejo (M. L.)	462
Dr. Julij Titl: Murska republika 1919	462

LIKOVNA UMETNOST

Medvojni načrti za likovno dejavnost po osvoboditvi (Vera Visočnik)	465
MED REVIJAMI	472
BIBLIOGRAFIJA KNJIG	480

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišeeji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. — Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Ovitek: Drago Tršar, Manifestanti II, 1947, bron

Ob petindvajsetletnici zmage nad fašizmom

Težko je na naslednjih nekaj straneh popisati vso veličino tistega zgodovinskega dne in dni pred njimi ter vse odmeve, ki jih je povzročila zmaga nad okupatorji po vsem svetu. V štirih letih borbe so se uspehi naše armade iz dneva v dan večali, vse do končne zmage 9. maja 1945. leta. Zato smo v uvodne sestavke današnje številke uvrstili spomine znamenitih vojaških voditeljev naše armade. Obiskali smo Jako Avšiča, Rada Pehačka, Jožeta Štoka-Korotana.

Spominjali se bodo tistih dni pred petindvajsetimi leti, ko so naše enote osvobodile vso Jugoslavijo in ko so naši narodi skupaj stopili na oder svetovnih dogajanj. V središču tega pa je naša država ostala vseh 25 let s svojo politiko miroljubnega sožitja in s politiko dosledne obrambe svojih načel in pridobitev.

Jaka Avšič

Od nekdanj so vojne ali jasneje povedano zmagoviti izidi vojne prinašali velike državno-pravne in družbeno-politične spremembe. Govorili so, da bitke odločajo o cesarstvih, o biti ali ne biti narodov. S tem so tudi poudarjali pomen oboroževanja, držanje stalnih profesionalnih armad in opravičevali velike vsote, ki so zato potrebne.

In res je tudi zadnja vojna spremenila državne meje na evropski geografski karti. Odločili so kar sami trije najvplivnejši državniki na konferenci v Jalti od 4. do 11. februarja 1945. leta, tri mesece pred koncem vojne. Bili so precej daljnovidni, saj se je kljub vsemu v Evropi mir obdržal že celih 25 let.

Vsekakor v končanju vojne vidimo, kako so potekali in delovali vsi dejavniki, ki so vplivali med razvijanjem vojaških nasprotij na frontah in v zaledjih obeh, v vojni si nasproti stoječih, vojujočih se strank oziroma skupin vojskujočih se držav.

Vsaka stran je vlagala v konflikt svoje sposobnosti z vseh področij, ki pomenijo kakršnokoli silo in moč med dolgimi leti vojne od Münchna, ko se je začelo 1938. leta, do Berlina, ko se je končalo 1945. leta. Končna aktiva v bilanci je diferenca, ki je zmaga ene stranke oziroma koalicije zaveznikov vzhoda in zahoda. Njo vidimo v spremembah, ki jih kaže geografska karta in še bolj družbeno-politične spremembe, ki spremljajo zmagoviti konec vojne in povojno dobo kar zelo stabilno. Zaslužno največje spremembe in uspehi so na vzhodu.

Kljub takšnemu optimističnemu pogledu na konec vojne in žrtve vojne se odpira jasni pregled človeške nesposobnosti in človekove nepopolnosti, ker ni znal na drugi način razreševati protislovij med ljudmi in državami, kot je prav ta: najbolj divjaški način z vojno, ki pomeni razreševanje s posredovanjem uničevanja in klanja ogromnega števila nedolžnih človeških žrtev. Pri

vsem tem pa, kar vidimo s perspektive 25. let, ta vojna in njena predvojna doba ni prinesla rešitve tistih nasprotij, ki izhajajo na področju ideoloških družbenih razmerij. Praksa očitno zaostaja.

Kako nerazumljivi in škodljivi se zdijo danes zgodovinsko razgledanemu Nemcu predvojni in vojni javni nastopi Hitlerja, a Italijanom tudi Mussolinija, z njihovimi divjimi govorniškimi izpadi na tribunah, ko sta ščuvala ljudi na vojno. In tudi če ocenjujemo posebej le tehnično vojaško politično idejo in izvedbo osvajalnih načrtov nacizma-fašizma z namenom, da kolonizirajo nekatere južne in predvsem vse slovanske narode, je danes vidno, kako nerealen, nestrokoven in primitiven načrt je bil. Res so Nemci in Italijani dosegali velike začetne uspehe, ker ni prav nič upoštevan pomen pojma o svetovnem strateškem ravnotežju sil, ki slej ko prej ima svojo veliko težo in igra odločilno vlogo. Ravnopravnost na nivoju suverenosti narodov in držav ima svojo zakonitost v tem, da se proti velikemu nasilju začne zbirati in rastejo nasprotna sile, ki ponovno postavijo ravnotežje. Ta zakonitost ima svoj temelj v naravi in lastnosti človeka, ki ne želi in ne more živeti v podjarmljenem in odvismem razmerju, zatiran niti v mednarodnem pomenu niti notranjem. Današa stopnja civilizacije in tehnike je povsem nekaj drugega od tistega, kar je bilo v dobi Rimljanov, ko človek — suženj ni imel skoraj nobene razgledanosti in pičlo znanje ali pa tudi v dobi fevdalizma, ko so ravnali s človekom, ki so ga oklepale sile nevednosti in celo tudi v dobi začetnega kapitalizma, ko človek še ne razpolaga z znanjem, nima izobrazbe, da bi se zavedal svojih pravic do človeka in ne sredstev, da bi jih znal doseči, pa čeprav bi to bilo v najhujših razmerah.

Čudna in presenetljiva je bila notranja podoba koalicije v tej vojni potrebna upoštevanja in dobrega računanja. Po eni strani sta stali v vojni nasproti dve strani, ki sta se vojevali med seboj, a v resnici, površno gledano, po svojih osnovnih interesnih temeljih pa so vojevale tri nasprotna sile. Tako izrazitih nasprotij treh vojujočih se sil v drugih vojnah ni bilo. Zdi se, da je vse do konca vojne obstajala nevarnost, da se partnerstvo vojujočih spremeni in razpade. Ideološko nasprotje med zahodnimi vojnimi silami in Sovjetsko zvezo je bila stalna pretnja vojni koaliciji, ki pa je srečno vzdržala do kraja. Kaže pa, da sta protihitlerjevska koalicijo utrjevali predvsem krvooločnost in zločinsko poteptanje tudi najmanjšega človeškega dostojanstva, humanosti in vsake etike od samega nacifašizma, ki naj s takšnimi postopki podro vse mostove za kak obrat ali drugačen izhod iz vojne.

Tako je v težkih okoliščinah in v teh okvirih koalicije prišlo do osnovnih temeljev za obstoj slovenskega naroda — kljub njegovi smrtni obsodbi. Slovenci smo za svoj obstoj prav gotovo v tej vojni žrtvovali toliko naporov in krvi, da smo več kot zaslužili svoj svobodni obstoj na naši zemlji. Vključili smo se prav zaradi izredne borbenosti kot zmagovalci ponosno kot suverena republika Slovenija v federativno združitev jugoslovanskih narodov. Če se v tej zavezniški kombinaciji jugoslovanskih narodov ne bi združili in skupno nastopili, bi moglo priti do alternativ. Med temi je bila možna vključitev v monarhijo, unitaristično državo s četniško mentaliteto, v kateri slovenski narod ne bi imel prav nič zavarovanega obstoja. To pomeni, da bi se razvijala naprej srbska hegemonija in bi slovensko kulturo, slovenski jezik in gospodarstvo bolj in bolj odrivali v zaostalost, dokler Slovenci ne bi postali le bedna folklor. Predvsem pa delovni človek kot delavec ne bi imel odprtih vseh razvojnih možnosti, kakor jih ima danes, in ne bi rasel kot dostojanstven in svobodni človek.

Na napore in žrtve NOB tudi po prvem četrt stoletnem razdobju ne bomo pozabili. Enakopravnost narodov moramo razvijati naprej. Enakopravnost republike mora biti uveljavljena na vseh področjih. Njeni zastopniki morajo biti zastopani s svojo šestinsko veljavnostjo povsod tam, kjer se odloča o skupnih zadevah, o skupnem gospodarstvu ali kjer se postavljajo skupni normativi, ki imajo kakršenkoli učinek na življenje oziroma obveze delovnega človeka naše republike. Kjerkoli je kdo delegiran, imeti mora pred očmi, da socializem zahteva enako pravico za vsakega delovnega človeka, da so torej tudi narodi v enakem samostojnem položaju. Narodi — republike imajo odgovornosti in obveznosti za ureditev lastne narodove skupnosti in da se večji ali manjši napor in trud pripadnikov naroda morajo poznati na ureditvah lastnega naroda. Spodbuda in zaupanje delovnih ljudi raste iz pravične participacije po vloženem trudu, a to zaupanje nam je v zloženi državi, kakor je naša, neobhodno potrebno za skupno demokratično življenje in za uspešni nadaljnji razvoj.

Ko smo pred petindvajsetimi leti z radostjo v srcu doživljali dan zmage, smo že spoznavali tudi grenkobo na naših severnih in zahodnih mejah. Danes je, zdi se, že prežela zavest vsakega Slovenca, da je treba živo spremljati življenje, aktivno sodelovati in uveljavljati svoje pravice. Nič nam ne bo prišlo, če ne bomo znali povedati, kaj nas tišči, do česa imamo pravico na osnovi dela in potreb, a znati moramo tudi videti, kako je pri drugih ter se učiti od spretnosti drugih. Pred 25-letji je bil skoraj na vsaki hiši in po plotovih na Primorskem povsod z velikimi črkami viden napis: »Tujega nočemo, svojega ne damo«. Ta velja za današnji čas prav tako in tudi za naprej, če hočemo, da bo naš delovni človek imel njegovemu vlaganemu trudu primerno življenje. Seveda želimo ravno tako vsem ljudem po drugih republikah in vsem skupaj dogovorno bratsko sporazumevanje brez kakršnegakoli preglasovanja.

Rado Pehaček:

Po kapitulaciji Italije in zavzetju južne Italije po zavezniških enotah se je na tem terenu znašlo zelo veliko število naših rojakov iz Primorja, kakor tudi Slovencev, ki so bili v raznih koncentracijskih taboriščih. Vrhovni štab je takoj poslal ekipo, ki je začela z organiziranjem teh ljudi za narodnoosvobodilno borbo. Težava pa se je pokazala v tem, da je večina teh ljudi bila primorskih Slovencev, ki niso poznali srbohrvaščine in je bilo težje z njimi ravno zaradi jezika. Zato je vrhovni štab zahteval od glavnega štaba Slovenije, da pošljejo nekoga, ki bi bil Slovenec in pomagal oziroma organiziral vse to delo, saj je bilo teh ljudi vsega skupaj okrog 30.000. Tako sem bil jaz julija 1944 poslan od glavnega štaba Slovenije na vrhovni štab in iz vrhovnega štaba me je tovariš Tito poslal v Bari v južno Italijo, kjer smo organizirali bazo narodnoosvobodilne baze, katere komandant sem postal jaz. Ta baza je imela prvo nalogo, da vse te tovariše, ki so se vsi javili za narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije, organizira v borbene enote, in sicer čimprej, nato jih s pomočjo zaveznikov čim moderneje oboroži in pošlje v borbo v domače kraje v Jugoslaviji. Poleg tega je baza imela nalogo organizirati bolnice, za vse naše ranjence, ki so jih zavezniki iz vse Jugoslavije vozili v južno Italijo, kar je bilo za narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije prav gotovo velika pomoč. Nadalje je baza zaradi pomanjkanja zavezniških vojakov, ki so jih

rabili na fronti, morala dati vso delovno silo, ki je bila potrebna z pakiranje opreme, ki so jo zavezniki pošiljali narodnoosvobodilni vojski kot pomoč. Seveda je pri tem, da so se organizirale enote za borbo in enote, ki so ostale tam, nastala zelo velika tekma, kdo bo šel v enoto za borbo, kdo pa bo moral ostati na delu v južni Italiji, kar pa seveda ni hotel nihče. Tako smo v tem delu, ki je bilo ne samo za jugoslovanske partizane, temveč za italijanske in grške, pričakali osvoboditev. Ni potrebno pripovedovati, kakšno veselje je bilo, kako je bilo vse navdušeno; mogoče bomo laže razumeli, če vemo, da je bilo veliko primorskih Slovencev, ki so ne samo štiri leta bili od doma, ampak nekateri celo od abesinske vojne. Zato je bilo izredno težko zadrževati te ljudi, kajti vsi so bili nestrpni. Višek te napetosti je bil, ko so naše enote vkorakale v Trst, saj smo takrat vsi Slovenci, posebno pa primorski Slovenci, za katere je bil Trst simbol njihove svobode, mislili, da je to bila dokončna osvoboditev, saj so celo Italijani mislili, da je tako, ker so na gledališče obesili velik venec s črnim trakom z napisom »Trst je umrl«. Vsi vemo, da temu ni bilo tako in da se je borba za Trst še nadaljevala. Potem me je maršal Tito poslal iz Barija in me izbral za šefa naše misije v Trstu, ki je imela takrat prvenstveno nalogo sodelovanja oziroma urejevanja vseh teh del, ki so bila zvezana z različnimi komisijami in našo borbo za Trst.

Jože Štok-Korotan

Bilo je 30. aprila 1945. leta, ko je prva brigada narodne obrambe taborila na Kočevskem. Takrat je dobila nalogo, da odrine proti Ljubljani. Ko je na svojem pohodu prišla v Faro, so med hribi začeli odmevati strelji. Mislili smo, da smo zašli v sovražno gnezdo, vendar je bil to izraz 1. maja, ko so bili partizani v navdušenju, da proslavljajo praznik dela, začeli streljati in vzklikati. Prvi maj smo proslavljali na poti proti Ljubljani. V Osilnici, kjer smo imeli prvi počitek, nas je presenetilo novo streljanje, vendar to ni bilo v zvezi s prvim majem. Bila je to skupina sovražnikov, ki se je skrivala na vrhu Medvedjaka in je skušala zaustaviti naš prodor proti Čabru. Dve četi sta odrinili na položaj in pregnali sovražnika proti ribniški dolini, kjer so ga enote sedmega korpusa uničile. V Čabru smo prvič slovenski partizani zagledali tanke, topove in drugo moderno orožje, ko je četrta armada prodirala proti Trstu. Tam je tudi prišlo navodilo štaba slovenske divizije narodne obrambe, ki je takrat bil v Skradu. Ukazano je bilo, da z enim bataljonom odrinemo v Ilirsko Bistrico, kjer naj bi imel slovenski narodnoosvobodilni svet pomembno zasedanje. S prvim bataljonom, ki mu je poveljeval Lado Mole, sem bil določen za pot v Ilirsko Bistrico, ki naj bi jo zavarovali. Naš prihod prek Babnega polja in Mašuna v Ilirsko Bistrico ni imel neke posebnosti, vendar smo med iskanjem prostora za razmestitev čet in postavljanjem straž zaslišali močno topovsko streljanje iz smeri Sušaka. S kurirjem sem se približal partizanskemu tanku, s katerega je pogledal naš major in naju vprašal, kaj počnemo v Ilirski Bistrici. Odgovoril sem mu, da moramo kraj zavarovati. Takoj nas je opozoril, da moramo Ilirsko Bistrico zapustiti, zakaj od Reke proti Trstu se približuje 30.000 sovražnikovih vojakov, ki se želijo prebiti proti srednji Evropi. Takoj za tem smo zaobrnili naše tri kamione in se odpeljali proti Postojni. Okoli nas so padale topovske granate in ena od njih je celo poškodovala naš zadnji kamion. Po prihodu v Postojno sem se javil v štabu

*Dorđe Andrejević-Kun:
Streljanje, 1944, tuš*

29. hercegovske divizije, ki je imela nalogo, da prodre proti Ljubljani. V štabu so mi povedali, da je vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja odšlo proti Trstu. Odpeljal sem se proti Ajdovščini. V Razdrtem sem srečal Lada Kogoja, kapetana iz štaba slovenske divizije. Naročil mi je, naj z bataljonom odidem v Ajdovščino in jo zavarujemo, ker bo zasedanje namesto v Ilirski Bistrici v Ajdovščini. Naš prihod v Ajdovščino je bil res nekaj posebnega. Transparenti, cvetje, napisi na cestah, napisi na hišah, »Živela Jugoslavija«, »Živel Tito«, Živela KP Jugoslavije«, »Tujega nočemo, svojega ne damo«, »Tu smo Slovenci« in vse, kar smo doživeli in videli, ko so se množice ljudi zgrinjale v Ajdovščino, nam je napovedalo, da gre za edinstven dogodek. In res, 5. maja so se na tribuni pojavili predstavniki našega slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, predstavniki SNOS. Prvi je govoril Josip Vidmar, za njim pa Boris Kidrič. Ploskanja, ovacij, vzklikanja in navdušenja, ki je prekipovalo v naših srcih, je bilo na pretek. Vendar partizani-vojaki za to nismo imeli časa. Ko se je SNOS sestal v lepo okrašeni dvorani in sprejel zakon o prvi slovenski vladi, je bil mandat poverjen tovarišu Borisu Kidriču, sekretarju KP Slovenije, ki je tako postal prvi predsednik slovenske narodne vlade. Po dvodnevnem zavarovanju je bataljon predal svoje dolžnosti področni vojaški enoti in po nalogu odrinil proti Ljubljani. V Logatcu, do koder sta se drugi in tretji bataljon pripeljala iz Postojne z vlakom, sem se srečal s komandantom Antonom Ljubičem in Francem Trobcom, komisarjem brigade, ki sta se sklanjala nad zemljevidom in kovala načrte za naš nadaljnji pohod proti Ljubljani.

Popoldan 7. maja smo odrinili proti Vrhniki. Na čelu je bil zastavonoša, za njim godba, potem pa komandant in trije bataljoni. Določen sem bil, da s Sodčkom iz štaba divizije, ki je imel obveščevalni vod, odrinem naprej v predhodnici do Vrhnike. Ko je prišla na Vrhniko, je doživela takšen sprejem, kot ga na svojih pohodih še ni srečala. Cvetja, transparentov, objemanja znancev, stiskanja rok ni bilo ne konca ne kraja. Seveda so bile naše naloge druge. Obveščevalci so takoj odhiteli proti Ljubljani in nam že čez nekaj časa sporočili, da se sovražnik zadržuje na črti Notranje gorice, Brezovica, Črna vas. Zato smo poslali na položaj nekaj čet, da vzpostavijo stik s sovražnikom, da bi nam lahko omogočili nadaljnji pohod proti Ljubljani. Tisto noč od 7. na 8. maj pa smo zvedeli, da je radio Trst, kasneje pa tudi radio Beograd baje objavil, da je Ljubljana prosta. Zato je prišlo povelje, da naj brigada takoj odrine v Ljubljano in izvede naloge, ki so ji bile postavljene. Vendar pa je naša predhodnica po drugi uri ponoči, ko smo odrinili z Vrhnike proti Ljubljani v smeri Borovnice in Črne vasi, padla v zasedo, ker je naletela na sovražnika, ki je še zadrževal položaje pred Črno vasjo. Zato se je brigada razmestila na obronkih Ljubljanskega barja in vzdržala bojni stik s sovražnikom. Dopoldne so iz smeri Notranjih goric priletele tri mine iz minometov, se raztreščile v Podpeči, pozneje v kamnolomu, nato je sledilo še več serij minometskega ognja. Tudi mi smo jim odgovarjali z ognjem, naše patrola pa so se plazile po kanalih in jarkih proti Notranjim goricam in Črni vasi. V Borovnici je bil štab brigade skupaj s predstavniki divizijskega štaba; spominjam se takratnega podpolkovnika Roka, majorja Pavjana, Humbija in drugih, ki so izdelovali natančni načrt oziroma dnevno povelja pa vkorakanje v Ljubljano. Ponoči 8. maja smo odrinili proti Ljubljani. Ker so bili cestni dohodi v Črno vas in drugam zaminirani, sta drugi in tretji bataljon odšla v smeri Škofljice in se tam združila s četrtim bataljonom, ki je prodiral od Turjaka proti Ljubljani. Meni pa je bilo ukazano, da s prvim bataljonom odidem po Ižanski cesti in čez Karlovški most v Ljubljano.

Ko smo prišli v Ljubljano, so naša srca prekipevala v navdušenju nad sprejemom, kakršnega nam je pripravilo prebivalstvo mesta. Na Miklošičevi cesti, kjer je bilo najslavnejše, največje doživetje, smo s solzami v očeh opazovali, kako se po dolgem času srečujejo sinovi z materami in očeti, kako se partizani rokujejo s svojimi dekleti in kako so žene sprejemale svoje može. Bili so tudi žalostni trenutki, zakaj marsikatera žena in mati sta zaman čakali na svoje drage. Vendar so bile naše naloge drugačne. Ko smo se razkropili po Ljubljani, je vsakdo izmed nas natanko vedel, kje je njegovo mesto: za-varovati smo morali železniško postajo, banko, pošto, radio in druge javne zgradbe ter onemogočiti, da bi preostanki sovražnikov, ki so se še zadrževali v Ljubljani, ovirali dokončno osvoboditev mesta.

Ljubljana nas je resnično sprejela v najbolj prisrčnem razpoloženju in naš prihod v mesto se nam je zdel kot bogato povračilo za vse težke dni, ki smo jih doživeli v našem boju za svobodo.

Ob osvoboditvi Ljubljane

France Kosmač

Osvoboditve svojega rodnega mesta nisem doživel v Ljubljani, takšna je bila pač moja partizanska usoda. Kot je znano, se je glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije preimenoval nekaj tednov pred osvoboditvijo v komando mesta Trsta. Naš komandant glavnega štaba generalmajor Dušan Kveder je postal komandant mesta Trsta. Že pred koncem aprila smo zapustili gostoljubno Belo krajino, ki se je praznično oblekla v belo.

Napotili smo se prek Gorskega kotarja in Istre proti Trstu. Nad našo kolono, ki se je v popolni konspiraciji pomikala proti Trstu, so švigali izstrelki partizanske artilerije proti korpusu umikajočih se četnikov, ki so se gibali na našem desnem krilu in jih je preganjala predhodnica IV. armade. Po koridorju med dvema bojnim črtama smo deloma s kamioni, deloma peš pripotovali pred Trst. To je bilo okrog prvega maja.

V naših srcih so gorela čustva ponosa in potiskala žalost za približno osem tisoč padlimi partizani v bitki za osvoboditev Trsta. Med padlimi so bili pripadniki vseh jugoslovanskih narodov: Slovenci, Hrvati, Srbi, Hercegovci in Bosanci, Črnogorci, Makedonci, Italijani in Šiptarji, ki so se borili v enotah velike IV. armije pod poveljstvom generala Petra Drapšina. Ko so korakale enote te naše armade in IX. korpusa v Trst, so tako hitele, da so pustile še nekaj dni na svojem desnem krilu večje enote obkoljenega sovražnika na področju pri Klani nad Reko.

Po ulicah Trsta, kjer so še pred nekaj urami prelivali svojo kri za osvoboditev tega mesta partizanski borci, so zdaj točili vino in sta pljuskala dobra volja ter zmagoslavje. Povorke za povorkami borcev in civilnega prebivalstva so si podajale roke. Peli smo po ulicah, v radiu svobodni Trst, nastopali po mitingih z recitacijami, brali v mikrofone reportaže, pisali spominske zapise padlim tovarišem, ki so zapirali svoje oči, ne da bi uzrli zarjo popolne osvoboditve naše domovine. Dnevov nismo več znali šteti. Vrstili so se kot nepretrgana svetloba. In takrat smo zvedeli, da so naše enote osvobodile Ljubljano.

*Člani komande
mesta Trsta,
10. maja 1945
v Trstu*

Na Via Carducci 6 (kjer smo stanovali in delali) je novica sprožila valove ponosnega veselja in solza. Nekateri naši tovariši so nenadoma izginili. Poskakali so na kamione, ki so vsako uro vozili proti Ljubljani. Vsi bi bili radi »zraven«. Tudi mene je imelo, da bi se spremenil v ptico. Pa tudi peš bi se spustil proti našemu glavnemu mestu, ko bi ne bilo druge možnosti, saj sem se bil v partizanih udril v dobri hoji.

Toda naš propagandni oddelek je vodil zelo strog načelnik, major Ante Novak. Že od daleč je izračunal, kateri bi mu jo še radi potegnili v Ljubljano. Tako sem se znašel med tistimi, ki jim je bilo izrecno prepovedano oditi iz Trsta, saj je naša vojaška dolžnost še vedno prva in nepreklicna. Čeprav nisem bil med najbolj discipliniranimi, sem ukaz s težkim srcem ubogal in hodil hladit svojo žalost in veselje k modremu Jadranskemu morju.

Te dni — po 25 letih — sem brskal po predalu in med partizanskimi spomini odkril obledelo fotografijo. Na hrbtni strani je zapisano: 10. maja 1945 v Trstu. Mala fotografija kaže šest pripadnikov tedanje komande mesta Trsta: najvišji med nami je znani major Ančik iz operativnega oddelka, na njegovi levi je Cenka, na njegovi desni pa Ančka, administratorki našega propagandnega oddelka, na obeh koncih skupine stojiva s prijateljem Francetom Cerarjem, ki je bil tedaj vojaški fotoreporter, in njega drži z roko čez rame Jože Koren, urednik tedanjega Primorskega dnevnika ali Naše vojske, ne spominjam se več dobro.

Ta naša mala partizanska patrulja je ta dan odšla na sprehod po Trstu, k morju seveda. Tiste dni je v tem našem primorskem mestu še pokalo: od veselja nad vedno novimi partizanskimi in zavezniškimi zmagami, posebno nad osvoboditvijo Ljubljane, pa tudi iz kake kleti ali iz kakega podstrešja je sem pa tja še zaprasketal rafal ali strel obupanega premaganca ali skupine, ki se je skrivala pred pravično kaznijo. To so bili večinoma italijanski ali nemški fašisti ali nacisti, zagriženci in strahopetci vsake baže. Tako se je zgodilo, da je tudi še v trenutkih svobodnega praznovanja omahnil pod takim zahrbtnim strelom partizanski kurir ali oficir, ki se je sam gibal po osvobojenem Trstu. Toda na srečo so partizanske varnostne skupine mesto kmalu počistile.

Medtem so moje misli stalno uhajale v Ljubljano. Moja sestra je potovala s SNOS proti Ajdovščini, kjer so proglasili prvo slovensko vlado in je tako med prvimi prišla — tudi z mojimi pozdravi — domov. Marjan Kozina, Bojan Adamič in drugi »kulturniki« smo pod vodstvom majorja Anteja Novaka skrbeli v Trstu za vsakodnevni radijski program. Šele po petnajstem maju je nastala sprememba. Predstavniki velesil so barantali med seboj in pri obračunavanju uporabljali za drobiž tudi okrvavljene koščke našega narodnostnega ozemlja.

Čeprav sem se živo zavedal, kako pomembno je za nas Slovence, da stojimo na svojem, pa četudi neznatnem delčku Adrijanskega morja, sem vendarle od tega našega okna v svet z nepopisnim veseljem in neutajljivo nestrpnostjo pohitel proti Ljubljani, proti mestu, v katerem vse dolge dneve in tedne in mesece in leta ni prenehalo z vso silo utripati srce upora. Kot kapljico krvi, ki se po daljnih in nedoganjljivih ovinkih usodnega kroženja zopet predaja sproščenemu vzgonu, me je zaneslo z morja v samo sredo našega srca, v svobodno Ljubljano. Visoko nad tlemi me je nosila zavest, da bi svobode nikdar ne mogli uživati tako polno, ko se ne bi bila v naših očeh lesketala sinjina Adrijanskega morja.

Naše prelomno obdobje

Čas, ki mineva, lahko merimo z dvema meriloma. Prvo so minute, ure, dnevi, meseci, leta. Ta mera je neizprosno enakomerna, veljavna za vse čase in dobe. Nič je ne more prisiliti k hitrosti ali počasnosti, ni sile, ki bi mogla spremeniti zaporednost časa, ta kaplja v preteklost po trdi, neizprosnosti zakonitosti. Imamo še drugo merilo, z njim pa merimo bodisi življenjski tok človeka kot posameznega bitja ali pa posameznega naroda in vsega človeštva. To merilo je močno gibljivo in spreminjajoče. Zdaj se zaganja kot žrebe na planoti, zdaj spet polzi počasi kot polž, ki se mu nikamor ne mudi. Enote tega drugega merila so dogodki, tokovi, spremembe, ki se vrste tako v življenju slehernega človeka kot v življenju narodov in vseh ljudi na svetu.

Včasih polna stoletja niso prinesla v življenje narodov in ljudstev skoraj nikakršnih bistvenih sprememb. Rodovi in rodovi so se vrstili v skoraj neopaznih spremembah zunaj njih. Spet pa so prišle dobe, v katerih se je v našem zaporedju nakopičilo sprememb, novosti, dogajanj, raznoterosti kot v stoletjih poprej.

In taka je doba, ki jo živimo zdaj. Takih je tudi vseh teh naših petindvajset let, odkar so na največjem bojišču v zgodovini človeštva, na bojiščih druge svetovne vojne utihnili orožja. Samo trideset let je za nami od časa, ko se je fašistična zver povzpela s svojo senco nad ves svet in ga ogrozila. Ko da se je v najbolj strahotni obliki strnilo vse, kar se je v mednarodnem življenju nakopičilo najbolj nazadnjaškega, najbolj agresivnega, najbolj nečloveškega in se v obliki modernega suženjstva — fašizmu skušalo polastiti usode sveta in narodov. Padec fašizma je zato pomenil veliko prelomnico v razvoju človeštva in življenja narodov. Zmaga nad njim pomeni zmago nad nečlovečnostjo v mednarodnem življenju.

Zmaga nad fašizmom in silami, ki so fašizem pogojevale, je spodbudila velike spremembe po vsem svetu, odprla je pot procesom, ki so dodobra predrugačili zunanjo in notranjo podobo sveta. Na tri velika področja so segle povojne spremembe, ki smo jim priča zadnja desetletja.

Prvo je področje velikih družbenih sprememb na svetu. Vse dotlej je ena sama dežela socializma, veliko delo velikega Lenina izpričevala zakonitost družbenega razvoja k višjim oblikam, od kapitalizma k socializmu. Po drugi svetovni vojni začenja odločilni proboj socialističnih teženj v mnogih delih sveta. Vzhodna Evropa se usmeri k socializmu. Opazni sta dve poti, prva je bila pot neposrednega vpliva sovjetske armade, ki je bila odločilna pokroviteljica tistih notranjih sil, ki so težile k družbenim spremembam, k uresničitvi socialistične družbe. Druga, zrela in samostojna pot pa je bila pot jugoslovanskih narodov, ki so z lastnimi silami — seveda v sklopu vseh naprednih sil tedanje dobe in z živim navdihom Oktobra — ustvarjalno povezali boj za narodno osvoboditev z bojem za družbeno preobrazbo. Socializem je tako segel na več celin, v Evropo in Azijo, kjer je z zmago kitajske revolucije dobil nove razsežnosti — in sprožil ter zaostрил tudi nova notranja protislovja — segel je celo do praga največje sodobne kapitalistične sile sveta, do ZDA, z zmago Fidel Castrove vstaje na Kubi.

Socializem je danes težnja mnogih ljudstev na vseh celinah. K njemu teže mnoga ljudstva Afrike, socializem ni tuja težnja tudi mnogim narodom Latinske Amerike, socialistična pota k napredku so danes vidna in navzoča v raz-

mišljanju mnogih umov na zahodu in cilj dejanja in nehanja mnogih naprednih tokov v delavskem gibanju razvitih dežel sveta. Socializem je hkrati z idejnim posegel v sodobno mednarodno življenje tudi z gospodarskim in političnim likom. Postal je vplivna gospodarska in politična sila v sedanjem razklanem času in svetu.

Nastanek in razvoj socialističnih držav, utrditev socialističnega sistema v širokih mednarodnih razsežnostih pomeni eno izmed velikih bistvenih sprememb, ki smo jim priča v razvoju zadnjih desetletij. Kako silovita in hitra je bila v teh letih družbena preobrazba sveta. Za tisto, za kar je bilo nekdanj potrebno stoletje in še več, da se je novo razraslo, okrepilo in razvilo v starem, je bilo potrebno mnogo, mnogo obdobj. Zdaj je četrstoletje prineslo bistveno preobrazbo družbene podobe sveta. Še več, dve desetletji sta pokazali, kako so se tudi znotraj socialističnega sistema samega razrastle in se zaostriale razlike, protislovja in spori, ki dajejo skorajda poglobitni pečat stanju v sodobnem socialističnem svetu, kjer se spopadajo napredne, demokratične sile z dogmatičnimi, konservativnimi. Kakor socializem v celoti vsak dan in ne prestando vpliva na stanje v mednarodnih odnosih — saj je hkratni obstoj in delovanje dveh poglobitnih sistemov, kapitalističnega in socialističnega ena izmed osrednjih značilnosti naše dobe — prav tako tudi protislovja v samem socialističnem svetu nujno puščajo sledove tudi na vseh mednarodnih dogajanjih.

Druga velika bistvena sprememba, ki označuje preteklih petindvajset let po drugi svetovni vojni, je vsekakor propast in razpad nekdanj vsemogočnega sistema kolonializma, ki je kot železen obroč oklepaj skoraj vse celine in držal v podrejenosti veliko število narodov. Boj proti fašizmu, ki so vanj posegali neposredno ali posredno skoraj vsi narodi sveta, je za podjarmljene narode pomenil boj proti vsaki tuji nadvladi. Zato bi veliki val osvobodilnega gibanja, ki smo mu priče v povojnih letih, lahko razumeli kot svojevrstno obliko nadaljevanja protifašističnega boja v svetovnih okvirih. Če je bil namreč fašizem v najbolj grobi obliki izražena težnja po nadvladi nad drugimi narodi, je bistvo take nadvlade izraženo prav v vsaki obliki podrejanja drugih narodov. In boj za svobodo, samoodločbo, neodvisnost, ki so ga začeli mnogi narodi sveta po drugi svetovni vojni, je le nadaljevanje — v drugačnih oblikah — velikega protifašističnega boja med drugo svetovno vojno. Prav udeležba podrejenih narodov v tej vojni pomeni najbolj vidne prvine demokratičnosti boja, ki ga je imela druga svetovna vojna, četudi so velike sile imele, ko so se spustile v boj proti Hitlerju in še bolj potem, ko so ta boj uspešno dobojevale, še drugačne namene in cilje, kar je pokazal ves povojni razvoj mednarodnih odnosov. Toda demokratična zavest človeštva je v tej največji preizkušnji, ki jo pomeni druga svetovna vojna, dozorela do take stopnje, da je narekovala uveljavljanje visoko naprednih in demokratičnih načel, ki so dobila svoj izraz in obliko v ustanovni listini Združenih narodov in v tej svetovni organizaciji sami.

Razpad kolonialnega sistema je bolj kot v sto in sto letih poprej v nekaj desetletjih preobrazil in predručajil podobo mednarodnih odnosov. Druga za drugo so nastajale nove neodvisne države najprej v Aziji, potem v Afriki, in se — ne več kot objekt, marveč kot subjekt mednarodne politike — vključevale v mednarodno skupnost. Veliko spremembo, ki je nastala z vstopanjem novih držav v mednarodno življenje, ponazoruje že samo povsem predručajeno stanje v Združenih narodih. Če so v njih imele velike sile še prva leta po vojni — zajamčeno z glasovalnim strojem — večino, kadarkoli so jo po-

Edo Murtić:
Študija za ilustracijo pesnitve
Ivana Gorana Kovačiča
»Jama«, 1944, tuš

trebovale, pa te večine že vrsto let ne morejo več dosegati, kajti večina je na strani malih, novoosvojenih narodov. Zato se od tedaj velike sile čedalje bolj izmikajo svetovni organizaciji in se lotevajo medsebojnih odnosov in mednarodnih problemov med štirimi očmi, v krogu velikih.

Razpad kolonializma je tudi na znotraj spremenil podobo mednarodne skupnosti. Mladi, komaj osvobojeni narodi so v to skupnost prinesli svoje probleme, svoje težave, svoje poglede in zahteve glede urejanja mednarodnih odnosov in urejanja toka mednarodnega življenja. Potemtakem se svet v teh petindvajsetih letih ni razklal na dvoje samo zaradi družbenih sprememb, ko se je ob kapitalizmu uveljavil tudi socializem kot svetovni pojav, marveč gre razklanost sveta pripisati tudi vznikanju nasprotij med malimi in velikimi, med starimi silami in novo nastalimi državami. Te razlike so se kot klin zabile v sodobno mednarodno življenje zlasti v obliki prepada med industrijsko razvitimi državami in deželami v razvoju. Ta prepad nikakor ne sega zgolj na gospodarsko področje mednarodnih odnosov, navzoč in občuten je v prav ostrih oblikah tudi na področju političnih odnosov, na političnem liku sodobnega sveta. Stari svet in njegovo kolonialistično bistvo se skuša krčevito uveljaviti in obstati prav z izkoriščanjem gospodarske neenakosti, kajti zdaj prodira predvsem z gospodarskimi sredstvi na vsa območja, kjer se je svoj čas držal na oblasti z vojaškimi in političnimi sredstvi. Prav zato se v sedanjih razmerah osvobodilni boj narodov prenaša tudi na področje boja za gospodarsko enakopravnost, ki je podlaga za vsakršno drugo enakopravnost in pogoj za samostojen razvoj vseh malih narodov.

Nikjer drugje morda niso zaznavne tako daljnosežne in za ves svet, za vse življenje narodov in človeštva kot celote odločilne spremembe, kot je to primer s spremembami, ki jih je prinesel razvoj znanosti in tehnike prav v zad-

njih desetletjih. Skoraj lahko rečemo, da začetek teh sprememb nadvse točno sovпада s koncem druge svetovne vojne. Tedaj je prvič v zgodovini vojska poseglo v vojno novo usodno orožje — atomska bomba.

Človeški duh je v svoji zagnanosti in nenehni težnji po novih in novih odkritjih naravnih zakonitosti ter podrejanju teh zakonitosti lastnim ciljem in potrebam dobil v roke do sedaj neslutene vire energije, atomsko energijo. Zaradi obstoječih odnosov, ki so se razvili in utrdili po drugi svetovni vojni, ko sta se pojavili na prizorišču dve veliki sili, ki daleč presegata vse druge države, ki so si nekdanj lastile ime velika sila, in ko so nasprotja med njima privedla do vzpostavitve vojaških blokov, so novi vir energije že spočetka zaslužnili in ga namenili v vojne, se pravi nemiroljubne namene. Razvoj atomske oborožitve je šel skokovito pot, da človeku zastaja dihanje ob spoznanju razsežnosti, ki jo je dosegla tekma med velikima silama v atomskem oboroževanju. Ta tekma v atomski oborožitvi je povzročila, da je atomsko orožje postalo prevladujoča oblika orožja v vsaki morebitni novi vojni. Toda pojav atomskega orožja prinaša toliko neslutnih sprememb v naš čas in v mednarodno življenje, da se jih komaj zavemo. Veliki ameriški državnik našega časa, pokojni Kennedy, je svoj čas dokazal, kako globoko se je zavedal vse daljnosežnosti atomskega orožja, ko je dejal, da ZDA nikdar v svoji zgodovini niso imele za obrambo lastne varnosti na razpolago toliko in tako silovite oborožene moči, pa vendar ZDA nikdar v svoji zgodovini niso bile hkrati tako usodno in neposredno izpostavljene popolnemu uničenju kot prav zdaj.

Atomsko orožje je prineslo zgodovinsko novost, ki bo ostala vse čase zapisana v zgodovini človeštva kot velika prelomnica. Razvoj orožja je dosegel z atomsko bombo in raketnimi napravami — ne revolucijo v bojevanju — pač pa je vojno kot sredstvo za urejanje mednarodnih zadev in poravnavanje sporov s silo spremenil v njen lastni absurd. Vojna je spričo velikanske rušilne, toplotne in predvsem radioaktivne moči atomskega orožja izgubila tisto bistvo, ki so ga imele vse vojne doslej — njen izid ne more biti več tak, kakršnega so prinašale vse vojne: na eni strani zmagovalec, na drugi premaganec. Edini stvarni in možni izid morebitne atomske vojne je popolno uničenje tistega, ki je napaden, in tudi tistega, ki napade. To je splošno ugotovljena in priznana resnica. Vsaka morebitna nova vojna, ki bi imela težišče na atomskem bojevanju, bi prinesla kot edini stvarni rezultat nesluteno uničenje sveta in civilizacije.

Torej je človeštvo prišlo na svojem razvoju prav v obdobju po koncu druge svetovne vojne do najbolj usodnega razpotja: ali prvič v zgodovini človeškega rodu poseči po vesolju in drugih planetih — po zaslugi sredstev, ki sta jih dala človeštvu znanost in tehnika — ali pa samega sebe — po zaslugi dosežkov iste znanosti in tehnike — obsoditi na propast. To je tisto, kar je najbolj usodna novost, ki ji je priča človek na pragu novega stoletja.

Vse te pomembne spremembe, ki smo jim priča v kratkem časovnem obdobju, kot ga pomeni obdobje po drugi svetovni vojni, so vplivale na celotne odnose v mednarodnem življenju. Tako močno so predručile stanje na svetu, da zahtevajo tudi povsem novo metodo, novo politiko za urejanje odnosov med državami in odpravljanje mnogoterih spornih zadev. Predvsem si je svet v teh letih nabral obilo izkušenj, ki pričajo, da s starimi metodami, s staro politiko ne gre več urejati mednarodnega življenja. Ta stara politika

je politika sile, pritiska, uveljavljanje lastne volje in vsiljevanje lastnih rešitev s pomočjo orožja, kot najbolj grobe, zadnje, skrajne oblike politike sile.

Mar naj se lotimo razreševanja protislovij med obstoječima sistemoma, kapitalizmom in socializmom, po stari metodi, z uporabo sile, ko bi kapitalistični svet skušal zadušiti pojav socializma in s silo vrniti svet na kolesnice kapitalističnega razvoja. Ali naj socialistični svet uporablja silo, pritisk in v skrajnem primeru tudi orožje, da uniči, odpravi kapitalizem in odpre socializmu pot po vsem svetu. Vsaka taka pot, naj se po njej poda eden ali drugi, vodi v vojno in spriči obstoja atomskega orožja v atomsko vojno. Ta pa ne more imeti drugačnega izida, kot splošno uničenje sveta, torej kapitalističnega in socialističnega. Oba enako dosledno in korenito. Se pravi, družbeni razvoj si mora utirati drugačna, miroljubna pota. To pa so tista pota, ko družbene sile vsakega naroda posebej povsem samostojno, brez poseganja od zunaj odločajo o sistemu, v katerem hočejo urediti svoje notranje življenje. Vsako vmešavanje v notranje zadeve drugih držav, pa naj prihaja od koderkoli, nujno pomeni — v sedanjih razmerah — izraz politike sile, ta politika pa kliče na koncu konca atomski spopad.

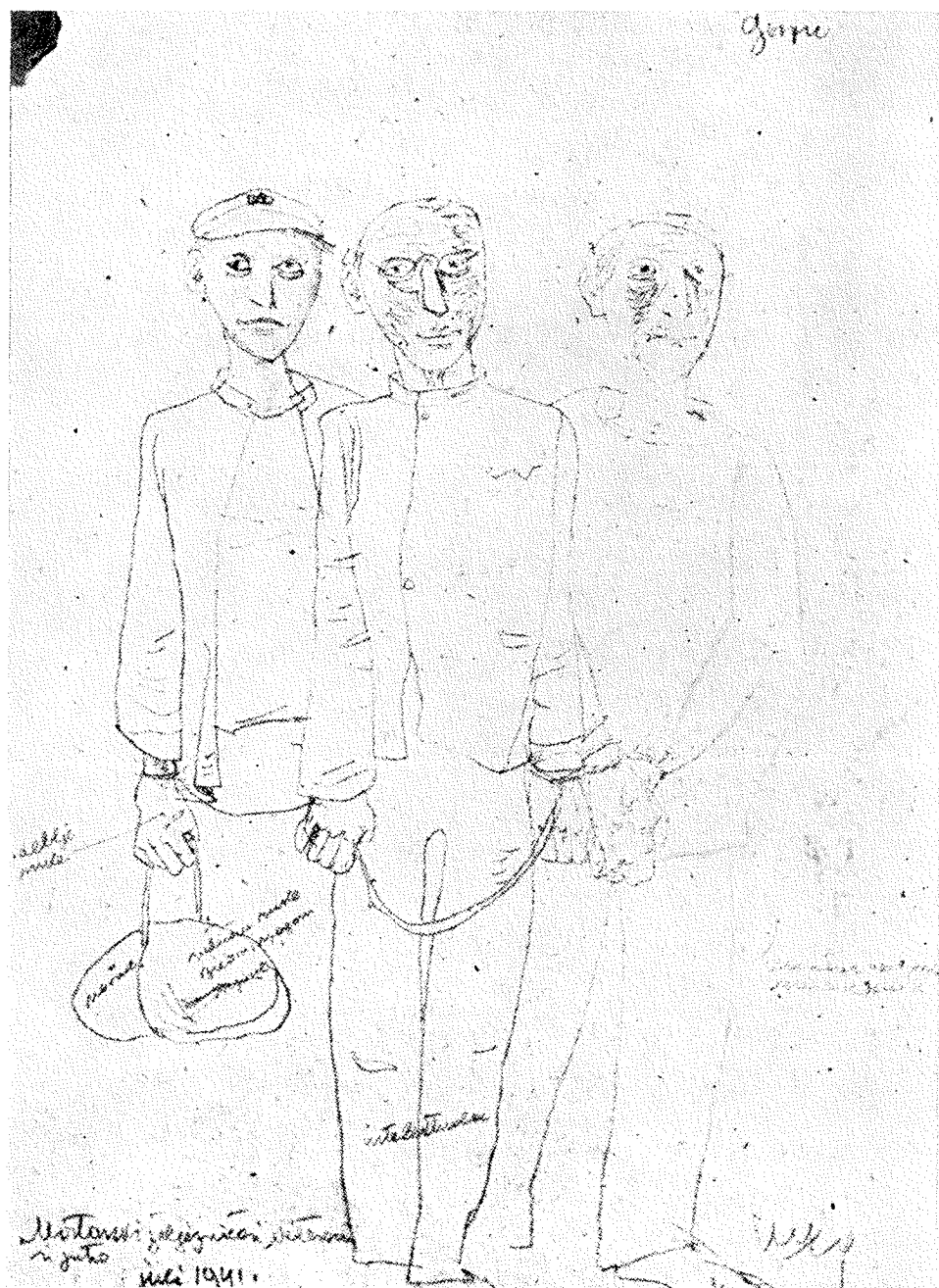
Razpad kolonializma pomeni hkrati propast tudi metode, ki je omogočila kolonialnim silam zavojevati velikanska tuja ozemlja in jih spraviti podse. Vsak poskus, vsako prizadevanje, obnoviti propadli kolonialni sistem v kakršnikoli obliki, se pravi poskušati kakorkoli druge narode držati v takšni ali drugačni podrejenosti, pomeni izraz politike sile. Sila pa spet in spet odpira nevarnost vojne. Pomeni torej, da je treba — če se hoče svet izogniti vojni, in to atomski vojni, ki pomeni splošno uničenje — potem mora vzpostaviti mednarodne odnose na drugačnih temeljih, ne več na temeljih podrejenosti. Novi temelji pa so vsekakor načela, ki so že zelo znana in vpeljana v sodobni mednarodni stvarnosti: pravica vsakega naroda do samoodločbe, do samostojnega in neodvisnega življenja, pravica do enakopravnosti vseh narodov, malih in velikih.

Končno, obstoj atomskega orožja z vsemi posledicami, ki bi jih nujno prinesla morebitna uporaba tega orožja, narekuje svetu, če hoče obstati, da vojno kot sredstvo za urejanje mednarodnih zadev povsem izključi iz mednarodnih odnosov, da jo postavi zunaj zakona. Kot možna ostane samo miroljubna politika, to pa so pogajanja, sporazumevanja, dogovarjanje, sodelovanje.

Nova politika, ki je zrastle iz novih, bistveno spremenjenih razmer v svetu, te so nastale kot izraz vseh sprememb in novosti, ki jih je prinesel čas, je politika miroljubne koeksistence. Ta politika je edina izbira za človeštvo, če si hoče zagotoviti prihodnost. Ta politika je tudi edina, ki ustreza koristim in ciljem socializma, če si hoče zagotoviti prostor pod soncem in ohraniti perspektivo dokončne zmage nad kapitalizmom.

Smo v prelomnem obdobju. Ta prelomnost se kaže tudi v tem, da se v vsem mednarodnem življenju, na vsakem koraku, ob vsakem problemu, spopadata dve politiki: prva je politika sile, pritiska in vojne kot najbolj skrajne oblike politike sile, druga pa je politika miroljubne aktivne koeksistence, ki edina odpira človeštvu perspektive mirnega razvoja. Boj za koeksistenco pomeni torej boj za mir, za napredek, za življenje in v teh okvirih tudi boj za socializem in njegov razvoj.

Drago Košmrlj

Krsto Hegedušić: Mostarski železničari, privedeni zjutraj, 1941, svinčnik

Petindvajset let razvoja in pogled naprej

Tone Krašovec

Letos maja praznujemo 25 let osvoboditve in četrto stoletje poteka, odkar si prizadevamo kar najuspešneje napredovati v sodobnem svetu. Ta se sila dinamično razvija in spreminja. Znanje človeštva se podvoji približno vsakih pet let in razmerje med umskim in ročnim delom se spreminja v korist prvega. Tako pri človeku znanje in umske možnosti vse bolj spodrivajo fizične in biološke veščine. Povsem nepričakovane so spremembe tehnologije, metod dela in surovin. Gospodarstvo ne pozna več meja, postaja transnacionalno. V vsem tem napredovanju je seveda zanimivo pogledati, kaj smo dosegli mi.

Vsekakor lahko trdimo, da zelo naglo in vsestransko rast. Iz agrarno prenaseljene dežele z množico majhnih posestev, z razvito obrtjo in z majhno ter nepovezano industrijo smo v petindvajsetih letih postali pretežno industrijska dežela z narodnim dohodkom, ki nas že nekaj let uvršča med srednje razvite države na svetu. Vendar smo ob vsem tem še vedno zelo majhni. Cela Jugoslavija ima 5 in pol odstotka prebivalstva Zahodne Evrope in le odstotek in pol brutto družbenega proizvoda in v tej državi ima Slovenija le okrog 8 % prebivalstva, 14 % odstotkov zaposlenih in dobrih 15 % družbenega proizvoda. Vendar smo v okviru Jugoslavije vseeno naglo napredovali. Spomnimo se, da je leta 1931 znašal delež kmečkega prebivalstva v Sloveniji več kot 60 %, v letu 1948 je zdrknil že pod polovico in zdaj se suče okrog četrtiline. Temu je vzrok pospešena industrializacija in elektrifikacija. V Sloveniji smo ustvarili več središč, ki so se sposobna razvijati z izredno naglico in ki dnevno pritegujejo na delo številčno močno socialno-ekonomsko skupino delavca — kmeta. Čeprav tarnamo nad cestami, moramo vseeno pritrditi, da tako dnevno migracijo (vsak dan se vozi na delo blizu četrtilina vseh zaposlenih na poprečno razdaljo 25 km z najrazličnejšimi prevoznimi sredstvi) omogoča sorazmerno dobro razvita komunikacijska mreža in razvoj motorizacije. In posledica tega je socialno ekonomska preobrazba in urbanizacija Slovenije.

V povojnem obdobju se je v Sloveniji število zaposlenih potrojilo. Leta 1938 je bilo zaposlenih 167.000 ljudi in zdaj jih je okrog 520.000. Samo po letu 1948 smo na novo zaposlili 267.000 delavcev. Izredna značilnost Slovenije je dejstvo, da je med zaposlenimi 40 % žena. Glede tega smo v samem svetovnem vrhu, pred nami je le Japonska, kjer dela med zaposlenimi 44 % žena. Zato tudi ni čudno, da je število oseb, ki iščejo zaposlitev v Sloveniji relativno nizko — okrog 3 %. Hkrati pa žal ugotavljamo visoko ekonomsko emigracijo.

Po vojni se je družbeni proizvod Slovenije za več kot 2 in polkrat povečal, poprečna stopnja njegove rasti pa je dosegla v tem obdobju nad 7 % na leto in v družbenem sektorju gospodarstva celo 8 in pol odstotka. S tem smo se skupno z vso Jugoslavijo v analih svetovnega gospodarstva uvrstili glede tempa razvoja v sam vrh lestvice. Vitalnost, hitrost in raven razvoja kaže podatek, da je družbeni proizvod na prebivalca od predvojnih 300 dolarjev narasel že na več kot tisoč dolarjev. V takih razmerah smo po prvem obdobju obnove in industrializacije oblikovali družbeno ekonomski sistem na samoupravnih osnovah in prevladujoči družbeni lastnini proizvodnih sredstev ter pričeli ustvarjati pogoje za neposrednejše delovanje tržnih zakonitosti v družbeni reprodukciji.

Glede dinamike razvoja je posebej pomembno obdobje po letu 1957, ko smo več pozornosti usmerjali na kakovost naših dosežkov. Od takrat naprej smo si prizadevali za višjo življenjsko raven in za večji delež akumulacije v rokah samih

neposrednih proizvajalcev in o katerem lahko samostojno odločajo. Kljub temu je bil za ta čas značilen administrativni sistem razširjene reprodukcije, ločen od neposrednih proizvajalcev. Ni čudno, da je večina rasti družbenega proizvoda v tem času temeljila na visokih investicijah in naglem dodatnem zaposlovanju prebivalstva ter ob preskromnem upoštevanju ekonomskih načel. Vendar je nadaljnji razvoj proizvajalnih sil in samoupravnih družbenih odnosov omogočal in terjal nove procese na vseh področjih družbeno ekonomskih dogajanj: intenziviranje gospodarjenja, odpiranje gospodarstva in družbe svetu in uveljavljanje metod in kriterijev, organizacije in sistema dela, ki so značilni za razvite industrijske družbe ter po svoje ustrezajo samoupravni socialistični ureditvi. Vse to se je pokazalo v družbeni in gospodarski reformi.

Reforma je spodbudila pozitivne procese v obnašanju in miselnosti proizvajalcev in obenem ustvarila zahtevnejše pogoje gospodarjenja. Čeprav smo marsikje nezvesti reformnim smernicam, vseeno opažamo vztrajno prilagajanje gospodarstva zahtevnejšim razmeram. Ekonomska rast postaja bolj odvisna od produktivnosti dela in boljše organizacije, proizvodnja se bolj usmerja po tržnih zahtevah, opažamo prve pojave ekonomske koncentracije, delitve dela in vključevanja v svetovno tržišče. Glede na dosežene rezultate družbene in gospodarske reforme pa se nam vsiljujejo nekatera vprašanja, ki jih je treba urediti v prihodnjem obdobju.

Nedograjenost in pomanjkljivosti ekonomskega sistema sodijo med dejavnike, ki povzročajo pomembne ovire v razvoju slovenske in jugoslovanske družbe. Razumljivo je, da jih bolj občuti tisti del gospodarstva, ki se dosledno trudi uresničevati reformna načela in se ravnati po socialističnih tržnih odnosih, ki so premalo uveljavljeni. Naša blagovna proizvodnja, ki temelji na družbeni lastnini proizvodnih sredstev in samoupravljanju in v kateri naj bo dohodek posameznika in skupin odvisen od rezultatov dela, je preskromno razvita. V praksi opažamo različne težnje: sodobno organizirane proizvodnje z izrednimi poslovnimi uspehi in šibkejšega dela gospodarstva s težnjami po raznih deformacijah tržnih odnosov, po zapiranju v lokalne in regionalne okvire, čutiti je monopolne dogovore v korist šibkejših namesto najnaprednejših in marsikje odpor novim tehnološkim in ekonomskim pobudam. Ker je ekonomski sistem v Jugoslaviji enoten, je razumljivo, da se moramo v zveznem merilu boriti za dosledno izvajanje reformnih načel. Razen pomanjkljivosti, ki smo jih že omenili, lahko naštejemo še nekatere: znanstveno skromno preučeno uravnavanje procesa družbene reprodukcije, zaradi česar smo premalo učinkoviti pri obvladovanju nasprotij, nastajajočih iz narave proizvodnje; še pogoste pojave neracionalnega gospodarjenja in začrtovanja poslovne politike na kratko stezo; lokalistično pojmovanje; pogoste zahteve po etatističnih posegih in podobno. Brez rešitve teh problemov bo naša pot šla prepočasi naprej.

V Sloveniji nadalje opažamo vidno socialno diferenciacijo in oblikovanje novih skupin. Osnove zanj so različne, omenimo pa naj predvsem nekatere bistvene: neskladja med posameznimi področji družbene reprodukcije, različna učinkovitost gospodarjenja, razlike med gospodarskimi panogami zaradi neustreznih sistemskih rešitev in delitve družbenega proizvoda, spremembe na vasi, delovanje tržnih odnosov ob pomanjkljivi konkurenci in zato nastajanje dohodkov, ki niso rezultat dela ter ostanki raznih oblik prisvajanja sredstev na osnovi lastnine in rente. Ni čudno, da o socialnih razlikah toliko razpravljamo, saj dobivajo še posebno težo, ker nastajajo v sorazmerno še vedno skromno razviti ekonomiji. Res pa je, da smo glede tega zanemarili vlogo družbene skupnosti, saj bi lahko z ustreznimi ukrepi primerno ublažili neskladja. Tako kljub pospešenemu napredku in soraz-

mierno razpršeni industriji posamezna področja v Sloveniji ne morejo nuditi prebivalstvu ustrezne možnosti za primerno življenjsko raven. Kar približno tretjina slovenskega ozemlja sodi v kategorijo manj razvitih predelov. Številne občine imajo manj kot polovico poprečnega narodnega dohodka v Sloveniji. Zlasti občutijo preskromen razvoj prometne mreže in — kljub prizadevanju republike — izobrazbene dejavnosti. Na tem področju se bomo morali lotiti ustreznih ukrepov dolgoročnega značaja.

Sicer pa je zaostajanje izobraževalnega procesa značilnost vse slovenske družbe in pri tem je eden glavnih problemov selekcija učencev in študentov. Šolanje je še vedno odvisno od materialnega položaja in izobrazbe staršev in od bližine izobraževalnih ustanov namesto od nadarjenosti. Tako v Sloveniji še vedno tretjina otrok ne dokonča osemletke. Močno občutimo tudi pomanjkanje ljudi s srednjo izobrazbo in v Sloveniji je na stotisoč prebivalcev le nekaj nad 900 študentov, kar je pod jugoslovanskim poprečjem. In vedno bolj pereče občutimo pomanjkanje ustreznega sistema dopolnilnega izobraževanja med zaposlitvijo in poklicnega usmerjanja. Nadalje Slovenija vidno zaostaja tudi glede tehnološke opremljenosti in v zvezi s tem v organizaciji dela. Ne gre le za pomanjkanje sredstev, ampak tudi za pomanjkljivo izrabljanje znanja ljudi, ki so na razpolago. Vedno več sredstev bomo morali vložiti v ustrezno opremljenost naše industrije. Lahko rečemo, da so dosedanja vlaganja v osnovna sredstva v Sloveniji že na spodnji meji. Po osvoboditvi smo poprečno vložili v investicije okrog četrtno družbenega proizvoda, vendar so ta vlaganja potekala zelo različno. Od 1961. do 1965. leta so dosegla že dobrih 30 % družbenega proizvoda, v zadnjih petih letih pa so upadla na dobrih 22 %. Ob vsem tem nam primanjkuje koncentracija kapitala pri vidnih ekonomskih nosilcih integracije, ki bi bili obenem spodbudniki ekspanzije in sodobne proizvodnje. Verjetno je to deloma posledica pomanjkljive organizacije dela, saj se celo razvita Evropa pritožuje zaradi tako imenovanega menagerskega zaostajanja in zaradi pomanjkanja primernih kadrov. To še posebej velja za Slovenijo in Jugoslavijo.

Naš razvoj je potekal po vojni tako, da je za Slovenijo značilna razpršenost poselitve. Zdaj imamo okrog 6000 naselij, vendar le okrog 37 % prebivalstva živi v mestih, polovica ljudi v naseljih, ki imajo manj kot 500 prebivalcev in le dvoje je večjih mest z nad sto tisoč prebivalci. To po svoje zmanjšuje možnosti za izkoriščanje potenciala aktivnega prebivalstva in povečuje družbeno režijo, na drugi strani pa tudi slabijo razlike med mestom in podeželjem. Skratka, ekonomsko socialna struktura Slovenije se prepočasi prilagaja tokovom v naših okvirih in razvitemu svetu. Nujno moramo pripraviti konkretne programe za daljše obdobje.

Ceprav ne namenoma je nehote simbolično, da smo ob 25-letnici osvoboditve Slovenci začeli javno razpravo o naši dolgoročni razvojni usmeritvi — o zelo pomembni etapi do leta 1985. Glavna cilja tega obdobja sta razvoj samoupravnih socialističnih družbenih odnosov ob višji kulturni ravni, socialni varnosti in sproščeni ustvarjalnosti ljudi na vseh področjih ter optimalna rast gospodarstva v kar se da stabilnih razmerah, ob visoki zaposlitvi, produktivnosti dela, vključitvi v svetovno tržišče in ustrezni življenjski ravni.

Računati moramo, da naj bi v tem obdobju nastali z industrializacijo pogojeni novi socialni vplivi, da se bo prebivalstvo vključevalo v nove poklice in okolja, da bo delitev dela vedno močnejša itd. Že v tem obdobju naj bi ustvarjali pogoje za zmanjševanje socialnih razlik ter možnosti za višjo osebno izobrazbo in kulturno razgledanost. Pri tem bomo morali skrbeti za popolnejše in enotnejše zdravstveno varstvo ter gmotno preskrbljenost ostarelih in delovno nesposobnih ljudi.

Seveda je nujno ob tem spodbuditi osebno zavzetost za občutek dolžnosti do lastnega napredka in dela pri vsakem posamezniku in sleherni družini.

Vse to lahko dosežemo ob predvidenih 3000 dolarjih družbenega proizvoda na prebivalca v letu 1985, upoštevaje notranjo kupno moč dinarja. Zato bo moral družbeni proizvod naraščati za 7 do 8 % na leto. Računamo, da bo osnova gospodarskega razvoja še vedno rast industrije, zlasti predelovalne. Pričakovati je, da bodo naglo napredovale terciarne dejavnosti, zlasti trgovina, gostinstvo, turizem, transport in servisne službe. Pogoj napredka bo izpopolnitev vrzeli v infrastrukturi, zlasti glede energetike in cestnega omrežja. Tu smo že začeli s prvimi pomembnejšimi posegi, ki so bistveni tudi za nadaljnje sodelovanje s sosednjimi deželami in za vključitev v mednarodne gospodarske tokove, na drugi strani pa za čvrstejšo povezavo vsega slovenskega nacionalnega prostora, za razvoj gospodarstva nasploh in za urbanizacijo. Vprašanje je seveda, kje vzeti sredstva za uresničenje tako pomembnih ciljev. Računati je na več virov: povečanje družbenega proizvoda, na spremembo v delitvi družbenega proizvoda v korist gospodarstva, na večjo udeležbo dohodkov prebivalstva v splošni investicijski porabi in na večji uvoz tujega kapitala.

Če si na kratko ogledamo še nekatere značilnosti o predvidenem socialno ekonomskem razvoju, moramo pričakovati, da bo Slovenija imela leta 1985 okrog 1.930.000 ljudi, leta 2000 pa nad 2.260.000 ljudi. Zaradi ugodnejših življenjskih razmer moramo računati z večjim naravnim prirastkom in s podaljšano življenjsko dobo prebivalstva. Obenem nam to nalaga, da poskrbimo za okrog 150.000 novih delovnih mest. Delež aktivnega kmečkega prebivalstva se bo namreč predvidoma v 15-letih zmanjšal za okrog 100.000 oseb in tako bo v Sloveniji dosegal le še okrog 15 %. Ob napredku domačega gospodarstva moramo počasi računati tudi na postopno zmanjševanje zaposlovanja v tujini. To nam bo le v korist, seveda če bomo hkrati poskrbeli za vsestransko splošno in strokovno izobrazbo ljudi. Realno je namreč pričakovati, da bo kar tretjina porasta družbenega proizvoda posledica izobrazbe in tehničnih inovacij. To pomeni, da bo uspešno vključevanje intelektualnih zmogljivosti eden izmed bistvenih pogojev razvoja. Zato bi bilo treba omogočiti, da bi gimnazije in srednje strokovne šole zajele okrog 70 % mladine od 15 do 19 leta, višje in visoke šole pa petino mladine med 19 in 24 letom. In zato tudi predlogi, da naj bi začeli osnovnošolsko izobraževanje otrok že leto dni poprej ter s tem zagotovili čvrstejšo temeljno izobrazbo prebivalstva.

Večje število sposobnih kadrov terja tudi dejstvo, da moramo bistveno povečati sredstva za razširjeno reprodukcijo, ki pa bodo uspešno izkoriščene le z znanjem. Slovenci glede tehnološke usposobljenosti znatno zaostajamo za drugimi republikami. Globalna proučevanja navajajo na sklep, da bo morala v prihodnjem dolgoročnem obdobju udeležba skupnih investicij v družbenem proizvodu dosegati 25 do 27 %. S tem bi lahko močno zvečali skupni obseg naložb. V zadnjih letih smo na primer dajali za investicije okoli 220 dolarjev na prebivalca, v letu 1985 pa bomo predvidoma vlagali že okoli 750 dolarjev. To je nekako toliko kot sedaj vlagajo v manjših in srednjih državah zahodne Evrope. V prihodnje bomo morali namreč tehniko in tehnologijo zamenjavati v krajših obdobjih, poleg tega pa potrebujemo veliko nove infrastrukture, nove industrijske obrate in industrijske zmogljivosti v celoti. Računamo lahko, da se bo glavnemu viru sredstev za razvoj, to je akumulaciji gospodarstva, pridružila povečana štednja prebivalstva in če bi uspeli zagotoviti še uspešnejše kroženje sredstev ter večjo učinkovitost naložb, potem omenjena predvidevanja niso nedosegljiva. Zahteve po velikih naložbah pa so razumljive, če upoštevamo pričakovane spremembe v svetovnem gospodarstvu. Ocenjujejo, da bo v naslednjih 15-tih letih tri četrtine sedanjih proizvodov opušenih

Alenka Gerlovič: Kolona z ranjenci, 1945, linorez

in jih bodo nadomestili novi. To gotovo terja gibčno, hitro in dobro pripravljeno prilagajanje proizvodnje in tehnologije spremenjenim tržnim razmeram. In še posebej velja to dejstvo, če se želimo hitreje kot do zdaj vključevati v svetovni trg. Gospodarsko sodelovanje bomo morali Slovenci poglobiti z vsemi deželami na vseh treh velikih področjih mednarodne menjave — v zahodnem in v vzhodnem svetu ter v deželah v razvoju. V zamotanih mednarodnih razmerah lahko tako vsestranska usmeritev tudi bistveno zmanjša tveganje, ki mu je podvržena manjša, na ozko področje sveta navezana ekonomija. Izvozno gospodarstvo je torej eden bistvenih pogojev hitrejši rasti. Ocene kažejo, da bo dosegel izvoz blaga in storitev leta 1985 že okrog 30 do 35% družbenega proizvoda. To pa seveda terja od nas solidarnost, kakovost in konkurenčno ceno. Nekatere vrste industrije, kmetijski proizvodi, gradbene storitve in inženiring ter neblagovni izvoz lahko največ prispevajo k uspehu na tem področju.

Razumljivo je, da načrtovalci našega gospodarskega razvoja predvidevajo ob vsem tem naglo rast življenjske ravni prebivalstva. Pričakovati je, da bo večji delež osebne potrošnje namenjen za stanovanja in za storitve, za financiranje šibkih področij kolektivne porabe in za varčevanje, zmanjšal pa se bo delež za prehrano in za nekatere druge tekoče življenjske stroške. Ob 3000 dolarjih družbenega proizvoda na prebivalca bo po ocenah poprečni dohodek na prebivalca okrog 1700 dolarjev (po sedANJI notranji kupni moči dinarja). Torej — dohodki prebivalstva se bodo lahko nekoliko hitreje gibali kot rast družbenega proizvoda. Vendar pa bosta ob večjem vplivu ljudi oblikovanje in poraba sredstev za družbeni standard smotrnejša. In še nekaj — ob višjih dohodkih bo več varčevanja in ob ustreznih sistemskih rešitvah bo to lahko pomemben dopolnilni vir za naložbe.

Seveda velja preučiti tudi možnosti za kolektivno in splošno porabo. Udeležba izdatkov kolektivne in splošne porabe v Sloveniji v družbenem proizvodu je zdaj okoli 20%. S tem komaj krijemo najnujnejše potrebe negospodarske sfere. V prihodnje naj bi bilo tudi za to področje (ob nagli gospodarski rasti) več denarja in ta naj bi bil učinkovitejše porabljen. Da ta sredstva potrebujemo, ni treba posebej prikazovati s problemi šolstva, kulture, znanosti, zdravstva, pokojninskega zavarovanja, otroškega varstva, socialnih služb in pogojev za razvoj družine.

Ta bežen pregled, v katerem smo se zadržali predvsem na ekonomski socialni plati naših razvojnih zamisli, nam prav gotovo priča o obilici zahtevnih nalog v prihodnjem obdobju. Sama javna razprava o teh predvidevanjih bo dala še veliko novih pobud in koristnih predlogov, da bomo zastavili svoje cilje kar se da realno. Ob tem pa je predvsem pomembno, da smo se odločili na osnovi dejanskih razvojnih možnosti v okviru Jugoslavije sami začrtati svojo razvojno pot za daljše obdobje. Prav zato jo bomo toliko lažje vgradili v skupne zamisli vseh naših narodov in vse dežele.

Prebivalstvo — poglavitni dejavnik varnosti

Nekaj izkušenj in zgledov iz NOV in revolucije

Milan I. Obradović

V naši narodnoosvobodilni vojni in socialistični revoluciji je sodelovala večina prebivalcev vseh narodov Jugoslavije. To je bila vseljudska vojna v pravem pomenu besede. Pokazala je, da je ljudstvo nepremagljivo, če se bori za pravico in za bolj človeške družbene odnose. Politična vsebina osvobodilnega boja in revolucije je zvesto izražala hotenja in življenjske interese narodov in neomajno zaupanje v KP Jugoslavije kot organizatorico in voditeljico tega boja.

Če raziskujemo vse to na podlagi ohranjenih dokumentov in podatkov iz NOB, nam postane jasno, da je tudi prebivalstvo Slovenije — od začetka množično organizirano v Osvobodilni fronti — dalo tej obliki našega bojevanja neprecenljivo veliko v boju proti okupatorskim in kvizlinškim obveščevalnim ter policijskim službam. Ta bogata zakladnica izkušenj je aktualna tudi zdaj ob razvijanju in oživljanju načel vseljudske obrambne vojne, če bi nam bila vojna vsiljena.

Sovražnika je že v prvih dneh vstaje presenetila množičnost in velika podpora, ki jo je dajalo ljudstvo narodnoosvobodilnemu boju.¹ CK KPJ, glavni štab partizanskih odredov in CK KP Slovenije so pravilno ocenili težo vstaje, vedeli so, da se ne more razvijati brez množične in organizirane obveščevalne službe in varnostnih ukrepov, pa so temu dajali ustrezen pomen, tako v pripravi na vstajo, kot tudi vso vojno — ukrepom, ki so zagotavljali uspeh diverzantskih in udarnih skupin, mladih partizanskih odredov in vseh drugih revolucionarnih sil, ki so se organizirano borile proti okupatorju in njegovim pomagačem za osvoboditev države. Že v prvih razglasih je partijsko vodstvo postavilo med prednostne naloge: Neusmiljeno uničevanje in boj proti petokolonašem, gestapovcem, izdajalcem, provokatorjem, vohunom in ovaduhom. Poudarjalo je, da je treba »paziti, da sovražnik ne vtihtapi v partizanske odrede svojih provokatorjev in vohunov«. To dokazuje, da je bila obveščevalna dejavnost že v začetku del narodnoosvobodilnega gibanja in je bila že v tem obdobju razvoja NOB množična varnost vstaje širokega strateškega pomena.

Iz ohranjenih dokumentov vidimo, da so dali prebivalci Slovenije neprecenljiv prispevek tudi na področju obveščevalno-varnostne zaščite narodnoosvobodilnega gibanja in njegovih oboroženih sil — narodnoosvobodilne vojske: zbirali so podatke o sovražniku, razkrivali namene izdajalcev in petokolonašev, jih odstranjevali iz svojih vrst, razkrivali namene okupatorskih oblasti, preprečevali delo okupatorskih in kvizlinških obveščevalnih služb, njihovo propagadno in drugo.

Množična angažiranost prebivalcev v tej obliki boja je bila zelo pomembna, kajti ko sovražniku ni uspelo z orožjem uničiti NOB in njegove vojske, posebej še v drugi polovici vojne, je okrepil obveščevalno subverzivni pritisk, katerega namen je bil od znotraj razbiti naše gibanje.² V ta boj je sovražnik na vsem jugoslovanskem bojišču poslal svoje najbolj sposobne kadre in obveščevalne organi-

¹ »... poskušali smo z vsemi sredstvi, pregovarjali smo, govorili, grozili, toda nič ne pomaga. V tej deželi narod ne pozna avtoritete. Zdi se mi, da niti poročilo o kapitulaciji SZ ne bi pripeljalo do kapitulacije teh banditov, saj so žilavi kot vragi. Lahko bi bili klasičen primer najboljše tajne organizacije«, piše dr. Turner v Berlin leta 1941 (Zbornik NOV IV, knj. 9, str. 390)

² V tajnem navodilu šefa gestapa rajha Heinricha Müllerja z dne 22. oktobra 1942 piše: »... dosežanje izkušnje nas uče, da komunističnega gibanja v Jugoslaviji ni mogoče likvidirati le z velikimi akcijami, zato je treba začeti planirano dejavnost državne policije z namenom, da bi zajeli partijsko vodstvo in prodrli v pokrajinske, okrožne in krajevne komiteje.

zacije — strokovno šolane, z bogato tradicijo in izkušnjami — gestapo, OVRA, Abwehr, četnike in velik del policijskega aparata stare Jugoslavije, ki se je po okupaciji udinjal novim gospodarjem.

Pravilni politični smeri partije in bogatim izkušnjam njenih kadrov, pridobljenih v boju s policijo stare Jugoslavije, v ilegalnem delu in razrednih spopadih med vojnama, gre hvala, da je bila ustvarjena taka obveščevalna in varnostna organizacija NOG, z množično podporo prebivalcev, ki se je uspešno spoprijemala z vsemi težavami in v tem boju zrasla v močno orožje revolucije.

Kot vemo, je v Sloveniji že v prvih dneh vstaje nastala posebna množična organizacija, imenovana Narodna zaščita. Misel o njenem formiranju najdemo v dveh člankih tovariša E. Kardelja (V partizane in Organizirajmo vaško zaščito)³ iz septembra 1941. Že 17. oktobra tega leta ustanovita izvršni odbor OF in glavni štab NOP odredov Slovenije Narodno zaščito. Na podlagi tega odloka je glavni štab Slovenije 24. januarja 1942 izdal pravilnik (13 členov) o organizaciji in nalogah narodne zaščite. Pozneje, 23. aprila 1942 je izdal še uvedbo o spremembah in dopolnitvah in tolmačenju pravilnika NZ.⁴

Odlok izvršnega odbora OF Slovenije iz oktobra 1941 pravi da »...organizirajo grupe NZ odbori OF...« in ti »...postavljajo njihove komandirje in odgovarjajo za njihovo delo.«⁵ Pravilnik glavnega štaba Slovenije to podrobneje obdeluje in pravi, »da glavni štab imenuje okrožne in rajonske komandante enot NZ na predlog okrožnih, rajonskih in terenskih odborov OF.«⁶

Z navodilom glavnega štaba Slovenije z dne 14. 9. 1943 o ustanavljanju komand področij, komand mesta in partizanskih straž je prišla NZ spet pod pristojnost terenskih odborov OF in narodnoosvobodilnih odborov, ki jo organizirajo in jo vodijo ter izpolnjuje njihove ukaze.⁷

Iz ohranjenih dokumentov je razvidno, da so pomožne enote narodne zaščite poleg drugih nalog organizirale še obveščevalno službo, v njeni pristojnosti je bila tudi »...izdelava seznamov sovražnikovih agentov po naših vaseh in trgih, organizacija hitre pošte o premikanju sovražnika, zbiranje splošnih podatkov o moči in premikih sovražnika, likvidacija sovražnikovih agentov in izdajalcev, popolno očiščenje trgov in vasi belogardističnih in petokolonskih elementov« itd., pa je rečeno, da »samostojno ali v povezavi z oboroženimi borbenimi oddelki kontrolirajo premikanje tujcev, razorožujejo manjše sovražnikove skupine, zbirajo orožje in drugo«.

Bogastvo oblik, množičnost, prožnost in ustvarjalna pobuda so med odlikami varnostno obveščevalnega dela v Sloveniji med osvobodilno vojno in revolucijo. Množična baza, na katero se je opirala, je njena poglobljena značilnost. In samo s širokim opiranjem na ljudske množice se je bilo mogoče uspešno postaviti po robu neprestano naraščajoči obveščevalni in subverzivni dejavnosti italijanskih in nemških okupatorjev in kvizlingov.

Partija in OF sta imeli to delo že od prvega dne vstaje za sestavni del vseljidskega odpora⁸ in za eno njegovih poglobitnih komponent. Zato je bil tudi vsak aktivist partije in OF in simpatizer NOG potencialni obveščevalec, ker je vsak pripadnik NOG, vsak starešina in borec partizanskih enot in partizanskih skupin

³ Zbornik NOB VI. knjiga 1, str. 118—119

⁴ Isto, stran 137

⁵ Isto, stran 118

⁶ Zbornik NOB VI — knjiga 2, str. 30

⁷ Muzej NOB Ljubljana, mikroteka V. I. I. JNA, f-5/365

⁸ »... Zarotnike proti lastnemu narodu je treba slediti na vsakem koraku, tega pa ne more niti najboljša obveščevalna služba, če je aktivno ne podpira vse ljudstvo« — piše Boris Kidrič v Slovenskem poročevalcu 5. 12. 1941.

sprejel kot svojo nalogo, da zbira podatke o sovražniku, da je obveščevalno in politično buden. To nalogo je imel za nujno potrebno za svoj obstoj in za učinkovito vojskovanje. V tem je bil vir moči in učinkovitosti obveščevalne službe in varnosti, ne le oboroženih, temveč vseh sil vojne in revolucije.

Če prelistavamo ohranjene dokumente in podatke o tem delu našega vojskovanja na področju Slovenije v arhivih CK, institutov in mestnih muzejev, naletimo na neštete primere ustvarjalne iznajdljivosti in podpore vseh slojev prebivalstva — na tisoče in stotisoče kmetov, učencev, žensk, mladine in pionirjev, ki so v vojni vihrji, v največjih nevarnostih, ko je bil skoraj vsak nepremišljen postopek povezan z življenjskim tveganjem, organizirano in samoiniciativno zbirali podatke o sovražniku, razkrivali delo njegovih vohunov in agentov, jih lovili in prijavljali organom ljudske oblasti, partizanskim odredom in enotam narodne zaščite. Partijski in skojevski komiteji in organizacije OF so se še posebej trudile poiskati najbolj primerne oblike, da bi v okupaciji in mestnih bojih zavarovale svoje člane pred izdajami in aretacijami, hkrati pa čimgloblje prodrle v okupacijske strukture in obenem s tem med narodom razvile kar največjo budnost, da bi se kar najbolj množično, v raznih oblikah, vključeval v zbiranje in pošiljanje podatkov o sovražniku, njegovih načrtih in namenih.

V ponazoritev navedimo le nekaj primerov, ki niso niti tipični niti edini.

V poročilu tretjega bataljona notranjskega odreda Miloš Zidanšek z dne 9. junija 1942 piše, da je »...bila neka ženska na obisku pri sorodnikih v Novem mestu in trdi, da je tam 20 do 25 četnikov Draže Mihajlovića, večinoma častnikov in podčastnikov z nalogo, da se vtihotapijo v partizanska taborišča«.

Niso redki primeri, iz katerih se vidi, da so sami kmetje organizirali obveščevalno službo in vse ustrezno ukrenili. To se vidi iz poročila Edvarda Kardelja z dne 22. maja 1942, poslanega CK KPJ in tovarišu Titu o razmerah v Sloveniji, v njem je poleg drugega rečeno:

»...kmetje sami organizirajo patrole in obveščevalno službo in odidejo s puškami v gozdove takoj, ko se približajo Italijani ter jih sprejmejo z ognjem.«

Simpatizerka Osvobodilne fronte Katra iz Idrije je že februarja 1943 obvestila glavni štab Slovenije o točnem datumu državnega udara in kapitulacije fašistične Italije. Navaja, da je to izvedela od italijanskega generala. Da bo Badoglio poskušal »rešiti italijanski imperializem razpada«, da so »...italijanski krogi prepričani, da bodo lahko obračunali z italijanskim revolucionarnim gibanjem in obdržali stare meje Italije...«⁹

Ta primer kaže, da je ljudstvo sprejelo zbiranje podatkov o sovražniku in razvijanje budnosti kot nujno potrebno za svojo samozaščito, za povzročanje udarcev okupatorju in varovanje svojega življenja.

Množico dragocenih podatkov, ki so jih zbrali prebivalci Slovenije, je že v zgodnjih dneh naše revolucije uporabljal tudi vrhovni štab. »...nemški vojaki pošiljajo po kmetih partizanom obvestila, da se ne bodo borili proti njim razen, kadar jih bodo prisilili gestapovci... ljubljansko letališče razširjajo za sprejem 500 bombnikov... ti podatki so iz italijanskega štaba«, piše Edvard Kardelj Loli Ribarju 22. maja 1942.¹⁰

Prebivalci so ne samo obveščali partizane o sovražniku, saj naletimo tudi na primere, iz katerih vidimo, da so pomagali partizanskim odredom, organizacijam

⁹ Branko Popović: »O delu naše obveščevalne službe na področju jadranskega Primorja med kapitulacijo Italije«, Vojna bezbednost št. 2 Beograd 1965, str. 132.

¹⁰ Zbornik NOB II, knjiga 5, str. 82 in 163.

OF, narodni zaščiti in VOS pri razkrivanju sovražnikovih vohunov, agentov in diverzantov, ki so se poskušali vtihotapiti v narodnoosvobodilne organizacije, partijske organe in partijske enote. Sovražnik je v ta namen uporabljal tudi posamezne odpadnike in deklasirane elemente (propadle ženske, gestapovce, policaje, žandarje, partizanske dezertarje, belogardiste itd.). Zaradi revolucionarne budnosti prebivalcev in narodnoosvobodilnih organizacij je bila večina takšnih elementov razkrita in ujeta, še preden je sploh začela izpolnjevati svoje zločinske naloge. Kako izostrena je bila revolucionarna budnost prebivalcev, na primer vidimo iz naslednjega primera: po konferenci aktivistov KP Slovenije na področju Savinjskega odreda bi se moral komandant glavnega štaba Slovenije Franc Rozman-Stane sestati s skupino »partizanov« (preoblečenih agentov in policajev), katerih partizanska uniforma in čudno vedenje je zbudilo sum pri kmetih. Ko so ti samozvani »partizani« vprašali za Staneta, so jim kmetje rekli, da ga poznajo in vedo, kje je, in ga bodo pripeljali. Našli so Staneta in ga opozorili na nevarnost, ki mu grozi. Komandant jim je naročil, kako naj ravnaajo s tolpo, dokler jo ne bodo obkolile partizanske enote.

Prebivalci Škofje Loke in okolice so 17. 9. 1944 obvestili obveščevalni center škofjeloškega partizanskega odreda, »da je v odredu neki Avguštin iz vasi Trate, za katerega je ugotovljeno, da so ga belogardisti vtihotapili v odred z obveščevalnimi nalogami.«¹¹ Prebivalci v tem obvestilu tudi predlagajo, kako bi to preizkusili in kako bi ga odstranili iz odreda.

Pomembno pomoč pri odkrivanju sovražnika so dajali tudi najmlajši — pionirji. Okupatorja so manj bodli v oči. Ko so Rupnikovi domobranci 1. septembra 1944 odšli proti partizanskemu osvobojenemu ozemlju pri Dolenjskih Toplicah, so se ustavili v neki vasi in od tam poslali izvidnico, v žensko preoblečenega vohuna. Njegova naloga je bila pregledati razporeditev in številčno stanje partizanov v Dolenjskih Toplicah ter ugotoviti, kakšne so straže. Ko je vohun pri neki vasi srečal skupino otrok, jih je spraševal za partizane. Med pionirji je bila tudi enajstletna Milena Hegiman. Tako kot drugim pionirjem, se je tudi njej ta »ženska« zdela sumljiva, še posebej to, kako je bila oblečena in kako je spraševala po partizanih; zato so sklenili, da ji bodo sledili, Milena pa je z nekaterimi tovariši obvestila partizansko patruljo. Ko so partizani ujeli to »žensko«, so ugotovili, da gre za nemškega vohuna.¹²

Iz ohranjenih dokumentov vidimo, da sta Partija in OF za to, da bi zaščitili svoje vrste, razvijali tudi druge oblike boja proti sovražnikovim obveščevalnim službam. Hkrati z ustvarjanjem množične obveščevalne in varnostne organizacije sta z eksekutivnim aparatom VOS poskrbeli tudi za likvidacijo okupatorske agencije v mestih Slovenije. Za takšne akcije so bila izdana številna navodila, direktive in razglasi. To je bilo še toliko bolj pomembno, ker so se prav v okupiranih mestih Slovenije, tako kot v drugih krajih Jugoslavije sovražnikovi agenti pogosto vtihotapili med simpatizerje NOG, to pa je povzročalo hude udarce Partiji in njenim najvišjim kadrom, pa tudi narodnoosvobodilnemu gibanju v celoti. Poleg drugega je tudi ta oblika boja povzročala sovražniku hude izgube, saj je bilo uničenih veliko njegovih policijskih funkcionarjev, izdajalcev in obveščevalcev. S tem je bila za dalj časa zavrta dejavnost sovražnikovih obveščevalnih služb, saj so ostale brez ljudi in zvez. Prav tako so udarne grupe eksekutivnega aparata VOS razbijale sovražnikove obveščevalne organizacije na terenu, izvrševale obsodbe nad vohuni,

¹¹ Original v arhivu V. I. I. JNA k. 159, f. 4, d. 46.

¹² Pionirski list Ljubljana 27. 9. 1962.

gled pred urolnim oblikom.
 D. 11. idelj i inspiciraj
 mladostnikovu postu.

Bora Baruh: Mati ob mrtvem sinu, 1941, tuš

denuncianti¹³, petokolonaši in sovražnikom. Poleg tega so te skupine zapirale petokolonaše in preiskovale njihova stanovanja, organizirale so reševanje borcev NOB iz zaporov in jetniških bolnišnic v Ljubljani, plenile in uničevale sovražnikove dokumente in arhive, opravljale diverzije in sabotaže v sovražnikovih oporiščih, razoroževale in ubijale njegove vojake in oficirje ter opravljale še druge delikatne naloge. O učinkovitosti teh skupin VOS piše Kardelj: »Italijanska vojska je bila do zdaj nemočna, ker imajo vosovci največjo podporo med ljudmi... Obveščevalni urad je množičen spodaj in dnevno prihaja na rajonske punkte obveščevalne službe mnogo vsemogočih prijav. Imajo pravo kartoteko za ljudi, ki jih nadzorujejo, zasledujejo itd. ... Temu zares dobremu aparatu se moramo zahvaliti, da smo odlično obveščeni o vsem in se nam je posrečilo preprečiti mnogo

¹³ Za izvrševanje smrtnih obsodb nad izdajalci in petokolonaši je veljal odlok SNOO. Ta odlok ima osem členov, v njih je razloženo, koga je treba imeti za izdajalca in denuncianta (glej Slovenski poročevalec štev. 11, z dne 1. 10. 1941).

poskusov provokatorjev, ki so se hoteli vtihotapiti v KP in OF.« Tovariš Kardelj ocenjuje učinkovitost eksekutivnega aparata VOS in poročilo končuje z ugotovitvijo, »da ta aparat zdaj zagotovo bolje deluje kot OVRA ali gestapo v Ljubljani.«¹⁴

V drugem poročilu CK KPJ trdi tovariš Kardelj, da je bilo »do aprila 1942 pobitih okrog 40 denunciantov. Na dan pade poprečno tudi po šest sovražnikov«.¹⁵

Obveščevalna služba in varnost NOG Slovenije sta uspešno obračunavali tudi s tako imenovanimi »lažnimi partizani«, ki so bili sestavljeni iz gestapovcev in izdajalcev, ki so po gozdovih in poteh zasledovali partizanske kurirje in so bili pravzaprav izvidnice večjim nemškim silam... »Terenske organizacije OF, prek katerih je organizirana obveščevalna služba, zelo dobro nadzoruje premike teh banditov«, piše tovariš Kardelj.¹⁶

Navedeni primeri vsaj nekoliko osvetljujejo množično sodelovanje prebivalcev z organizacijami narodnoosvobodilnega gibanja na področju obveščanja in varnosti. Zato je tudi razumljivo, da je partizanska obveščevalna služba, poznejša OZNA, uspešno opravljala svoje naloge, ki sta ji jih nalagala vojna in revolucija.

Vse to dokazuje, da okupator in njegove obveščevalne službe niso spoznale in pravilno ocenile globokega revolucionarnega pomena narodnoosvobodilnega gibanja in povezanosti njegovih osvobodilnih ciljev z željo naroda po svobodi in niso temu ustrezno ukrepale. Res so sicer kdaj pa kdaj delno spoznali nekatere pglavitne elemente, na katerih sta temeljila moč in nepremagljivost narodnoosvobodilnega gibanja, to sta bila množična podpora in sodelovanje prebivalcev v njem. Sovražnikovi dokumenti so včasih pisali o tem. Kako so učinkovitost, množičnost in uspehi narodnoosvobodilnega gibanja vznemirjali okupatorja in najvišje fašistične vojaške kroge v Rimu že v zgodnji dobi revolucije, nam najbolje pokaže do zdaj še neobjavljeno poročilo načelnika štaba italijanske vojske generala Maria Roatta, naslovljeno na načelnika generalštaba Uga Cavallera o opažanjih z inšpekcijskega potovanja po Liki in Ljubljani, z dne 10. januarja 1942. Poleg drugega piše: »... Ljubljana, 6. 1. 1942: Videl sem... da je za potovanje po državni cesti Postojna—Ljubljana potrebno spremstvo; da hodijo vojaki po Ljubljani le v skupinah in tudi takrat, ko so prosti, odhajajo v mesto z napolnjenim orožjem; da so vojaki v Ljubljani videti vedno utrujeni, da daje enajsti korpus dnevno na voljo oblastem javne varnosti Ljubljane okrog 1300 ljudi v manjših skupinah, poleg tega, da daje ljudi za vojaške straže, spremstva in stražo na cestah in železnici; da ljudje mrko gledajo...«

Ko general Roatta končuje zapis, trdi, da »... razpolaga z neizpodbitnimi dokazi, da je v Ljubljani organ komunističnega gibanja, ki ima svoje oddelke v občini, bolnišnici, zaporu itd.« (v tem času je po znanih podatkih delovalo v Ljubljani več kot 400 organizacij OF, avtorjeva pripomba), pa nadaljuje »... trditev, da je v Ljubljani in Sloveniji vse mirno, nam je lahko po godu, toda to je vse skupaj le žalostna laž.«

Na podlagi vsega tega predlaga Roatta svojim nadrejenim v Rimu, da bi »... bilo treba skrajno strogo in enotno ravnati z ljudmi na vsakem mestu...«¹⁷

Deset dni pozneje — 20. 1. 1942 — poroča prvi oddelek operativnega urada vzhodnega bojišča italijanske vrhovne komande načelniku generalštaba o položaju v Sloveniji in piše: »... Položaj v Sloveniji je še naprej zelo občutljiv, saj so sloven-

¹⁴ Zbornik NOB, VI. knjiga 2, stran 69—71.

¹⁵ Zbornik NOB, II, knjiga 3, stran 246.

¹⁶ Nastajanje in razvoj JNA, vojno založniško podjetje JNA Beograd 1951, stran 67—68.

¹⁷ V. I. I. JNA — mikroteka, NAV — I. — T-821/356/523-33.

ski krogi v celoti za protiitalijansko revolucionarno gibanje, policija pa kaže nenavadne slabosti in neodločnost...¹⁸

Italijanski okupacijski komandanti se ne boje samo odraslih ljudi, boje se tudi najmlajših — otrok. S tem v zvezi naslavljajo na svoje vojake tudi takele »ukaze«:

»... Ne verjemite tem ljudem. Ne verjemite njihovim ženam in njihovim otrokom. To niso otroci, to so tajni kurirji, tako kot njihovi divji očetje. Uničujte jih! Požigajte njihove jazbine. Ne verjemite jim!« Komentar tega je odveč.

Podobna poročila so pošiljali tudi nemški komandanti in domači izdajalci. Komandant druge armade Wermachta generalpolkovnik Lothar Rendulitsch izjavlja: »... Vsi krogi prebivalcev simpatizirajo s partizani, jih oskrbujejo, skrivajo in obveščajo ter jim pomagajo pri vsakem koraku.« V drugem poročilu komendant nemških sil na Hrvaškem generalpodpolkovnik Ludwig Litters piše: »Ob hitri obveščevalni službi je s pomočjo prebivalcev partizanom vedno uspelo, da so našim četam nastavili zanko.« Štab 718. nemške divizije poudarja v nekem poročilu: »... Uporniško gibanje ima zelo dobro in zdravo vodstvo, sodelovanje vseh ljudi pa izredno olajšuje njihovo obveščevalno in izvidniško službo.«

Tudi domači izdajalci se v svojih številnih poročilih pritožujejo nad prebivalci: »... Partizani imajo s pomočjo prebivalcev odlično organizirano službo opazovanja in obveščanja«, »... Obveščevalna služba partizanov je odlična...«, »... Partizanom pomagajo ljudje na vasi in v mestih ter jim poročajo, kaj se pripravlja proti njim«, »... Dobra partizanska obveščevalna služba je temelj vsakega njihovega podviga«, »... Partizani splošno uporabljajo zanesljive ljudi, predvsem ženske in otroke in temeljito skrbе, da se v njihove vrste ne morejo vtihotapiti vohuni in drugi nezaželeni ljudje«, »Partizani imajo zelo razvito obveščevalno službo in široko podporo prebivalcev, zato so vedno o vsem pravočasno obveščeni« itd., itd.¹⁹

Partija in narodnoosvobodilno gibanje sta za obveščevalno in varnostno vzgojo prebivalcev med narodnoosvobodilno vojno in revolucijo uporabljali razne metode in oblike političnega dela: mitinge, zborovanja, konference, sestanke in osebne pogovore aktivistov z ljudmi. S pisano in govorjeno besedo so aktivisti seznanjali ljudi z oblikami in načini sovražnikovega vohunjenja, propagande in subverzije, z njihovimi posledicami in jim dajali navodila in jih učili boja proti sovražniku. Vse to je ugodno vplivalo na učinkovitost vsega varnostnega sistema narodnoosvobodilnega gibanja. Vzgoja ljudi glede varovanja vojaških skrivnosti, partizanska čuječnost in uvajanje partijske usmeritve, vse to je ostrilo pazljivost ljudi, kar je olajšalo odkrivanje sovražnikovih elementov, čeprav so se povsod trudili podreti moralno politično enotnost ljudstva in zmanjšati borbeno moralo vojske.

Stalna povezanost vodstva z ljudmi, varovanje ljudskega premoženja, razvijanje bratstva in enotnosti, zaupanja, spoštovanja, etični in moralni, napredni in pravični cilji, skupna hotenja in želje, vse to so bile pglavitne osnove, na katerih je Partija razvijala zavest pri množici pa tudi budnost kot del politične zavesti. Vse to je spodbudno vplivalo tudi na razvijanje revolucionarne budnosti, ki pa ni imela nobene zveze s sumničanjem.

Zgledi iz vsakdanje prakse so bili del varnostne vzgoje, z njimi so aktivisti razlagali ljudem, kako pomembna je budnost in kakšne so posledice nebudnosti — nepotrebna smrt dobrih tovarišev, predanih partijskih delavcev, vojaških voditeljev, članov varnostne službe in oblastnih organov. »Vsak človek se mora čutiti

¹⁸ Isto tam.

¹⁹ Zbornik NOB, I., knjiga 4, stran 118 in knjiga 17, stran 123, 148, 306, 307, 364 in 377

odgovornega, da bo skrbno spremljal sovražnikovo dejavnost in ravnanje in o tem pravočasno obveščal, da bo postal aktiven borec proti sovražnikovemu vohunjenju,« je pisalo v direktivi CK KPJ.

Partizanski tisk nasploh, še posebno pa partizanski tisk v Sloveniji, je imel pomembno vlogo pri varnostni vzgoji ljudi, predvsem zaradi visoke naklade, vsebine in dobre tehnične opremljenosti. V Sloveniji je partizanski tisk tudi kmalu prišel med ljudi. Pisana beseda Partije in OF je med vojno segla v vsako slovensko vas in mesto. V tisku so bila opozorila o pomenu razvijanja množične obveščevalne službe in varnosti. Razlagal je delovne metode pete kolone v posameznih obdobjih naše vojne in revolucije, metode, ki so se spreminjale glede na razmere. Glede tega je zanimiv članek Borisa Kidriča, objavljen v Slovenskem poročevalcu 5. decembra 1941 z naslovom V boju proti peti koloni razširimo obveščevalno službo.

»Zarotnike proti svojemu narodu je treba zasledovati na vsakem koraku. Tega ne zmore niti najboljša obveščevalna služba, če ji aktivno ne pomaga ves narod... Protiljudski zarotniki ne smejo napraviti niti enega koraka, da zanj ne bi vedela obveščevalna služba OF. Peti koloni je treba neprestano slediti. Pri iskanju zunanjih in notranjih sovražnikov slovenskega naroda morajo zavestno in požrtvovalno sodelovati vsi narodno zavedni Slovenci...

Boj proti notranjemu sovražniku svojega naroda, boj proti peti koloni je ena največjih moralnih dolžnosti vsakega narodno zavednega Slovenca.«

Članek obravnava tudi naloge in navodila za organiziranje množične obveščevalne službe in poudarja, da »morajo terenski odbori zavestno proučevati in vsem Slovincem na svojem terenu razlagati te članke v Slovenskem poročevalcu, ki so politični smerokaz za razkrinkanje in nadzorovanje protiljudske zarote — pete kolone.«

Tudi zdaj, po tridesetih letih, so te vrstice tovariša Kidriča aktualne glede na to, da je naša socialistična samoupravna družba tako odprta do tujega sveta, ko tuje obveščevalne službe krepe svojo obveščevalno aktivnost proti Jugoslaviji in njenim ljudem.

Tudi štabi partizanskih enot Slovenije so s svojimi navodili seznanjali prebivalce z različnimi mahinacijami okupatorskih obveščevalnih služb. Tako je 1. 6. 1943 glavni štab Slovenije objavil navodilo vsem obveščevalnim centrom partizanskih enot in teritorija Slovenije ter jih z njo obvezal, da seznanijo prebivalce svojega okolja z okrepljeno obveščevalno in subverzivno dejavnostjo sovražnika okrog osvobojenega ozemlja.²⁰

Obveščevalni oddelek glavnega štaba Slovenije je poslal podobno navodilo 12. 8. 1944 vsem štabom in vojaško zalednim organom, da je potrebno »...seznanjati prebivalce z oblikami sovražnikove subverzivne, diverzantske in obveščevalne dejavnosti proti osvobojenemu ozemlju.«²¹

Partija, partizanske enote in organi OF so med vojno aktivno skrbeli za politično pripravo prebivalcev in borcev za učinkovito zatiranje sovražnikove propagande (dezinformacije, preplahi, lažne novice, razširjanje sovražnikovega pisanega propagandnega gradiva, letakov, tiska in publikacij).²² Izvršni odbor OF Slovenije je to področje tudi zakonsko uredil, da bi tako učinkoviteje preprečil sovražnikovo propagando, vse to seveda ob temeljitih političnih ukrepih. »...Na osvobojenem ozemlju je prepovedano širiti okupatorski tisk in tisk domačih izdajalcev, ker sodi

²⁰ Arhiv Muzeja Ljudske revolucije Ljubljana, mikroteka V. I. I. 8/117.

²¹ Arhiv Muzeja Ljudske revolucije, Ljubljana, mikroteka V. I. I. 8/117.

²² General Mario Robotti je razširil letak, s katerim je z nagrado vabil prebivalce, naj pokažejo ali privedejo Borisa Kidriča, E. Kardelja, Jožeta Rusa, Marjana Breclja, Edvarda Kocbeka, dr. Marjana Dermastjo, Franca Lubeja, Milana Lemeža in druge. Kidriča je ocenil na 100.000 lir, vse druge pa po 30.000 lir, kdor bi dal podatke o njih, bi dobil 10.000 lir. Mikroteka MLR, Ljubljana 1/431.

Zlatko Prica: Študija za ilustraciju pesnitve Ivana Gorana Kovačića »Jama«, 1944, tuš

ta prepoved na področje zaščite slovenskega naroda in njegove narodnoosvobodilne oblasti« — je zapisano v navodilu izvršnega odbora OF iz maja 1942.²³

Morebitni napadalec bo, tako kot je to počel tudi med narodnoosvobodilnim bojem, vsekakor angažiral svojo obveščevalno službo, da bi dosegel svoje osvajalne cilje in namene. Tudi v miru zbira podatke o državi, ki jo namerava napasti. To uporablja za svoja vojaška planiranja, za podpihovanje subverzije, propagande in vohunstva. Zasleduje vojaške, gospodarske, družbene, politične, kulturne, zemljepisne in druge razmere v državi, ki ga zanima. Torej se vse bolj zanima za vsakovrstna vprašanja in se trudi priti do najvažnejših podatkov o vseh področjih družbenopolitičnega življenja, o mednacionalnih odnosih, o gospodarskih zmogljivostih naših podjetij in o političnih razmerah v posameznih družbenih okoljih. Tuje obveščevalne službe se zelo zanimajo za to, da bi kar največ zvedele o vojski, orožju in strateških objektih. Zanimajo se torej za vse, kar utegnejo uporabiti za podiranje naše socialistične samoupravne družbe.

Sovražni krogi razširjajo trditev, da majhne države ne morejo uspešno zavarovati svoje dežele ob sodobnih obveščevalno izvidniških sredstvih (vohunskih letalih, satelitih in drugih elektronskih napravah). Namen velikih sil je ustvariti prepričanje o svoji tehnični, obveščevalni izvidniški premoči, da bi oslabile prizadevanja, da bi uspavale budnost prebivalcev države — objekta morebitnega napada.

Praksa pa kaže prav nasprotno. Zaradi pomanjkljivih podatkov, ki jih tuje obveščevalne službe dobe s sodobnimi tehničnimi napravami, uporabljajo spet vse bolj svoje agente kot najbolj zanesljivo sredstvo za zbiranje podatkov o kakšni državi. Zato se je tudi treba množično postavljati po robu njihovem rušilnemu delu ter pritisku na državo in ljudi.

Služba državne varnosti lahko kot posebna služba naše samoupravne socialistične družbe zavaruje ustavno ureditev in občutljive objekte ter ustanove pred sovražnikovim obveščevalnim pritiskom in vdorom, toda skupno delo vseh družbenih sil — vsakega kolektiva in občana ji bo pri tem pomagalo in zagotovilo popolno varnost naše družbe v sodobnih razmerah naše odprtosti do tujine in v morebitni vseljidski obrambni vojni, ki bi nam bila vsiljena.

Bogata zakladnica izkušenj, pridobljenih v boju proti številnim sovražnikovim obveščevalnim službam med NOV in revolucijo ter v povojni graditvi, je to najbolj dokazala. Te izkušnje so najlepši zgled za to, kaj lahko store narodi, ki so enotni in angažirani v boju za svobodo, za bolj človeške družbene odnose in za ohranitev priborjenih dosežkov revolucije.

Za uspešno samozaščito morajo naša samoupravna socialistična družba, vsi njeni dejavniki in organizacije tudi zdaj razvijati takšno množično delo, ki naj temelji na teh tradicijah.

Poleg družbenopolitičnih organizacij in delovnih kolektivov lahko na usposabljanje naših ljudi za takšno delo zelo vplivajo tudi sredstva javnega obveščanja, vsak delovni človek med opravljanjem vsakdanjega dela, z varovanjem družbenih, vojaških in gospodarskih skrivnosti. To je poroštvo našega uspeha, uspešne samozaščite naše države.

²³ Arhiv CK KPJ štev. 325/42.

Nikoli ne bomo pozabili

Florjan Laimiš

Zdaj, 25 let po zmagi nad fašizmom v drugi svetovni vojni — vse kaže, da je bila to tudi zadnja velika vojna v klasičnem stilu — prebiramo številne nove reportaže in zapise o veliki preizkušnji, ki so jo v štiridesetih letih tega stoletja doživljali narodi skoraj po vsem svetu.

Marsikomu, ki je sam doživljal strahote vojne in jih preživel, prihaja morda na misel, da je vsega tega že dovolj in celo preveč. Vendar, ta čas je zrasla že nova generacija ljudi, ki pozna neizprosni boj s fašizmom na življenje in smrt le iz šolskih knjig, filmov, televizijskih oddaj in iz pripovedovanja.

Zelo na mestu je izjava nekega sodobnega državnika, človeka, ki je doživljal minulo vojno in vse pomisleke strnil v enem samem stavku ter z njim tudi odgovoril nanje: »Ni prav, da otrokom ne maramo pripovedovati o strahotah vojne — ravno iz spomina namreč raste naša moč!«

V Jugoslaviji se imamo marsičesa spominjati in še celo s ponosom! Saj ne gre predvsem za 12 let hitlerjeve vladavine (od 1933 do 1945), ki so ostala v zavesti predvsem evropskega človeštva kot velika, ne le zaključena in zaokrožena, temveč tudi dolga, silovita in pomembna epoha zgodovine. Bolj gre za 32 milijonov vojakov, ki so padli na bojiščih II. svetovne vojne, gre za 25 milijonov moških, žensk in otrok, ki so podlegli bombardiranju ali posledicam vojaških operacij, čeprav v njih niso sodelovali! 25 milijonov jih je umrlo za naelektrenimi žicami koncentracijskih taborišč, v plinskih celicah in na tisoče drugih zverinskih načinov, kakšnih 29 milijonov 900 tisoč ljudi je bilo ranjenih ali pohabljenih, 21,245.000 pa jih je izgubilo vse svoje imetje.

Najbolj nevarno je — prehitro pozabiti! Spričo števil, starih spominov in novih prizorov je pred človeštvom spontana in nepreklicna zahteva — da se to nikoli več ne ponovi!

Obseg junaštva borcev NOV in pomen žrtev lahko pravilno razumemo šele potem, če poznamo zgodovinski, vojaški in moralni obseg boja, v katerem so sodelovali. 22. junija 1941 je CK KPJ pozval jugoslovanske narode, naj se pripravijo na boj, pet dni kasneje pa je bil že ustanovljen glavni štab narodnoosvobodilnih odredov Jugoslavije. Četrtega julija je prišel že poziv za začetek oboroženega boja. Vendar tudi nasprotnik ni držal rok križem. Sestega aprila je Nemčija napadla Jugoslavijo, 15. aprila pa so na Hrvaškem že uredili več koncentracijskih taborišč. Največje je bilo v Jasenovcu ...

Jugoslavijo je napadlo 6. aprila 1941. 30 divizij, 6 brigad ter letalske in pomorske sile agresorjev. Od tega je bilo 14 nemških divizij, 16 pa italijanskih. Madžari pa so poslali na naše ozemlje 6 brigad. Okupacijo je v prvih mesecih vzdrževalo 21 divizij, do konca leta 1941 pa so narasle že na 25 divizij.

Nemci so imeli konec leta na našem ozemlju 85.000 vojakov, do konca leta 1944 pa že 360.000.

Italijanske okupacijske sile v letu 1941 so štejele 333.000 mož, konec leta 1943, to je ob kapitulaciji fašistične Italije pa nekaj manj — 278.000. Na jugoslovanskem ozemlju je bilo razoroženih 15 italijanskih divizij, in sicer:

Isonzo, Cacciatori delle Alpi, Lombardia, Re, Maceratta, Bergamo, Emilia, Sassari, Venezia, Taurinese, Ferrara, Perugia, Messina, Marche in Torino.

Bolgarske okupacijske sile pri nas so štele konec leta 1941 dve diviziji, konec leta 1944 pa je bilo na naših tleh 130.000 bolgarskih vojakov — okupatorjev.

Svoj delež so dali še četniki (njihovi arhivi še niso dokončno proučeni), Nedičeva straža in Ustaško-domobranske enote. Do konca leta 1943 so imeli četniki 45 brigad, 9 odredov, 2 polka in 10 bataljonov. Nedičevci so imeli leta 1941 15.000 mož, ustaško-domobranske sile pa so do konca leta 1944 narasle na 170.000 vojakov.

Vsa ta velikanska sila je imela na naših tleh en sam cilj — zagotoviti nemoteno roparsko izkoriščanje naravnih bogastev in človeškega potenciala za potrebe nacističnega vojnega gospodarstva. To je bil račun brez krčmarja, kajti naše ljudstvo se jim je uprlo s svojo vojsko, ta pa je bila naslednja:

Konec leta 1941 je bilo pod enotnim poveljstvom na jugoslovanskem ozemlju 93 partizanskih odredov s skupno 80.000 borci.

Konec 1942: Skupno 79 partizanskih odredov, 15 samostojnih čet, 70 samostojnih bataljonov, 36 brigad, 2 diviziji in 2 korpusa (vsak po 9 divizij) — skupno je bilo pod orožjem 150.000 borcev.

Konec leta 1943 so osvobodilne sile narasle za najmanj polovico. Imeli smo 123 partizanskih odredov, 13 samostojnih brigad, 27 divizij (vsaka po 3 brigade), 8 samostojnih brigad in 9 korpusov. Skupno že 300.000 borcev.

Konec leta 1944 smo imeli 130 partizanskih odredov, 23 samostojnih bataljonov, 51 divizij (vsaka po 3 brigade) in 17 korpusov. V vseh teh enotah je bilo skupno pol milijona borcev.

Maja 1945: 107 partizanskih odredov, 23 samostojnih bataljonov, 52 divizij (po 3 brigade), 17 korpusov in 4 armade — skupno 800.000 borcev.

Primerjava številčnega stanja med enotami NOV in sovražnikovimi silami na jugoslovanskem ozemlju med drugo svetovno vojno je naslednja:

1941	538.000	sovražnikovih vojakov proti	80.555	borcem NOV	7 :1
1942	745.000	sovražnikovih vojakov proti	150.000	borcem NOV	5 :1
1943	930.000	sovražnikovih vojakov proti	300.000	borcem NOV	3 :1
1944	685.000	sovražnikovih vojakov proti	500.000	borcem NOV	1,3:1
1945	Znani so samo podatki o nemških četah na jugoslovanskem ozemlju				
	330.000	Nemcev in	800.000	borcev NOV	1:2,4

Med štiriletnim vojskovanjem na naših tleh je NOV onespособila več kakor milijon sovražnikovih vojakov. Od tega jih je bilo 447.000 mrtvih, 559.434 pa ujetih.

Zaradi izjemno težkih pogojev vojskovanja, zaradi tehnične premoči sovražnika med vso vojno in zaradi izredne surovosti bojevanja je imela tudi NOV velike izgube. Od sedmega julija, dneva, ki velja za uradni začetek vstaje v Jugoslaviji, je imela NOV na raznih bojiščih v Jugoslaviji 245.549 mrtvih, 399.880 ranjenih (31.200 ranjencev je umrlo), 28.925 pa je pogrešanih!

Skupne izgube so torej 305.672 borcev. Od 399.880 ranjencev jih je 64.000 ostalo vojnih invalidov.

Ob spominu na te strahotne žrtve tako majhne države kot je Jugoslavija, nekam s ponosom, čeprav obenem tudi z obžalovanjem prebiramo podatke, ki pravijo, da je imela Jugoslavija med zavezniškimi državami v II. svetovni vojni najhujše žrtve v boju z nacifašisti.

Po podatkih medzavezniške reparacijske komisije v Parizu leta 1945 (sodelovalo je 18 držav protihitlerjevske koalicije: Jugoslavija, Indija, Francija, Grčija, Velika Britanija, Češkoslovaška, Nizozemska, ZDA, Belgija, Kanada, Albanija, Avstralija, Nova Zelandija, Norveška, Južnoafriška unija, Luxemburg, Egipt in Dan-

ska) so imele Jugoslavija in še nekatere zavezniške države v vojni z Nemčijo in njenimi evropskimi sateliti naslednje izgube:

Jugoslavija	1,706.000
Indija	759.000
Francija	653.000
Grčija	558.000
Vel. Britanija	368.000
Češkoslovaška	250.000
Nizozemska	200.000
ZDA	187.000
Kanada	41.000

Sovjetska zveza in LR Poljska nista sodelovali na zasedanju pariške repa-
racijske komisije, zato ju pregledi, pripravljeni za obračunavanje v Parizu, niso
zajeli.

Iz naknadnih podatkov izhaja, da je imela Sovjetska zveza v II. svetovni
vojni 7 milijonov človeških žrtev, LR Poljska pa 6,100.000.

Kljub grozljivemu številu človeških žrtev v SZ in na Poljskem, katerih spo-
mina nikoli ne bo mogoče dovolj počastiti, so imena jugoslovanskih žrtev vredna
kakršnihkoli, tudi največjih spominskih črk, saj v primerjavi s številom pre-
bivalstva govorijo glasneje, kakor vsi spominski zborniki ali neizprosno hladni
statistični podatki. Jugoslovanske izgube v človeških življenjih obsegajo 34 %, to
je več kakor eno tretjino vseh izgub 18 zavezniških držav.

V primerjavi s številom prebivalstva pred začetkom vojne, so bile izgube

Jugoslavija	10,8 %
Grčija	7 %
Nizozemska	2,2 %
Francija	1,5 %
Velika Britanija	0,8 %
Kanada	0,34 %
Indija	0,2 %
ZDA	0,14 %

V 18 zavezniških državah je v drugi svetovni vojni izgubil življenje vsak 43. pre-
bivalec, v Jugoslaviji vsak deveti, v Sloveniji pa vsak osmi prebivalec v primer-
javi s številom predvojnega prebivalstva.

Še en element je, zaradi katerega je bila vojna vihra za naše narode še toliko
hujša: zaradi zaostalosti stare Jugoslavije je namreč izredno boleča izguba stro-
kovnega kadra v vojni. Boleče je spoznanje, da smo izgubili 90.000 strokovnih
industrijskih in rudarskih delavcev ter okoli 40.000 intelektualcev.

Število Jugoslovancev (nobene razlike ni bilo v vojni med moškimi in žen-
skami, nasilje okupatorja ni prizanašalo nikomur, niti otrokom ne), ki so padli
v vojni, ki so bili ustreljeni ali kako drugače umorjeni v nacističnih taboriščih,
je veliko večje, kakor pa je število žrtev katerekoli zavezniške države iz proti-
hitlerjevske koalicije, razen SZ in Poljske. V 18 zavezniških državah je padlo
1,217.000 ali 0,17 % prebivalstva, vojne izgube Jugoslavije pa so 305.000 padlih bor-
cev, ali 2 % vsega prebivalstva.

Vojaške izgube v boju z nacifašizmom so bile naslednje:

Jugoslavija	305.000 borcev
Velika Britanija	272.000 borcev
Francija	238.000 borcev
ZDA	180.000 borcev
Grčija	70.000 borcev
Češkoslovaška	46.000 borcev
Kanada	40.000 borcev
Indija	9.000 borcev
Norveška	2.000 borcev

Jugoslavija je torej dala več vojnih žrtev kot pa katerakoli od naštetih zavezniških držav, ki pa znajo tudi z mrtvimi in s svojimi deželami v vojni imenitno trgovati. Jugoslovanske vojne izgube so 25 % vseh izgub držav, ki so se leta 1945 udeležile pariške reparacijske konference. Še to: izgube Jugoslavije so v primerjavi s številom prebivalstva za 18 % večje, kot so skupne izgube vseh zavezniških držav!

V 18 zavezniških državah je bilo 1,779.000 ranjenih ali 0,25 %. Jugoslovanskih borcev pa je bilo med drugo svetovno vojno ranjenih 400.000 ali 2,7 % prebivalstva. Po številu ranjencev je Jugoslavija na prvem mestu med 18 zavezniškimi državami, število naših ranjencev pomeni po teh podatkih prevladujoč odstotek vseh ranjenih zavezniških vojakov. V primerjavi s številom prebivalstva ima Jugoslavija enajstkrat več vojnih invalidov kot pa jih je v 18 zavezniških državah.

Vendar mera trpljenja jugoslovanskih narodov med minulo vojno s tem nikakor še ni bila polna. Čeprav se je trpljenje že sicer prelivalo čez rob še tako velike merilne posode, je okupator vedno našel še kaj novega, da bi izpraznil prostor v Evropi, predvsem pa Balkan, ki je bil en sam okop znamenite Alpske trdnjave zagriženih nacistov, trdnjave, ki se je vdala brez boja...

Iz jugoslovanskega gospodarstva je bilo namreč izključenih in podvrženih neomejenemu nasilju okupatorja tudi:

170.000 preživelih vojnih ujetnikov
320.000 preživelih internirancev
530.000 preživelih prisilno razseljenih oseb
270.000 preživelih oseb na prisilnem delu
320.000 prisilno mobiliziranih.

Skupno je bilo torej odvzetih domačemu gospodarstvu 1,610.000 ljudi ali 10,2 % vsega jugoslovanskega prebivalstva.

Torej (zato, da ne bi nikoli pozabili): V Jugoslaviji je bilo med vojno mrtvih, ranjenih, odtegnjenih gospodarstvu ter mučenih v nacistični Nemčiji 3,741.000 ljudi, ali okoli 23,5 % vsega prebivalstva!

Skupna vojna škoda Jugoslavije v II. svetovni vojni je bila ocenjena na 49 milijard 900 milijonov dolarjev po cenah in vrednosti iz leta 1938.

Nemčija je povzročila škode za	35,858.000.000 dolarjev,
Italija	9,850.000.000 dolarjev,
Madžarska in Bolgarija	za 1,192.000.000 dolarjev.

Direktna materialna škoda, to je izguba narodne imovine zaradi uničevanja in ropanja tedanjega — predvojnega — kapitala je:

9,145.000.000 dolarjev.

Đuro Tiljak: Banijski begunci, 1944, tuš

Direktna materialna škoda med II. svetovno vojno v zavezniških državah je bila naslednja:

Sovjetska zveza	128 milijard dolarjev (podatki so iz leta 1947)
Francija	21 milijard dolarjev
Poljska	16 milijard dolarjev
Jugoslavija	9,1 milijard dolarjev
Velika Britanija	6 milijard dolarjev
Češkoslovaška	4 milijard dolarjev
Grčija	2,5 milijard dolarjev
ZDA	1,5 milijard dolarjev

Skupna izguba narodnega bogastva Jugoslavije znaša torej 9,1 milijardo dolarjev ali 17% vseh izgub 18 držav, udeleženk pariške reparacijske komisije.

Slovenci, pa čeprav je marsikdaj slišati, da nismo vojaki, smo med minulo vojno dokazali, da smo izredno borbeni narod, ki ga na poti do svobode ni ustavilo nobeno nasilje, se ni ustrašil nobenih žrtev in tudi ne še tako organizirane, opremljene in po zločinih sloveče vojske. Na našem ozemlju pa so se križale in si podajale roke skoro vse formacije, ki so se pajdašile s Hitlerjem in njegovim tisočletnim rajhom, ki pa je živel samo 13 let in nič več!

Kako je nastal in kako se je razvijal pokol slovenskega naroda — vsak osmi Slovenec je v vojni izkervavel ali pa pustil svoj pepel v krematorijih — nam pove kratek zapis na primer o obnašanju italijanske vojske, katere predstavniki so se nekaj časa celo sami hvalili, koliko bolj humani so bili v primerjavi z Nemci ali Madžari, ki so zasedli preostali del naše ožje domovine.

»Vse prebivalstvo je za upornike! Slovenci nas ne bodo nikoli marali!« je rohnel italijanski fašistični diktator Benito Mussolini, ko je poslušal poročilo generala Roatte o poteku prve italijanske ofenzive proti osvobojenemu ozemlju v »Ljubljanski pokrajini«. Še to je pristavil: »Pokazati moramo, da znamo biti surovi!«

V času od 16. julija do 4. novembra 1942 je bila prva italijanska ofenziva proti osvobojenemu ozemlju v Sloveniji. Potekala je v osmih fazah.

Skupno 71.000 italijanskih vojakov je napadlo partizanske sile v tistem delu Slovenije (Notranjska, Dolenjska in Bela krajina), ki je bil pod italijansko okupacijo. Samo italijansko poveljstvo je objavilo podatke, da je v gozdovih od 8 do 10 tisoč partizanov, dejansko pa jih je bilo še manj kot 3000.

Poveljnik XI. italijanskega korpusa v Sloveniji general Roboti je zmajeval z glavo, ko je prebiral naslednja poročila o poteku ofenzive:

Na Velikih Blokah je bilo 29. julija 1942 ubitih 17 ljudi (ni rečeno, da so bili to partizani), požganih pa 37 hiš. Tudi podatek naslednjega dne ga ni »razveselil« — ubitih je bilo nadaljnjih 25 prebivalcev Velikih Blok.

Ko je bilo dve tretjine ofenzive že mimo, je bil generalov obračun naslednji:

150 padlih partizanov, 239 ustrelenih (ta italijanski podatek je preverjen) in 250 ujetih (poslanih v internacijo).

Še bolj se je Roboti razjezil 3. avgusta 1942, ko je dobil poročilo poveljnika divizije Cacciatorie delle Alpi generala Ruggera: »prijeli smo 73 ljudi iz Rakitnice pri Ribnici, ker so osumljeni simpatizerstva z OF«. K poročilu je pripisal:

»Ni prav, da se za 73 osumljencev ni našel način, ki bi bil lahko za zgled. Premalo se pobija!«

Ko pa je dva dni kasneje general Fabbri poročal, da je v bojih z Italijani ob Kolpi padlo 9 partizanov in da so jih 32 ujeli ter tudi takoj ustrelili, je poskočil od veselja, ker se je le izkazalo, da so njegovi podrejeni končno razumeli:

»Bravo Fabbri,« je zapisal vojni zločinec Roboti. »Ta prav gotovo nima pomislekov, kakor Ruggero!«

Po koncu svoje prve ofenzive so objavili Italijani podatke, ki pravijo, da so ubili 965 partizanov, da so jih 791 ustrelili, 1136 pa ujeli.

Tako je bilo med prvo italijansko ofenzivo, nasilje med naslednjimi se je samo še stopnjevalo, nakar so se Italijanom pridružili še domači izdajalci in družno nadaljevali morijo slovenskega naroda z Nemci vse do zadnjega dne II. svetovne vojne — 9. maja 1945. Boji na slovenskih tleh pa so trajali še nekaj dni potem, kajti na naših tleh so se zadrževali ostanki razbitih vojska vseh barv in narodnosti, od katerih se je hotel vsak (razni kvizlingi pa so bili še posebno vneti) podpisati s krvjo Slovencev.

Nisem imel sicer namena opozarjati s tem Slovence, naj ne pozabijo, kaj se je dogajalo z nami še pred 25 leti, saj ne bomo nikoli pozabili.

Uporniško gibanje na črni celini

Lojze Veročnik

Afrika še ni našla miru. Dekolonizacija je na začetku šestdesetih let dosegla vrh in še ni končana. Številne države so si zagotovile politično neodvisnost, nekatera ljudstva pa še vedno ječijo pod kolonialnim jarmom. Boj za neodvisnost se nadaljuje. Kolonialna dediščina je huda hipoteka za novo osvobojene države. Gospodarska zaostalost in notranja neenakost, plemenska in verska nasprotja ter rasizem povzročajo vrenje v številnih državah.

Vzroke uporniškega gibanja v Afriki bi po našem lahko razdelili v štiri skupine:

1. zaostalost gospodarstva, revščina večine prebivalstva;
2. kolonializem in neokolonializem, surova eksploatacija domačinov, politična in socialna brezpravnost ljudskih množic;
3. plemenska in verska nasprotja znotraj posameznih držav;
4. rasna diskriminacija.

Afrika je gospodarsko najbolj zaostali del sveta. Devetdeset odstotkov ljudi — celina ima več kot 300 milijonov prebivalcev — dobi na leto manj kot 100 dolarjev narodnega dohodka. Devetdeset odstotkov ljudi životari in se preživlja z naturalnim poljedelstvom; to pomeni, da so jim metode sodobnega gospodarjenja neznane, tuje in nedosegljive. Na več kot 30 milijonih kvadratnih kilometrov je mnogo naravnih bogastev, virov energije, vendar jih osemdeset odstotkov ostaja še vedno neizkoriščenih. Poljedelstvo je poglavitna gospodarska veja na afriški celini. Afričani pridelajo največ palmovega olja, kokosovih orehov, kakaa in kikirikija na svetu. Pomemben je tudi njihov delež v svetovnem pridelku kave, bombaža in vina. Druga najvažnejša gospodarska veja je rudarstvo. V Južnoafriški republiki, Kongu-Kinšasi, Zambiji in Libiji ter še nekaterih državah nakopljejo 97 % vseh diamantov na svetu, svetovna proizvodnja kobalta znaša 67 %, zlata 65 %, kroma 45 %, načrpajo pa tudi veliko nafte. Industrija je — razen na skrajnem jugu celine, zelo slabo razvita.

Najštevilnejša družbena skupina so kmetje. Redke so dežele, v katerih je delež kmečkega prebivalstva manjši od 70 %, v nekaterih doseže celo 90 %. Delavcev je še vedno zelo malo, komaj 7 % vsega afriškega prebivalstva. Pomemben družbeni sloj so zaradi potreb kolonialne uprave postali uslužbenci in inteligenca. Tudi tradicionalna višja družbena plast, plemenski poglavarji in lastniki zemlje, so zadržali važne pozicije. Vzroki gospodarske zaostalosti so v kolonialni preteklosti in neokolonialni sedanjosti afriških držav. Prvi Evropejci, to so bili Portugalci, so se izkrcali na afriških obalah ob koncu 15. stoletja. Trgovali so predvsem s sužnji, v tem pa so jih kmalu začeli posnemati Španci, Angleži, Francozi in drugi. Od konca 15. stoletja do srede 19. stoletja so po različnih ocenah prodali v Severno in Južno Ameriko od 20 do 100 milijonov sužnjev. To so bili mladi in zdravi ljudje, zato je zaradi tega nastala velika izguba za afriško gospodarstvo.

Na konferenci v Berlinu leta 1885 so si evropske države razdelile Afriko. Največ ozemlja je dobila Velika Britanija, precej manj Portugalska in Nemčija, najmanj pa Španija in Italija. V prvi svetovni vojni je Nemčija izgubila kolonije. Osvobodilno gibanje afriških ljudstev se je razmahnilo po drugi svetovni vojni. Leta 1950 so bile v vsej Afriki samo tri neodvisne države. (Egipt, Etiopija in Liberija), 1967 pa jih je bilo že 40.

Ravnanje evropskih kolonizatorjev v Afriki lahko opišemo z nekaj besedami: ropanje naravnih bogastev in najbolj grobo izkoriščanje domačega prebivalstva. Evropejci so razvili tiste gospodarske veje, ki so jim prinašale največje koristi. To je bil začetek monokulturnega gospodarstva, ki povzroča danes afriškim državam toliko težav in jih še vedno peha v veliko odvisnost od trenutnih gibanj cen na svetovnem trgu in od politike gospodarsko razvitih držav. Domačini so delali na velikih plantažah in rudnikih sprva kot sužnji, pozneje pa kot mizerno plačani

mezdni delavci. Kolonialne oblasti se niso brigale za njihove delovne razmere in izobrazbo. Domačine so ustrahovale z orožjem in jih puščale v neznanju, bedi in lakoti. O socialnoekonomskih in političnih pravicah afriškega prebivalstva v kolonijah skoraj ni mogoče govoriti. Kolonizatorji so povsod, kjer jim je to uspelo, v krvi zadušili vse poskuse boja za osnovne človeške pravice.

Mlade neodvisne države so se znašle v zelo slabem gospodarskem položaju. Tesnih vezi z bivšimi kolonialnimi metropolami ni bilo mogoče pretrgati čez noč. Bistvo teh vezi pa je bilo izkoriščanje, ki se je po razglasitvi neodvisnosti, sicer v spremenjenih oblikah, nadaljevalo in se nadaljuje še danes. V afriško gospodarstvo je začel prodirati tudi kapital tistih držav, ki na črni celini niso imele kolonij. To velja predvsem za ZDA, dokaj pa tudi za Zahodno Nemčijo. Priliv tega kapitala ima koristne in škodljive učinke. Afriškim državam primanjkuje denarja za gospodarski razvoj, in če si lahko v tem pomagajo s tujim kapitalom, je treba njihovo sodelovanje z velikimi zahodnimi koncerni samo pozdraviti. Drugo vprašanje pa je, na kakšnih osnovah je to sodelovanje, koliko napredka omogoča zaostalemu gospodarstvu in kakšno ceno, gospodarsko in politično, plačujejo neodvisne države za svoj razvoj.

Gospodarske težave afriških držav, žal, niso edine težave, s katerimi se morajo ubadati njihovi, največkrat mladi in premalo izkušeni voditelji. Kolonizatorji so razdeljevali Afriko tako, kot jim je ustrezalo, ne da bi bili pri tem upoštevali etnično sestavo domačega prebivalstva. Meje neodvisnih afriških držav so v glavnem začrtane po mejah bivših kolonij in znotraj njih so se znašle često zelo različne in nasprotujoče si plemenske skupine. To je bil seveda namen kolonizatorjev in tudi tistih, ki so si želeli zagotoviti ugodne razmere za izkoriščanje afriških držav tudi v prihodnje. Plemenska nasprotja pomenijo namreč notranjo neenotnost, nestabilnost — to pa je tisto, kar znajo politični in gospodarski krogi v razvitem svetu s pridom izkoriščati.

V nekaterih afriških državah se omenjenim protislovjem pridružuje še razizem. Vladajoča bela manjšina v Rodeziji in Južnoafriški republiki sistematično zatira črno afriško prebivalstvo in mu ne priznava skoraj nobenih političnih pravic. Resolucije Organizacije združenih narodov, sankcije, ki so jih sprejele njene članice in ogorčenje svetovne javnosti — vse to ni dovolj in črnim prebivalcem v omenjenih državah ne preostane nič drugega kot oborožen boj proti režimu.

Uporniško gibanje v Afriki ni nekaj enotnega, ni se porodilo iz enakih razmer, ni naperjeno proti istemu sovražniku in nima enakih ciljev. Kljub temu ni težko najti nekaj skupnih potez, ki pa veljajo le za nekaj držav oziroma kolonij. Države, o katerih pišemo v našem pregledu uporniškega gibanja na afriških tleh, lahko razdelimo v tri skupine:

1. države, v katerih se uporniki borijo proti rasističnim režimom — to sta Rodezija in Južnoafriška republika;

2. kolonije, v katerih se domače prebivalstvo bori proti portugalskim kolonizatorjem — to so Angola, Gvineja-Bisao, Jugozahodna Afrika in Mozambik;

3. neodvisne države, v katerih se uporniki borijo proti režimu zaradi neurejenih gospodarskih in političnih razmer, ki se tesno prepletajo s plemenskimi in verskimi nasprotji. Med takšne smo uvrstili Etiopijo, Kamerun, Ruando in Sudan. Izpustili smo Nigerijo, saj je tu centralna oblast zadušila gibanje za odcepitev Biafre.*

JUŽNOAFRIŠKA REPUBLIKA

Dežela leži na skrajnem jugu Afrike in meri 1,224.000 km² ter ima okoli 18 milijonov prebivalcev. 68 % prebivalstva sestavljajo Afričani (bantu skupina — največja plemena so Zulu, Ksoza in Basuto). Več kot tri milijone je belcev, od tega 1,800.000 nizozemskega oziroma burskega ter 1,500.000 britanskega rodu. Mulatov je okoli 1,5 milijona, najmanjša etnična skupina pa so Indijci — manj kot pol milijona jih je. Družbena struktura se zelo tesno prepleta z etnično. Tretjina afriškega prebivalstva živi v rezervatih, na najslabši zemlji, tretjina jih dela na veleposestvih belcev v najslabših razmerah, preostala tretjina pa dela v mestih in industrijskih centrih za nekajkrat nižjo mezdo kot beli delavci. Afričani živijo v strogo ločenih predmestnih četrtih in nimajo možnosti za izobraževanje in pridobivanje strokovnosti. Belci so privilegiran sloj, mulati se ukvarjajo z obrtjo in drobno trgovino, Indijci pa v glavnem s trgovino.

* Večji del podatkov smo povzeli po enciklopedijskem priročniku Radnički i nacionalno oslobodilski pokreti — izdaja Institut za izučavanje radničkog pokreta Beograd 1968.

Južnoafriška republika je gospodarsko najbolj razvita država na afriški celine. Je največja proizvajalka zlata in diamantov na svetu, ima pa tudi druga rudna bogastva. Kmetijstvo in predelovalna industrija sta poleg rudarstva najbolj razviti in najvažnejši gospodarski veji. Narodni dohodek je zelo neenakomerno razporejen: na belce, ki sestavljajo le 21 % prebivalstva, odpade kar 71 % narodnega dohodka, na Afričane pa komaj 23 %. To je rezultat rasne diskriminacije, ki jo izvaja vladajoča bela manjšina.

Rasizem je pglavitna značilnost Južnoafriške republike. Belci so zanikali enakopravnost ras in formulirali doktrino apartheida, ta pa temelji na popolni in umetni ločitvi ras in njihovem posebnem razvoju. To je politika brezobzirnega izkoriščanja, tlačenja, zatiranja in poniževanja afriškega prebivalstva, v podrejenem položaju pa so tudi mulati in Indijci. Rasno razlikovanje se izraža v najrazličnejših oblikah. Barva kože je odločilno merilo pri zaposlovanju: najtežja, najslabša in mizerno plačana dela so določena za Afričane. Temnopolti ljudje nimajo nobene možnosti, da bi z dobrim delom in s pridobitvijo kvalifikacije dobili boljša delovna mesta. Boljše delovne razmere in višje mezde so prihranjene belim delavcem, zato so ti v neprimerno boljšem ekonomskem in političnem položaju.

Zato je vse politično organiziranje in uporniško gibanje v deželi usmerjeno proti rasizmu. Najstarejša organizacija afriškega prebivalstva, iz katere so se pozneje razvile v glavnem vse druge, je Afriški nacionalni kongres ANC,¹ ustanovljen že 1912. Kongres je od vsega začetka zahteval demokratične, politične, ekonomske in socialne pravice za afriško prebivalstvo oziroma priznanje enakopravnosti Afričanov in belcev. Glede boja so njegovi voditelji zagovarjali Gandijeve koncepte o nenasilnih oblikah. Zaostritev rasnega razlikovanja po drugi svetovni vojni je povzročila nekaj sprememb v taktiki ANC, vendar je načelo nenasilja ostalo pglavitno. Ena največjih akcij je bila kampanja kljubovanja, v kateri je prišlo do množičnega nespoštovanja rasističnih zakonov.

ANC je bil glavni pobudnik združevanja naprednih sil v boju proti rasistični vladi bele manjšine. 1960 se je povezal v Združeno fronto Južne Afrike skupaj s Panafriškim kongresom, Južnoafriškim indijskim kongresom in Ljudsko organizacijo Jugozahodne Afrike. Fronta je delovala v glavnem v tujini, pošiljala peticije Združenim narodom in vzdrževala stike z afriškimi deželami. Zaradi zelo različnih stališč do bistvenih vprašanj je fronta razpadla.

ANC so že 1960 prepovedali, več njegovih voditeljev pa zaprli. Kljub strogim policijskim ukrepom dejavnost ANC ni prenehala. V ilegali vedno bolj opušča nenasilne oblike boja in skuša organizirati borbene skupine, sabotaže in diverzije.

1961 se je od ANC odcepila borbena skupina, imenovana »Ljudsko kopje.«² Njeni voditelji so bili nezadovoljni z delovanjem ANC. Ocenili so, da nenasilne oblike boja niso ustrezne, zato so se odločili za gverilo in sabotaže. V manifestu, ki so ga izdali 1961, piše: »V življenju vsakega naroda pride čas, ko sta samo dve možnosti — pokorščina ali boj. Tak čas je zdaj v Južni Afriki. Ne bomo se pokorili in nima mo druge izbire, kot da se z vsemi sredstvi bijemo za obrambo našega ljudstva, naše prihodnosti in svobode.«.

Poleg Panafriškega kongresa in Južnoafriškega indijskega kongresa deluje v Južnoafriški republiki tudi Komunistična partija, najstarejša na »črni celine«. KP podpira boj drugih organizacij proti sedanji vladi in se zavzema za začasno revolucionarno vlado, v kateri bi bile zastopane vse sile, ki sodelujejo v boju. Njen program teži k mirnim oblikam boja, vendar predvideva, »da bo nasilje proti ljudstvu prisililo ljudstvo, da na silo odgovori s silo«.

RODEZIJA

Kolonialni gospodarji Rodezije so bili Angleži. Leta 1923 je postala samoupravna kolonija, avgusta 1953 so jo vključili v Centralno afriško federacijo. Po razpustitvi federacije 1963 je Velika Britanija še zadržala suverenost na Južno Rodezijo. Sedanje ime Rodezija je dobila po razglasitvi neodvisnosti Severne Rodezije — Zambije. 11. novembra 1965 je vlada bele manjšine razglasila enostransko neodvisnost, v noči od 1. na 2. marec letos pa je na podlagi referenduma Ian Smith razglasil republiko in pretrgal vse vezi z Veliko Britanijo.

Rodezija meri 389.384 km² in ima približno pet milijonov prebivalcev. Največ je Afričanov — bantu skupina — več kot 200.000 je belih priseljencev in okoli 60.000

¹ The African National Congress

² Umkhonto We Sizwe — Spear of Nation

prebivalcev azijskega rodu. Z nedavno sprejeto ustavo je v Rodeziji uzakonjen rasizem. Za Afričane veljajo posebne omejitve glede političnega organiziranja, volilne pravice, svobode gibanja, izobraževanja, zaposlovanja in obiskovanja javnih mest. Leta 1962 je pogoje, ki jim zagotavljajo te pravice, izpolnjevalo le 12.000 domačinov. 90 % Afričanov se peča s poljedelstvom, od teh dve tretjini na majhnih posestvih v rezervatih, preostali pa na farmah belcev. Sodobna veleposestva in industrijska podjetja so last belcev, ti pa zavzemajo vse ključne položaje v gospodarstvu. Azijski priseljenci so se posvetili obrti in trgovini. Poljedelstvo je najvažnejša gospodarska veja: izvažajo tobak, čaj, bombaž, meso in kože. Razvito je tudi rudarstvo, predvsem pridobivanje azbesta, železove rude in zlata. V zadnjih letih se je razvila tudi prehrabena in lahka industrija, pa tudi črna metalurgija in industrija umetnih gnojil.

Afriško osvobodilno gibanje v Rodeziji vodi Afriška ljudska zveza Zimbabwe ZAPU.¹ Ustanovili pa so levo frakcijo Nacionalne demokratske stranke NDP² in po njeni prepovedi je postala 17. decembra 1961 njena naslednica. V začetku se je ZAPU borila proti beli manjšini zlepa in leta 1962 sodelovala pri organizaciji splošne stavke. Oblasti so njeno delovanje prepovedale in zaprle na stotine njenih članov ter simpatizerjev. Od takrat deluje ilegalno in ima, po trditvah svojega vodstva, več kot 500.000 članov. 8. avgusta 1963 se je od ZAPU odcepila skupina voditeljev in članov in ustanovila »Afriško nacionalno zvezo Zimbabwe ZANU. ZAPU je obsodila za nesposobno in premalo revolucionarno. Poleg teh dveh deluje v Rodeziji še tretja narodnoosvobodilna organizacija afriškega prebivalstva Afriški nacionalni kongres ANC. Gibanje torej ni enotno, nasprotja med voditelji treh politično organiziranih skupin pa njegovo učinkovitost nedvomno zmanjšujejo. Težko je reči, kako velika so ta nasprotja in katera od organizacij je politično oziroma vojaško močnejša; znano je, da Sovjetska zveza z orožjem podpira ZAPU, ZANU pa naj bi bila pod ameriškim vplivom.

O osvobodilnem boju v Rodeziji je nedavno pisala znana italijanska revija za zunanje politična vprašanja Relazioni internazionali. Povzemamo tisti del, ki govori o taktiki in strategiji rodezijskih gverilcev:

»Zdi se, da gverilci prvič povzročajo skrbi Rodeziji. Vladne čete lahko namreč napadajo iz različnih smeri na dveh frontah. Tisto, kar je za režim v Salisburyju najbolj nevarno, pa je to, da so na rodezijskem ozemlju organizirani že trije centri za urjenje gverilcev. Cilj nacionalistov je jasen. Vlada lana Smitha ima stalno vojsko, ki šteje le nekaj več kot 5.000 ljudi. V deževni dobi (dež vznemirja in moti urbaniziranega človeka, domačini pa se v džungli kljub dežju počutijo v svojem elementu) organizirajo hkrati napade v raznih krajih dežele. S tem hočejo vlado prisiliti, da bi poklicala pod orožje tudi rezerviste, ki jih je približno 11.000. 16.000 oboroženih in za boj pripravljenih ljudi bi pomenilo, da bi polovica rodezijske delovne sile (bele manjšine seveda) ne sodelovala v proizvodnji. Rodezijsko gospodarstvo bi imelo od tega precej večjo škodo, kot jo je utrpelo zaradi »pseudosankcij«³ Organizacije združenih narodov.

Strategija gverilcev pa ima še drug cilj: pokazati belim lastnikom, da jim Smithova vlada ne more zagotoviti solidne zaščite. Po načrtih gverilcev bi beli veleposestniki, ki so hrbtenica Smithovega režima, verjetno v svojem interesu pritisnili na svoje voditelje, da bi vsaj deloma ugodili zahtevam osvobodilnega gibanja. Nekoliko bolj dolgoročni cilj upornikov pa je v približno treh letih napraviti iz Rodezije drugo Portugalsko Gvinejo — položaj, v katerem bi belci zadržali v svojih rokah le še mesta in utrjene kraje, domačini pa bi kontrolirali preostali del dežele. Za približno podobo vojaške moči gverilskega gibanja v Rodeziji naj navedemo še podatek, da se v uporniškem središču na zambijskem ozemlju uri 2.500 gverilcev.

ANGOLA

Portugalska kolonija Angola meri 1.247.000 km² in ima približno pet milijonov prebivalcev. Afričani (bantu skupina) so v večini, le kakih 100.000 je belih priseljen- cev in okoli 30.000 ljudi azijskega rodu. Domače prebivalstvo je kot tudi v drugih portugalskih kolonijah razdeljeno na »civilizirane«³ in »necivilizirane«. Tako imeno-

¹ Zimbabwe African Peoples Union (uporniki ne priznavajo imena Rodezija, svojo deželo imenujejo Zimbabwe)

² National Democratic Party

³ Zimbabwe African National Union

vani »civilizirani« morajo odlično znati portugalsko, redno plačevati davke in izpolnjevati še vrsto drugih pogojev, imajo pa zato skoraj enak položaj kot beli priseljenci. S takšno razdelitvijo, ki je formalno sicer ukinjena, v praksi pa še vedno velja, se skušala kolonialna oblast pridobiti zanesljivo oporo med svojimi podložniki in razbiti enotnost Afričanov.

Gospodarstvo je tipično kolonialno. Razvito je pridelovanje bombaža in kave, ki sta glavna izvozna pridelka. Dežela ima bogata nahajališča diamantov, zlata in mangana. izkorišča pa jih portugalski, ameriški, deloma pa tudi belgijski in britanski kapital. Da bi Portugalska izvela še večje profile iz svoje kolonije, je vpeljala v njej tudi prisilno delo — vsako leto določen čas dela v Angoli brez plačila približno pol milijona Afričanov.

V letih med prvo in drugo svetovno vojno so v Angoli delovale manjše politične organizacije in so skušale legalno doseči ekonomsko-socialne in kulturne pravice za domače prebivalstvo. Po drugi svetovni vojni so postale nepomembne. Decembra 1956 je bilo ustanovljeno Ljudsko gibanje za osvoboditev Angole — MPLA.¹ Za njegovo ustanovitev imajo največ zaslug afriški intelektualci, oporo pa je našlo med vsemi plastmi domačega prebivalstva, predvsem pa med delavci in kmeti. Kolonialna oblast je takoj v začetku začela zelo ostro ukrepati proti gibanju — pozaprila in izgnala je večino njegovih voditeljev. Leta 1961, ko je bil sedež MPLA v Konakriju v Gvineji, so se začele priprave na oborožen boj. Za začetek narodnoosvobodilnega boja v Angoli štejemo 4. februar 1961, ko so gverilci napadli vojaški zapor in kasarne v glavnem mestu Luandi. Kljub neuspehu prve akcije se je uporniško gibanje širilo in vneslo negotovost med portugalske doseljence. Oblasti so povečale število svojih vojakov. Leta 1961 je bilo v Angoli pod orožjem okoli 30.000 Portugalcev, zdaj pa jih je že več kot 70.000.

Poglaviti problem angolskega osvobodilnega gibanja je neenotnost. MPLA, ki je zdaj najmočnejša osvobodilna organizacija v deželi, ima močnega tekmeca v Zvezi angolskega prebivalstva — UPA.² Ustanovljena je bila že leta 1954 kot regionalna organizacija severne Angole. Tam ima tudi največ pristašev, posebno med pripadniki plemena San Salvador. Kljub medsebojnim srečanjem, za katera so praviloma dali pobudo vedno voditelji MPLA, in kljub prizadevanjem Organizacije afriške enotnosti ti dve močni politični osvobodilni organizaciji še vedno nista dosegli enotnosti akcije. Bistvene razlike v ciljih teh dveh organizacij bi pravzaprav težko našli. MPLA se zavzema za nadaljnji razvoj uporniškega gibanja v Angoli, za krepitev enotnosti vseh nacionalističnih sil, za poglobitev nacionalne zavesti in krepitev oboroženega boja proti Portugalcem. Kar zadeva mednarodne odnose, podpira politiko pozitivnega nevtiralizma in sodelovanja z vsemi naprednimi državami, še posebno z afriškimi in z antikolonialnimi gibanji. UPA v svojem programu razglša za poglaviti cilj neodvisnost Angole, sicer pa si prizadeva krepiti boj proti kolonializmu in neokolonializmu in proti rasnemu razlikovanju. Zavzema se za demokratsko vladavino večine, za uresničitev demokratičnih svoboščin za vse prebivalstvo, za ekonomsko-socialne reforme, ukinitve izkoriščanja, za gospodarski razvoj itd. Zagovarja tudi načela enakopravnega sodelovanja z afriškimi in drugimi narodi.

Zdi se, da so prizadevanja MPLA usmerjena v oborožen boj in v krepitev enotnosti vsega ljudstva, ki pravzaprav pogojuje uspešnost in učinkovitost tega boja. V tem smislu so bolj realna od namenov UPA, ki segajo večinoma že v čas po razglasitvi neodvisnosti Angole. Navsezadnje pa programi in proklamacije niti ne bi bili tako važni, če ne bi povzročali sporov in s tem veliko škodo gibanju. Bistvena je dejavnost teh dveh organizacij, njun dejanski prispevek k osvoboditvi Angole. Pri tem ima nedvomno večji pomen MPLA. Njeni pripadniki kontrolirajo skoraj polovico severnega dela pokrajine Kabinde, velikega prostranstva na severovzhodu Luande ter vso vzhodno in centralno območje — skupno površino, ki je dvakrat večja od Portugalske. Borci UPA krepijo svoje položaje v dveh strateško pomembnih predelih ob meji s Kongom (Kinšaso).

JUGOZHODNA AFRIKA

Jugozahodna Afrika je bila do 1915 nemška kolonija, takrat pa jo je zasedla Južnoafriška unija. Decembra 1920 je dobila Južnoafriška unija po sklepu Društva narodov skrbništvo nad Jugozahodno Afriko. Generalna skupščina Organizacije združenih narodov je oktobra 1966 v posebni resoluciji odvzela Južnoafriški repub-

¹ Movimento Popular de Libertação de Angola

² Uniao dos Populações de Angola

liki mandat na Jugozahodno Afriko in ustanovila odbor, ki naj bi predlagal drugačno upravljanje Jugozahodne Afrike in ji omogočil čimprej doseči samoupravo in neodvisnost. Toda danes je Jugozahodna Afrika dejansko še vedno pod dominacijo južnoafriških rasistov.

Dežela meri 823.874 km², ima pa okoli 600.000 prebivalcev. To so v glavnem pripadniki plemen Ovambo, Herero in Nama, nekaj 10.000 je Evropejcev in mulatov poleg teh pa še manjše število Bušmanov ter Hotentotov. Afričani nimajo volilne pravice, ne svobode gibanja, ne pravice do političnega in sindikalnega organiziranja. Njihova edina legalna ustanova je Svet plemenskih poglavarjev, ki pa ima le posvetovalne pristojnosti in pravice. Glavna gospodarska veja je živinoreja, poljedelstvo je slabo razvito, v rudnikih pa dela približno 10.000 ljudi. Domačine pošiljajo na dela v Južnoafriško republiko.

Gverilsko gibanje je šele na začetku, ni množično in še ni doseglo pomembnejših uspehov. Med njegovimi organizatorji je najvažnejša Nacionalna osvobodilna fronta Jugozahodne Afrike SWANLIF¹, ta naj bi bila koordinatorica več političnih skupin, ki se borijo za neodvisnost, vendar v svojih prizadevanjih za enotno akcijo osvobodilnih sil še ni pomembneje napredovala. Vanjo je včlanjena Ljudska organizacija Jugozahodne Afrike SWAPO², ki ima za pglavitni cilj vzpostaviti »svobodno demokratično vladno, osnovano na volji in neposrednem sodelovanju vseh prebivalcev Jugozahodne Afrike«. SWAPO se zavzema za gospodarski razvoj in industrializacijo dežele, za družbeno lastnino v nekaterih gospodarskih vejah, za pravično razdelitev zemlje, za dvig življenjske ravni in izobraževanje, bori pa se proti rasni diskriminaciji. Po izjavah svojih voditeljev ima približno 80.000 članov, najmočnejša pa je v Owambolandu. Druga važna organizacija je Nacionalna zveza Jugozahodne Afrike SWANU³. Bori se proti južnoafriškemu mandatu nad deželo in zahteva od OZN ukrepe za osvoboditev Jugozahodne Afrike in pravico do samoodločbe. Prizadeva si za enotnost boja proti kolonializmu, nasprotuje rasizmu, nacionalnemu zatiranju in gospodarskemu izkoriščanju.

MOZAMBIK

Portugalska kolonija Mozambik meri 784.632 km² in ima okoli 7 milijonov prebivalcev. To so v glavnem črnci Bantu in Svahili ter nekaj 10.000 belcev, mulatov in Indijcev. Mozambik je bogata dežela. Ima več nahajališč zlata, premoga, boksita, 1947 leta pa so odkrili tudi nahajališča urana in azbesta; četrtno ozemlja pokrivajo gozdovi z dragocenim lesom — ebenovino, cedrovino in mahagonijem. Naravna bogastva slabo izkoriščajo. Na manj kot treh odstotkih ozemlja pridelujejo riž, kikiriki, čaj in kokosove orehe.

Mozambik je uradno »portugalsko prekomorsko ozemlje«. Portugalska kolonialna uprava je uvedla pogodbeno in prisilno delo za afriško moško prebivalstvo od 11. do 55. leta, delavce pa pošilja tudi na delo v južnoafriške in rodezijske rudnike. Delavci dobijo minimalne mezde, portugalska uprava pa s takšnim »izvozom« delovne sile zasluži okoli 10 milijonov dolarjev na leto. Čeprav je leta 1961 Portugalska formalno ukinila delitev mozambiškega prebivalstva na tako imenovane »asimilirane« in »neasimilirane« — teh je bilo 98 % in so bili praktično brez vseh pravic — ta delitev dejansko še obstaja.

Zaradi slabih življenjskih razmer, lakote in bede je bilo po drugi svetovni vojni v Mozambiku več spontanij uporov: 1948 leta so se uprli delavci novim dajatvam in pošiljanju na delo na otok Sao Tome; 1953 so mozambiški delavci na Sao Tomeu zahtevali boljše delovne razmere; 1956 leta so se uprli prisilni pristaniški delavci v Lorencu Markez, 1960 pa pripadniki plemena Mueda v okrožju Cabo Delgado. Vse upore so oblasti zadušile, pobile, zaprle in izselile pa tisoče Afričanov.

Oborožen boj proti Portugalcem se začel leta 1964. Fronta za osvoboditev Mozambika — Frelimo⁴ je 24. septembra 1964 izdala razglas o splošni vstaji. V njem je poudarila, »da je oborožen boj edino še preostalo sredstvo mozambiškega ljudstva v boju za njegove pravice in nacionalno osvoboditev, proti portugalskemu kolonializmu, imperializmu in za novo družbeno ureditev.« FRELIMO so ustanovili že leta 1962 iz Afriške nacionalne unije Mozambika MANU⁵, Nacionalne demokratske

¹ South West African National Liberation Front

² South West African Peoples Organization

³ South West African National Union

⁴ Frente da Libertacao de Mocambique

⁵ Mocambique African National Union

unije Mozambika UDENAMO¹ in še nekaj manjših političnih organizacij. Njegov prvi predsednik je postal dr. Eduardo Modlane, ta pa je bil lani ubit, ker je eksplodirala bomba v njegovem stanovanju.

V letu 1963 osvobodilno gibanje ni zaživelu zaradi notranje neenotnosti in sporov med posameznimi političnimi skupinami, ki so se združile v FRELIMO. Oborožene akcije so se začele jeseni 1964, razmahnila pa so se v naslednjih dveh letih. 1966. leta so osvobodilne enote kontrolirale že vse področje ob meji med Mozambikom, Malavijem in Tanzanijo.

Politične organizacije, ki so izstopile iz FRELIMO ali pa so delovale med emigracijo v tujini, so 1965 ustanovile Revolucionarni komite Mozambika COREMO².

Njegov predsednik je Paolo Gumane. COREMO se zavzema za oborožen boj proti portugalskim kolonizatorjem in poudarja, da bo »zaveznik vsem naprednim in nacionalnim silam v boju proti reakcionarjem, kolonialnim in imperialističnim gospodarjem.« Razglaša se za panafriško gibanje in sprejema listino Organizacije afriške enotnosti, vendar OAE ga ni priznala in ga uradno ne podpira.

Zadnja leta je osvobodilno gibanje v Mozambiku doseglo pomembne uspehe. Gverilci so osvobodili pokrajini Tabur del Gado in Njaso ter del province Teta. Zdaj imajo v svojih rokah že petino ozemlja Mozambika. Na osvobojenem ozemlju utrjujejo politično oblast in upravo, gradijo šole, bolnišnice, organizirajo preskrbo prebivalstva in poljedelsko proizvodnjo. Gverilcev je približno 2.000. Boriti se morajo proti več kot 50.000 portugalskim vojakom in enemu korpusu južnoafriških oboroženih sil. Ozemlje Mozambika kolonizatorji često bombardirajo z ameriškiimi avioni, izdelanimi v Zahodni Nemčiji, v boju pa uporabljajo tudi francoske helikoptere. Očitno nudi NATO Portugalski vojaško in finančno pomoč, pa tudi inštruktorje za boj proti gverilcem. Teror in surovo izkoriščanje krepita boj mozambiškega ljudstva proti Portugalcem, temu boju pa je nadvse potrebna enotnost — vojaško organizacijska in politična. FRELIMO je najvažnejša in v tujini priznana mozambiška osvobodilna organizacija. Njeni voditelji se ne slepe, da se bo s prihodom Caetana na oblast v portugalski politiki do kolonij kaj spremenilo. Caetanova »liberalizacija« Mozambiku ni prinesla nobenih pozitivnih sprememb in borci za osvoboditev vedo, da jih tudi ne smejo pričakovati, razen tistih, ki si jih bodo priborili.

PORTUGALSKA GVINEJA

Portugalska Gvineja BISAO³ leži v zahodni Afriki, sestavljena pa je iz celinskega dela (36.000 km² in blizu 600.000 prebivalcev) ter otočja Cabo Verde (4.000 km² in okoli 200.000 prebivalcev). Prebivalci so v glavnem Afričani, potem pa mulati in nekaj tisoč Evropejcev. Afričani se ukvarjajo skoraj izključno s poljedelstvom in z živinorejo, le malo jih dela v rudnikih boksita in železa. Morajo obvezno brezplačno delati na državnih posevstvih. Portugalci so Afričane razdelili na »asimiladose«, ki so formalno izenačeni z belci, imajo volilno pravico, svobodo gibanja, misli in političnega organiziranja in na »necivilizirane«, ki so brez pravic. To razdelitev so leta 1961 sicer formalno ukinili, dejansko pa še obstaja. Portugalske in druge tuje družbe grobo izkoriščajo domače prebivalstvo. Plače domačih delavcev so nekajkrat nižje od mezd evropskih priseljencev, poljedelcem pa njihove pridelke plačujejo po bistveno nižjih cenah. 97 % prebivalcev je nepismenih, 30.000 je registriranih gobavcev, v vsej državi pa izhaja le en dnevnik.

Leta 1956 sta Raphael Barbossa in Amílcar Cabral v Bisauu ustanovila Afriško stranko neodvisnosti Gvineje in otočja Cabo Verde PAIGC⁴. Stranka je seveda popolnoma ilegalna, za njene cilje pa so ustanovitelji razglasili neodvisnost, gospodarski razvoj in kulturni ter socialni napredek prebivalstva. Okrog PAIGC so se zbrali delavci in kmetje. Ena njenih prvih večjih akcij je bila stavka pristaniških delavcev leta 1959 v Bisauu, a so jo oblasti zadušile v krvi. Zaradi neugodnih razmer delovanja v mestih je stranka začela širiti svoj vpliv po vaseh, hkrati pa se je skušala pogajati s Portugalsko o neodvisnosti. Njenih predlogov Portugalci niso upoštevali, zato je 4. avgusta 1961 stopila na pot neposredne akcije. Borci za

¹ Unial Democratica Nacional de Mocambique

² Comité Revolucionario de Mocambique

³ Uporniki imenujejo deželo Gvineja—Bisau, v svetu pa je do zdaj bolj znana kot »Portugalska Gvineja«

⁴ Partido Africano da Independencia da Guine e Cabo Verde

neodvisnost so leta 1963 osvojili otok Como in ga obranili pred portugalskimi vojaki. Osvobojeno ozemlje se je hitro širilo. Leta 1966 so uporniki že kontrolirali polovico ozemlja dežele, lani pa — po pisanju Mednarodne politike — že dve tretjini. Portugalci imajo v svojih rokah v glavnem le še utrjena mesta.

Dejavnost PAIGC je usmerjena v vojaško-organizacijske in politične priprave za popolno osvoboditev Gvineje-Bisao. Vodstvo si prizadeva vključiti v osvobodilno gibanje čim več prebivalcev. Vojaška in politična vzgoja upornikov na osvobojenem ozemlju je dobro organizirana. Stranka ustanavlja tudi organe ljudske oblasti, vaške odbore, ki organizirajo proizvodnjo in pomoč upornikom. Na osvobojenem ozemlju so znatno povečali pridelavo riža, odprli več novih šol, bolnišnic itd.

PAIGC v svojem minimalnem programu poudarja nujnost enotnosti vseh nacionalističnih in patriotičnih sil v boju za likvidacijo kolonialne oblasti in imperializma, za mir, blaginjo in napredek. Zavzema se za povezavo s protikolonialnimi gibanji v drugih portugalskih kolonijah, z afriškimi, azijskimi in latinsko-ameriškimi narodi. Maksimalni program obsega naslednje cilje: popolno neodvisnost dežele, ljudsko oblast, likvidacijo kolonialističnih in imperialističnih odnosov, odpoved ali revizijo vseh sporazumov, sklenjenih med kolonialno oblastjo. PAIGC namerava po pridobitvi neodvisnosti formirati državo z demokratičnim, republikanskim režimom na temelju enakosti državljanov pred zakonom ne glede na razlike v rasi, nacionalnosti, spolu in veri. Izvesti namerava agrarno reformo ter onemogočiti kakršno koli izkoriščanje človeka po človeku. Zavzema se za miroljubno mednarodno sodelovanje, za politiko miroljubne koeksistence in neuvrščanja in za afriško enotnost.

S takšnim programom, predvsem pa s svojo dejavnostjo, je PAIGC zbrala okrog sebe večino prebivalstva in verjetno je le še vprašanje časa, kdaj ji bo uspelo dokončno osvoboditi deželo. Konkurentska organizacija Osvobodilne fronte za nacionalno osvoboditev Gvineje FLING¹, ustanovljena iz raznih političnih skupin in emigrantov v Senegal, nima jasne politične koncepcije, ni pomembna in enotnosti boja proti portugalskim kolonizatorjem ne more ogroziti. Osrednja politična osebnost Gvineje-Bisao je Amlicar Cabral, mulat, inženir agronomije. Po šolanju v Portugalski se je vrnil v domovino, bil med ustanovitlji PAIGC in glavni organizator oboroženega boja. Kot opazovalec je sodeloval tudi na beograjski konferenci neuvrščenih dežel 1961 leta.

ETIOPIJA

Etiopsko cesarstvo meri 1.237.020 km² in ima približno 23 milijonov prebivalcev. To so pripadniki zelo heterogenih etičnih skupin, ki govorijo 30 različnih jezikov. Ukvarjajo se z živinorejo in poljedelstvom. Etiopija je ena najbolj zaostalih držav na svetu. Narodni dohodek na prebivalca doseže komaj 60 dolarjev na leto in je nižji samo še v eni afriški državi — Malaviju. Le pet odstotkov prebivalcev zna pisati in brati, po podatkih UNESCO pa obiskuje šolo le 10 % otrok. Med vsemi afriškimi državami daje Etiopija za izobraževanje iz državnega proračuna najmanj sredstev, na drugi strani pa vzdržuje armado 40.000 mož. Vzroke takšnega stanja je treba iskati v anahronistični fevdalni strukturi: nekaj cesarju zvestih družin ima (5 % prebivalstva) celotno ozemlje Etiopije.

Uporniško gibanje — v njem so najbolj aktivni maloštevilni študentje — je politično slabo organizirano in v glavnem spontano, oblasti pa ga ostro zatirajo. Po podatkih mednarodne organizacije za politične zapornike Amnesty International je bilo v Etiopiji leta 1969 okoli 10.000 političnih jetnikov. Polovico jih je zaprtih v Adis Abebi v zaporu z zgovornim imenom Alem Bekagne — Konec življenja. Cilj uporniškega gibanja je zrušenje sedanjega režima.

Vzporedno s tem gibanjem se gverilska organizacija Eritrejska osvobodilna fronta že sedem let bori za odcepitev pokrajine Eritreje od Etiopije. Eritreja je bila po sklepu Organizacije združenih narodov 1952 priključena k Etiopiji kot federalna enota, leta 1960 pa je večji del bivše italijanske kolonije postal etiopska provinca. Eritrejskih gverilcev je po njihovih trditvah okoli 10.000², precej bolj realna številka pa je 2.000³. Na letakih, ki jih izdajajo, je mogoče prebrati, da se borijo za »neodvisno Eritrejo« in proti »etiopskemu imperializmu«. Napadajo

¹ Frente da Libertacao para la Independencia Nacional de Guine

² The Economist 11. okt. 1969

³ Der Spiegel 7. jul. 1969

manjše cesarske čete, pobirajo »cestnino« na obeh večjih eritrejskih cestah, večkrat poškodujejo železniško progo, iztirjajo vlake itd. Po mnenju zahodnih časopisov — naš tisk poroča o notranjih razmerah v Etiopiji zelo malo in zelo pomanjkljivo — kontrolirajo cesarjevi vojaki v Eritreji le še večja mesta, drugo ozemlje pa imajo v rokah uporniki.

KAMERUN

Zvezna republika Kamerun, njena neodvisnost je bila razglašena 1. januarja 1960. je sestavljena iz Vzhodnega Kameruna (bivši francoski del Kameruna) in Zahodnega Kameruna (bivši južni del britanskega Kameruna).¹ Dežela ima približno 5 in pol milijonov prebivalcev, ki pripadajo 30-im različnim plemenom — to so Pigmejci, Hamiti in Bantu črnci. Poglavitni pridelki so kakao, kava, kikiriki in palmovo olje, med rudninami pa so najvažnejša nahajališča kositra, zlata in srebra. Država je gospodarsko zaostala, znotraj politično neenotna in še vedno pod močnim francoskim vplivom.

Gverilsko gibanje se je v Kamerunu začelo leta 1956. Zveza kamerunskega prebivalstva UPC² je leta 1955 zahtevala ukinitvev skrbniškega statusa Kameruna, volitve v ustavodajno skupščino in popolno neodvisnost. Ljudstvo je z množičnimi demonstracijami izrazilo svojo podporo tem zahtevam, vendar so oblasti demonstracije v krvi zadušile. Po podatkih UPC so takrat pobili 5.000 ljudi. UPC so prepovedali. Umaknila se je v ilegalno in organizirala gverilo. Pozvala je vse politične organizacije, naj se ji pridružijo in ustanovijo Ljudsko fronto na osnovi minimalnega programa, ki je predvideval sklicanje ustavodajne skupščine, popolno amnestijo političnih zapornikov in svobodo izražanja.

Oborožene enote UPC pod imenom Armada ljudske osvoboditve so v letih 1956 do 1962 izvedle več uspešnih akcij. Nekaj let so kontrolirale dve pokrajini na jugu Kameruna. Sredi leta 1964 je začela dejavnost gverilcev pojemati. Ostalo je le še nekaj manjših oboroženih skupin v najbolj oddaljenih južnih predelih. Na zmanjšano aktivnost gverilcev je nedvomno zelo vplivala smrt prvega predsednika UPC Roubena Um Niobeja (ubili so ga 1958) in njegovega namestnika Feliksa Mumija (zastrupljen v Švici 1962).

1964 je UPC ponovno formulirala svoje cilje. Zavzela se je za uvedbo demokratičnega režima, za skupna prizadevanja vsega prebivalstva za čim hitrejši gospodarski razvoj, za dvig življenjske ravni in za graditev družbe brez izkoriščanja človeka po človeku. UPC je imela pomembno podporo delavstva in mladine po vsej deželi, njeni glavni oporišči pa sta bili dve pokrajini na jugu, kjer živijo pripadniki plemena Bamileke. Notranja neenotnost in teror oblasti sta vpliv UPC v Kamerunu znatno oslabil. Danes povezuje v glavnem le še kamerunske politične emigrante in redke gverilske skupine.

RUANDA

Republika Ruanda je postala neodvisna 1. julija 1962, potem ko se je ločila od Burundija³. Po površini je nekoliko večja od Slovenije (26.400 km²), ima pa več kot 3 milijone prebivalcev. Prebivalstvo sestavljajo tri etnične skupine: Hutu (80 %), Tuci (18-19 %) in Tva-pigmejci (1-2 %). Družbena struktura je bila tesno prepletena z etnično: Tuci so bili fevdalni gospodarji, Hutui pa kmetje. Nemški in belgijski kolonizatorji so takšno delitev še krepili in plemenska nasprotja so se ohranila tudi v neodvisni državi.

Novembra 1959 je nastal oborožen spopad med Tuci in Hutui. Spor so izzvali Hutui, ki niso hoteli več trpeti gospodstva Tucov. Vmešali so se Belgijci in pomagali plemenu Hutu proti Tucom, še posebej pa proti Nacionalni zvezi Ruande UNAR.⁴ Ta politična stranka je za svoje cilje razglasila politično, gospodarsko, družbeno in kulturno emancipacijo ljudstva Ruande. Kot prva politična organizacija v Ruandi je zahtevala samoupravo in neodvisnost. Zavzemala se je tudi za splošno volilno pravico, reformo davčnega sistema, agrarno reformo in za monarhijo. Skoraj

¹ Po 1. svet. vojni so Francozi in Angleži izrinili iz Kameruna Nemce; leta 1961 so Angleži priključili severni del svoje posesti v Kamerunu Nigeriji, južni del pa se je združil z Republiko Kamerun

² Union des Populations du Cameroun — ustanovljena 10. aprila 1948

³ 1922 je Društvo narodov dalo Belgiji mandat nad ozemljem Ruande—Burundi, 1946 je postalo ozemlje pod skrbništvom, do leta 1960 v sestavu Belgijskega Konga

⁴ Union Nationale du Ruanda

vsi njeni člani so pripadniki plemena Tuc. V spopadih leta 1959 so del vodstva UNAR ujeli, del pa je emigriral. Po nekajletnem premirju je leta 1964 iz Burundija vdrla v Ruando oborožena skupina Tucov. Vojska je upor zadušila, v pogromu proti Tucom pa je bilo po uradnih podatkih vlade Ruande 750 žrtev, po ocenah popotnikov in misionarjev pa med 8.000 in 20.000. Likvidirali so tudi 20 važnih voditeljev Unar. Po teh dogodkih UNAR legalno obstaja le še formalno. 200.000 pripadnikov plemena Tuci (ocena OZN) je do leta 1964 pobegnilo iz Ruande, leta 1964 pa še več.

Zadnja leta je UNAR organizirala v Ruandi gverilo, ki ima podporo znotraj države in pripadnikov plemena Tuci, zunaj države pa v beguncih. Vlada Ruande dozdaj ni imela večjih uspehov v boju proti gverilcem. Zdi se, da temelji gverila na plemenskih nasprotjih oziroma na poskusih nekdanjih gospodarjev, da bi spet pridobili oblast. Njihove možnosti so minimalne. Pripadniki plemena Hutu, organizirani v PARMEHUTU — Partiji za emancipacijo plemena Hutu', odločno prevladujejo. PARMEHUTU je na volitvah leta 1965 dobila 90 % glasov. Partija zanika, da bi temeljila na plemenski pripadnosti, in trdi, da so njeni člani tudi pripadniki plemena Tuc.

SUDAN

Republika Sudan je po površini največja afriška država, meri več kot 2,5 milijona km². Ima okoli 14 milijonov prebivalcev, od tega je 40 % Arabcev, ki živijo v severnem in centralnem delu države, drugi pa so pripadniki nilotskih, hamitskih in bantu plemen, ki živijo na jugu. Poleg etnične je za Sudan značilna še verska razcepljenost. 70 % prebivalcev so muslimani, živijo na severu, okoli 27 % je animistov in približno 2 % kristjanov, ki živijo na jugu. V notranjepolitičnem življenju Sudana imata pomembno vlogo verski sekti »katmia« in »ansar«.

Poljedelstvo je glavna gospodarska veja, saj daje kar 90 % vse nacionalne proizvodnje; drugo odpade na industrijo in obrt. Najvažnejši pridelek je bombaž; ta daje Sudanu 60 % vseh dohodkov od izvoza. 95 % prebivalcev je nepismenih.

Arabci so v Sudanu dominantna etnična skupina tako na gospodarskem kot tudi na političnem področju. Nilotska, hamitska in bantu plemena na jugu države zahtevajo samoupravo in federativno ureditev. Neurejena razmerja med arabskim in črnskim prebivalstvom so vzrok čestih oboroženih spopadov. Boj proti unitaristični državi organizira na jugu Sudanska afriška nacionalna zveza SANU², ki je največja organizacija nearabskega prebivalstva. Pod njenim vplivom je tudi nekaj legalnih političnih organizacij, med njimi Liberalna stranka, Fronta južnjakov in Ljudska progresivna stranka. Poglavitni cilj SANU je priboriti južnemu delu Sudana politične svoboščine in enakopravnost ter mu zagotoviti gospodarski in kulturni razvoj. Na svojem območju želi prevzeti lokalno upravo, v pristojnosti federacije naj bi ostala le zunanja politika, obramba in splošna gospodarska politika. V SANU je nastal razcep glede pogovorov z zvezno vlado. Zmerno krilo se je namreč zavzelo za pogajanja, levo krilo, ki ga voditelji vodijo iz tujine, pa bojkotira pogovore in nasprotuje temu, da bi se prebivalci juga vključili v politično življenje Sudana.

Prve dni marca letos je sudanski minister za notranje zadeve sporočil, da je policija zaprla 129 ljudi pod obtožbo, da so kovali zaroto proti revolucionarni vladi predsednika Numeirija. Po njegovih besedah so to pripadniki reakcionarnih prepovedanih političnih organizacij, ki so povezani s sudansko politično emigracijo. Minister Hamadala je obtožil imperialistične in sionistične sile, da podpirajo sudansko politično emigracijo in uporniško aktivnost na jugu države.

¹ Parti d' Emancipation des Hutus

² Sudan African National Union

Prehodi preko Neretve

Vlast

V slovenski Benečiji

Albina Lapanja — Zmaga

Bilo je v poletju leta 1944. Na Primorskem je bila reorganizacija okrožij. Iz dotedanjih manjših so ustanavljali večja. Do tega časa sem bila članica okrožnega odbora SPŽZ za Baško. Po navedeni reorganizaciji pa je bilo pripojeno k novo ustanovljenemu severnoprimorskemu okrožju (kratice SPO). Ustanovljen je bil nov odbor SPŽZ tega okrožja, katerega članica sem postala tudi jaz. Novo ustanovljeno okrožje je tako obsegalo bivše Bovško, Kanalsko in Idrijsko. Ko se je novi odbor sestal na prvi seji in si razdelil področje dela, so me poslali na Kanalsko. Še preden sem odšla na novo delo, sem prejela premestitev, podpisala pa sta jo Kimovec-Žiga in tovarišica Marica Čepe-Eva. Premeščena sem bila na zapadno primorsko okrožje kot članica okrožnega odbora SPŽZ. Brez odlašanja sem se pripravila na novo službeno dolžnost. Priznam, da mi je bilo malo težko, ko sem se pripravljala v popolnoma nove, meni do tedaj neznane kraje. Zaradi tega so mi očitali, da sem lokalni patriot. Zakaj ta obdolžitev? Toda nalogo nadrejenih se nisem upirala, ker sem se zavedala dolžnosti do naroda. Dne 19. septembra sem odšla na pot. Na javki P 21 sem pričakala kurirje ter odšla prek vasic Pečine, Ponikve in Logaršč dalje prek Baške grape. Ta prehod je bil znan kot zelo nevaren. Moral si prekoračiti železniško progo, iti čez cesto ter prebresti ozko ali zelo mrzlo in de-ročo reko Bačo. Bil je mrzel jesenski dan. Dež je lil v curkih. Bila sem vsa premočena. Toda ni bilo časa misliti na

to. Pot pred menoj je bila precej dolga in naporna, tako da je ne bom nikdar pozabila. Trda tema je že bila, ko smo se spenjali še z nekaj tovariši na oni strani Baške grape navzgor. Sreča moja je bila, da je šel pred menoj tovariš s svetlim dežnim plaščem in je kazal še meni pot. Kadar pa je padel ali se zadell z nogami ob korenine dreves, se je počasi pobiral. Jaz pa sem med tem časom počivala. Na Ljubinju sem prespala. Kurirji in drugi so šli zaradi varnosti spat v bunker, jaz pa sem spala v neki hiši, pri zelo prijazni družini. Zdelo se mi je, da sem ravno kar legla, ko sem že morala vstati ter iti dalje. Zapustila sem prijazne kraje in ljudi. Že spotoma sem delala načrt za delo v novih krajih. Zapadno primorsko okrožje je obsegalo naslednje okraje: bovški, kobariški, idrijski (to je področje med Sočo in Idrijco), tolminski in briški ter celotno slovensko Benečijo z Rezijo. Kot članica tega okrožja sem precej delala v slovenski Benečiji. Odločila sem se, da bom napisala nekaj vtisov iz teh krajev.

Ko sem prišla po dveh dnevih utrudljive poti prek tolminskih hribov in partizanom dobro znanega hriba Kolovrata na novo okrožje pri »Mlinih«, sem bila zadovoljna, da je konec te poti. Tam sem se seznanila s tovarišicama Majdo, doma iz Sužida pri Kobaridu, ter s tovarišico Volgo, doma iz Števerjana v Brdih. Me tri smo bile tajništvo okrožnega odbora SPŽZ za to okrožje. Tovarišica Volga ni dočakala svobode, ker je umrla v internaciji. Izdana ter

internirana je bila kmalu po mojem prihodu. Tovarišica Majda pa živi sedaj v Novi Gorici. Mislim, da sem sedež okrožja pravilno imenovala. Zaradi naporenega terena in stalnih hajk smo se vedno premikali. To nam je delo otežkočalo. Kadar sem prišla s terenskega dela, sem našla njegov sedež na drugem mestu. V slovenski Benečiji sem delala meseca novembra in decembra istega leta. Še pred menoj je že mnogo prej delalo v slovenski Benečiji in Reziji mnogo predanih aktivistov tega okrožja, pa tudi vojaške enote. To je bilo tudi meni pri mojem delu v veliko pomoč. Še vedno se vsako leto prvega novembra spominjam, kako sem šla tega dne leta 1944 prek male reke Idrijce po brvi porušenega mostu na beneško stran. (To je na bivši avstrijsko-italijanski državni meji). Ko brskam po spominih in po mojih blokkih iz teh časov, se mi zdi, kot da ponovno doživljam vse to še enkrat. Ti kraji so revni, vendar žive tam zelo prijazni ljudje. Približno take sem si predstavljala v otroških letih, ko sem brala povesti iz teh krajev ali po pripovedovanju ljudi, ki so prihajali iz slovenske Benečije ali iz Rezijske v moje domače tolminske vasi kot krošnjari. Ko sem bila še otrok, je v naši vasi živel star mož, po domače »Štefule«, ki je bil kot avstrijski vojak v slovenski Benečiji. To je rad pripovedoval, jaz pa sem si vse to dobro zapomnila. Ko sem hodila po teh krajih, sem se nehote spominjala tega avstrijskega vojaka.

V slovenski Benečiji sem imela občutek, da je nacionalnost zelo zamorjena. Nikjer niso poudarjali, da so Italijani, pa tudi ne, da so Slovenci. Pač pa so rekli, da so Slovenji. Svojemu beneškemu narečju so rekli, da je njihov domači jezik. Ko sem odhajala, so me pozdravljali: »Božime tovarišica«. Zelo radi so slišali in se pogovarjali o partizanih, z največjim veseljem pa prav o Gregorčičevi brigadi. Bila je v slovenski Benečiji prva večja partizanska enota, medtem ko so bile posamezne čete se-

vernoprimskega odreda že zelo zgodaj v letu 1943 in že v decembru leta 1942. Želeli so biti pod Jugoslavijo. Njihova glavna skrb je bila, kako bodo živel, kam bodo prodajali kostanj, saj je to njihov glavni pridelek. Pripovedovali so mi, kako so ga zamenjavali za koruzo, in sicer: 200 kg kostanja za 100 kg koruze. Do takrat skoraj nisem vedela, kakšni so pravi maroni. Vse dni, ko sem hodila po Benečiji, sem zobala kar surovega. Bila sem tam prav tedaj, ko so obirali kostanj. To delo je naporeno in tudi nevarno. Splezati morajo tudi na drevo in ga z dolgimi latami klatijo. Močno morajo udrihati po ježicah, da odpadejo. Večinoma ga spravljajo takoj domov. Pred hišami ga pustijo v »gričih« (v kupih) precej časa. Tako ga potem laže luščijo. Ostane tudi dalj časa svež. Luščijo ga tako, da tolčejo po ježicah skupno in posamezno z lesenimi palicami. Meni je bilo vse novo in sem z zanimanjem gledala. Kostanj je zelo sladak. Ljudje so bili radodarni, zato mi ni bilo treba stradati.

Naj navedem dogodek, kaj se mi je neki dan pripetilo. Srečala sem starejšega moža in sva se pogovarjala to in ono. Vprašala sem ga, ali bo zadovoljen, če bodo po vojni pod Titovo Jugoslavijo. Rekel je, da bi bil zadovoljen, samo da bodo lahko kostanj prodajali. Še je pristavil: »Sedaj ga prodajamo v Čedad in Videm.« Potolazila sem ga, naj bo brez skrbi, da ga bodo prodajali v Tolmin, Ljubljano in druge kraje Jugoslavije. Tedaj je bil zadovoljen. Razumela sem njegovo skrb, saj to tare vse prebivalce. Kraji so zelo pasivni, večina mož hodi na žrnade ali na sezonsko delo v domačih krajih in v tujino. Živeti morajo. Družine so večinoma številne. Že poprej sem veliko slišala o revščini v slovenski Benečiji. V teh krajih sem videla glavne ceste samo po dolinah, za kmeta in njegove vasi se fašistična Italija ni brigala. Kakšna razdrpana pota imajo. Po več ur so morali prenašati hrano na hrbtu iz oddaljenih krajev. Italija si je prizadevala samo za

to, da je raznarodovala te ljudi, vse drugo ji ni bilo mar. Nekajkrat sem tudi prenočevala med njimi. Peljali so me gor v »kambro«. Legla sem na posteljo, napolnjeno z ličkanjem. Prijetno je zašumelo. Za večerjo sem dobila burice (olupljen kostanj) in batudo (kislo mleko), za zajtrk pa kavo v kikeri. Še danes mi zveni po ušesih njih običajno medsebojno pozdravljanje: »Dobar dan nunac Tinac ali nuna Roseta.«

Ko sem bila prvo nedeljo v novembru v slovenski Benečiji, sem šla z domačimi v cerkev. Poslušala sem župnika, ki je pridigal v italijanščini. Po končani pridigi pa je dodal. Da me boste laže razumeli, bom povedal nekaj besed še po domače. Pozorno sem prisluhnila. Spregovoril je v beneškem narečju. Seveda sem ga vse razumela, saj je govoril slovensko.

Po nekaterih vaseh so bili postavljeni OF odbori, pa tudi mladinski in SPŽZ, toda po vseh vaseh jih ni bilo. Delo je bilo težavno. Pred vojno so bile italijanske šole, doma pa so govorili v narečju. Zaradi tega je bilo z mladino težje delati kot s starejšimi. To je bilo naravno. Mnogo je dosegla raznarodovalna politika fašistične Italije, saj jih je gospodarsko in kulturno uničevala, toda uničiti jih ni mogla, čeprav je slovenska Benečija že od leta 1866 pod Italijo. Pa tudi poprej je stalno menjavala gospodarje.

Veliko sem se sestajala po vaseh z ženami in mladino. Toda ti odbori niso bili tako aktivni, kakor bi bilo treba predvsem za te kraje. Živel so v stalnem strahu. Težko jih je bilo pridobiti za organizirano delo, ker so se bali. Bili so med seboj skrajno nezaupljivi, sicer pa zelo mehki po značaju in dobri. Zelo so bili zamorjeni. Ni čuda, dolgoletna fašistična Italija je napravila svoje. Kajpada kvalitete teh odborov in sestankov ni mogoče primerjati s sestanki žena in mladine po drugih okrajih okrožja, kjer so žene aktivno posegale v debato na sestankih in organizirano podpirale našo vojsko. Kako naj bi to

zahtevali in pričakovali od slovenske Benečije!

Poleg vsega tega je zelo veliko podpirala in prispevala v hrani. V vzhodni in zahodni Benečiji so obstajale gospodarske komisije oziroma odseki za prehrano. Na priznanice so oddajali poljske pridelke in živino ter drugo za našo vojsko. Pasivne vasi so dale manj, dolinske več. Največ sta dajali vasi Debenje in Hoste. Od sto priznanc so jih kar šestnajst prejele žene. Naše plačilno sredstvo so zelo upoštevali in s tem tudi cilje NOB. To je bil velik uspeh za te kraje. O tem še obstajajo originalna poročila. Iz Rezije teh poročil ni, tam je bilo težje delati. V Benečiji so bili nekateri ljudje z vsem srcem za NOV. Prek njih smo dobili vse potrebne informacije, kadar smo se nahajali tam. Ti ljudje — ni jih bilo veliko — so bili občudovanja vredni. Njihovo delo je bilo mnogo težje in nevarnejše. Vsako slovensko kulturno življenje je bilo zatrto. V cerkvi so peli in pridigali v italijanščini. (O tej politiki je pisal pisatelj France Bevk v svojem romanu Kaplan Martin Čedermac, v njem opisuje boj za ohranitev slovenskega jezika v cerkvi).

Sestanke sem imela v slovenskem jeziku. S starejšimi smo se dobro razumeli, z mladino je bilo težje. Pomagala sem si z italijanščino. Ko so me slišali, da govorim tudi italijansko, so me spraševali, zakaj ne govorim vedno, da me bo tudi mladina razumela. Odgovorila sem jim, da mi je težko govoriti v tujem jeziku, ker sem Slovenka. Pristavila sem, da sem tudi jaz žvela pod Italijo, da sem obiskovala italijanske šole, doma pa sem se učila slovensko pisati in brati. Zaradi tega pa tudi z njimi govorim raje v slovenskem jeziku. Seveda so bili zadovoljni z odgovorom. Zelo radi so poslušali in peli slovenske pesmi, kolikor so jih znali. Nekaj so se jih naučili tudi od partizanov. Najbolj jim je ugajala partizanska pesmica Na oknu glej obrazek bleđ. Zgodilo se je, da so mi rekli: »tovarišica Zmaga, ako

boš po sestanku tudi zapela, bomo prišli, če ne, pa ne«. Morala sem peti. Ko je bilo sestanek konec, sem stopila pred kmečko mizo in pela. Sliši se smešno, pa je bilo res. Vsi so me pozorno poslušali. Tudi plesala sem z njimi. Le malo več kot kratek mesec sem živela med njimi in sem jih vzljubila.

V bloku imam zabeleženo, da se je v vasi Marsin v vzhodni Benečiji mati šestih otrok sama prijavila, da bo delala v odboru SPŽZ. Še hranim koncept resolucije, ki so jo poslale žene iz vasi Hrastovje tovarišu Titu na sestanku dne 9. XI. 1944. Resolucija se glasi: »Tovarišu Titu! Žene, zbrane na sestanku v vasi Hrastovje v vzhodni Benečiji dne 9. XI. 1944 Vam pošiljamo iskrene in borbene pozdravne čestitke. Iz srca se Vam zahvaljujemo za odločne in jasne besede, s katerimi ste izjavili, da bo tudi naša »slovenska Benečija« priključena v svobodno demokratično Jugoslavijo. Obljubljamo Vam, da se hočemo do konca boriti z ramo ob rami z vsemi ostalimi brati, dokler ne preženemo iz naše drage zemlje krutega sovražnika fašistično Italijo. Obor SPŽZ Hrastovje.«

Dolgoletna okupacija slovenske Benečije je povzročila tudi to, da ljudje sploh niso mogli razumeti, zakaj so potrebni ti sestanki. Le počasi so sprevideali, da jim koristijo, saj tam mnogo koristnega slišijo in se naučijo. Vse to je bilo predvsem za ženo novo, moški pa so ženam branili hoditi na sestanke, češ da politika ni zanje. Več uspeha z ženami v teh krajih je bilo, da sem se posamezno z njimi pogovarjala. Tako sem veliko zvedela o njihovem bridkem življenju. V pogovoru sem spoznala, da je žena v neenakem položaju, saj je morala skrbeti za številne člane družine in obdelovati skopo zemljo, ko je bil mož na sezonskem delu. Mladinke, kolikor niso bile potrebne na domu, pa so bile primorane iskati delo pri gospodi v raznih italijanskih mestih. Marsikatero dekle je postalo žrtev pohotnih gospodarjev. Razumljivo je, da je bilo delo

Petar Šimaga: Iz dečjega doma III, 1944, tuš

s temi ženami bolj težko, a ne brez uspeha, če je znal človek pravilno prijeti in prikazati namen boja.

Prek njih sem še najbolj spoznala vso to kulturno in politično gospodarsko bedo. Mati je vedno mati. Tudi beneško mater je predvsem skrbela prihodnost njenih otrok. Kako malo pa jim je v takratnih razmerah lahko nudila! Bivša fašistična Italija tudi napredno mislečemu italijanskemu ljudstvu ni bila naklonjena, kaj šele drugim. Matere so se veselile, da bo za njihove otroke v novi Jugoslaviji bolje, kakor je bilo zanje pod Italijo, da jih bodo laže šolale, da bodo imeli njihovi otroci šole v slovenskem jeziku. Ko sem jim to dopovedovala, so me gledale nejeverno.

Bilo je v neki vasi v vzhodni Benečiji. Imena vasi ne vem več. Srečala sem deklico na poti iz šole. Prijazno me je pozdravila, odzdravila sem ji in jo vprašala, ali obiskuje italijanske šole?

Pritrdila mi je. Nato sem jo vprašala, ali bi bila zadovoljna, če bi bile slovenske šole. Vsa v strahu mi odgovori: »Ne, tega pa ne.« Odgovorila mi je slovensko. Malo sem pomislila in sem jo ponovno vprašala: »Bi bila ti zadovoljna, ako bi učiteljica v šoli poučevala v tem jeziku, kot midve sedaj govoriva?« Vsa vesela je odgovorila: »Seveda bi bila zadovoljna in vsi drugi otroci.« Še je pristavila: »Koliko lažje bi se učile, ker bi učiteljico razumeli.« Šele sedaj sem bila prepričana, da res ni vedela, da je njen domači jezik slovenski. Imela sem upanje, da se ji bo uresničilo.

Še en primer bom navedla kot dokaz, kako močan je bil v njih čut do materinega jezika. Bila sem v vaseh onkraj Nadiže. Nazaj na to stran sem se vračala s kurirji. Ko smo prišli prek Nadiže, smo se povzpeli po mali strmini navzgor. Prišli smo v malo vasico na obronku hriba. Imena se ne spominjam. Kurirji so se malo odpočili in nadaljevali svojo pot, jaz pa sem ostala in šla v neko hišo. Pozdravila sem s pozdravom: »Smrt fašizmu!« Ta pozdrav je bil dobro poznan povsod. Domača, že starejša gospodinja, mi je prijazno odzdravila. Bila sem prijetno presenečena. Ponovno sem imela zagotovitev, kako močno je zasidran slovenski jezik pri teh ljudeh. Gospodinja sem rekla: »Kako razumljivo govorite.« Odgovorila mi je v užaljenem tonu: »Kaj pa misliš, da sem jaz? Jaz sem Slovenka.« Še je pripomnila: »Le to nam je težko, da so šole v italijanskem jeziku in nimamo nobenega slovenskega časopisa. Za nas starejše je še težje, ker ne znamo italijansko.« Izrazila je željo, da bi bili zadovoljni pod Jugoslavijo. Tudi o tovarišu Titu sva se pogovarjali. Imeli so ga povsod radi. Ko sem imela zvečer v tej vasici masovni sestanek, je bilo njihovo glavno vprašanje, kakšna bo nova Jugoslavija, kakšna bo njena gospodarska ureditev. Ali bo dovolj dela za vse doma, da bodo lahko možje in očetje preživljali svoje družine. Pri vsa-

kem gospodarskem vprašanju je bil osnovni predmet kostanj. »Sedaj,« so rekli, »ga prodajamo tukaj. Kam pa potem, ako bomo pod Jugoslavijo?« Ko sem jim ponovno zagotovila, da bodo lahko kostanj prodajali tudi v Jugoslaviji, so bili zadovoljni. Tudi ta gospodinja mi je takoj zastavila vprašanje glede kostanja. Zvečer na sestanku pa je dobila točen odgovor. Še spala sem pri njej. Zjutraj pa sem se za zajtrk najedla žličnikov. Sedela sem na ognjišču. Ko mi jih je postavila na koleno, mi je zaželela prijazno: »Buh Vam jih žegnaj!« Kako so bili dobri! Danes se mi ne zdijo več tako okusni. Oprostila se mi je, češ da naj ji ne zamerim, ker mi ni bolje postregla, ker so revni in morajo živeti zelo skromno. Smilila se mi je, v njej sem videla gospodarsko in kulturno zaostalost vsega beneškega ljudstva. Željni so bili gospodarskega napredka in šol, pa jim je bilo vse odvzeto. Ta gospodinja mi je pri odhodu rekla, da se moram oglasiti tudi pri njej, kadar pridem zopet v njihovo vas. Žal pa se nisva videli nikdar več. Pot in dolžnost me je zanesla v druge kraje, kmalu tudi v svobodo. Še vedno pa se je s hvaležnostjo spominjam še danes. Takih okusnih žličnikov nisem jedla nikdar več. Verjetno nisem bila jaz edina partizanka, ki sem se pri njej najedla, predvsem pa bila lepo sprejeta. Povsod v Benečiji kakor tudi v Reziji sem slišala enako željo, da bi bilo kmalu konec vojne.

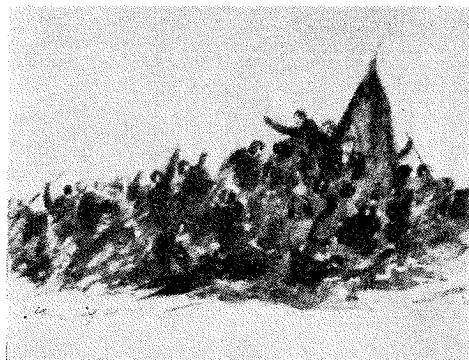
Iz vzhodne Benečije sem nato odšla prek Kobariškega v zahodno, nato v Rezijo. V teh krajih sem videla še večjo revščino in zaostalost. Pot je bila dolga in naporna. Zdelo se mi je, da smo vsi, ki potujemo s kurirji kakor stara pošta nekdanj. Konji se menjajo, kočija s potniki pa ostane.

Kakor mnogo drugih pred menoj so tudi mene kurirji varno pripeljali na Kobariško, nato dalje v zahodno Benečijo. Iz teh krajev imam še bolj žalostne spomine. Malo časa sem se mudila tamkaj, toda dovolj, da sem spoznala

njihovo revno življenje. Celo na tleh brez ognjišča so kuhali. To ni bila njihova krivda! Še bi bila rada ostala med njimi, toda morala sem iti dalje, kamor sem bila namenjena. Bala sem se mraza in prihajajoče zime, saj smo bili že na njenem pragu. Bilo je konec novembra, vreme slabo, v nižini dež, v višjih krajih pa sneg. S kurirjem sva šla prek Stola. Na vrhu je bil sneg ravno toliko zmrznen, da je ena noga ostala, druga pa se je vdrla globoko v sneg. Le spodbudne kurirjeve besede so mi dajale moči, da nisem omagala. Zdi se mi, da je bila ta pot ena najhujših v partizanih. Prišla sva srečno navzdol v Učejo. Toda kako, še danes ne vem. Vsa premražena sem se tam posušila in odpočila pri neki vojaški enoti rezijanskega bataljona. Ko sem se naspala in odpočila, sem bila naslednji dan kar dobre volje pripravljena nadaljevati pot. Rezija je bila končni cilj mojega potovanja. Tako sem 1. XII. 1944 končno prišla po štiri ure dolgi poti tja, kamor sem bila namenjena, in sicer v vas Azjak, kjer je bil rezijanski bataljon.

Tukaj sem ostala teden dni. Bila sem tako rekoč gost rezijanskega bataljona. Jedla sem pri njegovem štabu, prenočevala pa pri neki prijazni družini v postelji. Skoraj nisem verjela, da je vse to res. Vsako jutro sem dobila pri gosposlinji pol litra mleka, potem smo ga v štabu razdelili skoraj po kapljicah. Hrane je bilo dovolj in smo je bili vsi enako deležni. Obiskala sem naslednje vasi: Učejo, Azjak, Njive, San. Giorgio, Prato in Stolvico. Delo v Reziji je bilo še bolj težavno kakor v Benečiji. Na vseh sestankih sem morala govoriti v italijanščini. Domačini med seboj govorijo rezijansko, zato sem jih zelo malo razumela. V šoli in v javnem življenju so uporabljali italijanščino. Predstavljajte si sestanek s predšolsko mladino. Sporazumeli smo se s pomočjo mamic. Oni še ne razumejo italijanskega jezika. Spominjam se, da so mi prepovedovali, da so potomci Rusov. Tudi Rezija je zelo revna. Po več ur daleč so nosile žene

koruzno moko na hrbtu. Tudi v Reziji so vsi moški na delu po raznih državah ali krošnjarijo. (Brusijo škarje, popravljajo dežnike, cinijo lonce itd.). Doma so samo starejši moški. Ljudje niso mogli veliko nuditi, ker so zelo revni. Teden, moj odmerjeni čas za Rezijo, je hitro minil. Dne sedmega decembra sem odšla s kurirjem zopet na pot. Spominjam se, da sva na planini Krnica čakala v koči in kurila. Bil je mraz. Nato sva nadaljevala pot v Učejo. Ko sem se spočila in nasitila, sem šla na stanico 6 M, kjer sem prenočila. Pred mano je bila zelo naporna pot. Ker jo je kurir dobro poznal, mi je branil iti dalje. Svetoval mi je, naj počakam, da se vreme zboljša. Nisem ga poslušala, a sem se kmalu kesala. Le z največjo težavo sem premagala močan dež s sodro in burjo. Srečno sem prišla prek Stola v vas Homc do prijaznih ljudi. Preoblekla sem se in odpočila, pa je bilo vse v redu. Še nekaj dni hajk in dela sem imela po breginjskem kotu ter po zahodni Benečiji. Toda najhujše je bilo za menoj. Teh krajev nisem več obiskala, še vedno pa jih imam v spominu. Želja, da bi jih še enkrat videla, v meni ni zamrla. Upam, da se mi bo uresničila. Rada bi, da bi te vrstice bral tudi tisti, ki sam kot aktivist ali kot partizan pozna te kraje. Meni so ostali v lepem spominu za vedno. Ako jih bom res še kdaj videla, bom srečna.

Frano Šimunović: Naprej, 1944, sepija

Srečanje

Franc Curk — Nace

Brigada je mirovala na Vipavskem. Mi smo temu pravili, da je bila na dopustu. Za borce je bil tudi v resnici pravi dopust. Sovražnika ni bilo v bližini, se pravi, vsaj neposredni bližini. Zato pa so imeli več dela »kulturniki« s prirejanjem mitingov, prav tako je brigadna tehnika zaposlena z izdajo svojega dnevnika Naš glas, Radijske vesti in mesečne revije Goriški borec.

Ko smo vse uredili glede Goriškega borca, sem si vzel dan dopusta, da obiščem znanca in prijatelje v dve uri oddaljeni Vipavi. S seboj sem vzel polno torbico branja.

Popoldan tega februarkega dne je kar hitro minil. Obiski so se zavlekli in sem šele pozno v noč, že ves utrujen, prišel v Vrhpolje in tu prespal ostanek noči.

Še pred dnem sem se pripravil za vrnitev v brigado. Zaradi zgodnje ure nisem hotel buditi domačih, zato sem se prav kradoma splazil do hišnih vrat, tu pa me je presenetila sestrična Ilka, oblečena in pripravljena za na pot. »Tu imaš kavo,« mi je rekla in pokazala na štedilnik, ter nadaljevala: »Spremljala te bom! Če ti je prav.« Odšla sva proti Vipavi, se pogovarjala o tem in onem. Zdela se mi je nekoliko utrujena, pa saj ni nič čudno, ta noč je bila zelo kratka za spanje. V Vipavi mi je predlagala, da bi se mimogrede oglasila pri njeni sestri: »Ne bi bilo prav, če je ne bi obiskal, ko si že v Vipavi.«

Ko sva jo šla buditi, se je že svitalo. Ker se na prvo klicanje ni nihče oglasil, sem ji rekel: »Ne budi je, gotovo je pozno v noč delala, pa naj spi!« Hotel sem oditi. »Čakaj! Moram jo zbuditi, jezila se bo, ko bo zvedela, da si bil tu.« »Pusti jo,« sem vztrajal. »Se bomo pa drugič videli, sedaj grem in pozdravi jo.« »Čakaj, saj grem s teboj.« »Do kod pa?« »V brigado!« je bil kratek odgovor. »Pa misliš pri nas ostati?«

»Za zdaj še ne,« mi je odgovorila, »s prijateljico iz Gradišča sva se dogovorili, da greva s teboj obiskat njenega brata Štefana. Čakala naju bo pri Vili Ani.« »Dobro, kako pa ona ve, da sem jaz tu in da se prav sedaj vračam. Saj vendar nisem nikomur pravil, kdaj in ob kateri uri se bom vračal v brigado, razen pri vas doma, in še to je bilo, če se ne motim, že po polnoči.«

»Kurirska zveza,« se je nasmehnila. Zdelo se mi je, da je bila tista kurirska zveza ona sama. Vedel sem, da Štefana rada vidi.

Zdaniilo se je in med potjo skozi Vipavo se nama je pridružilo še kakih pet domačinov, namenjenih v vinograde obrezovat trte, med njimi je bila tudi ženska z ročnim vozičkom na dveh kolesih, namenjena v Novakov mlin na Močilniku.

Sopotniki so me poznali in so vedeli, da sem že dolgo v partizanih, zato so poskušali navezati razgovor na stvar, katere so bile v tem trenutku zanje najvažnejše, toda meni bi bilo ljubše, če bi bil sam. Kakor se je sestrična Ilka veselila srečanja s prijateljičinim bratom Štefanom, tudi meni ni bilo vseeno neuradno srečanje z aktivno terenško delavko, s katero sem imel v preteklih mesecih precej skupnega dela, to je pri preskrbi brigade.

Pogovor se je zatikal čedalje bolj, tako da smo se bližali starim kasarnam pod Gradiščem že skoraj molče. Jaz sem šel po skrajni levi strani ceste tik ob visokem kasarniškem zidu. Na moji desni strani je šla Ilka, medtem ko so drugi krenili v gruči po vsej širini ceste. Stare kasarne so bile po razpadu Italije prazne in tako demolirane, da ni bilo razen zidovja in streh ničesar več. Nekako v sredini obcestnega zidu je bil nekoliko umaknjen glavni vhod na kasarniško dvorišče, pred velikimi dvokrilnimi vrati je še stala lesena čuvaj-

nica. Na nasprotni strani ceste je bil potok Gacka, za njim pa razsežen travnik. Prav tam pred vhodom me je sestrična, ki je imela precej boljši razgled, sunila z levo roko in komaj slišno dahnila: »Nemci.«

Pogledal sem njo in skupino, vsi so šli kot uročni naprej in strmeli predse. Kmalu se je prikazal kakih petnajst metrov pred menoj konjenik s puško prek hrbta, na glavi je imel kapo s ščitnikom, tako, kot so jih nosili planinci, pa tudi nekateri gorenjski partizani. Takoj za prvim jezdecem se je prikazal drugi. Skočil sem za čuvajnico in potem na kasarniško dvorišče ter pritisnil na kasarniška vrata. Ta so se lepo odprla. Stekel sem proti najbližji stavbi, oddaljeni kakih dvajset metrov. Med tekom sem se ozrl in videl konjenike, kako gledajo v notranjost kasarne, to je za menoj.

Že ob pogledu na prvega jezdeca se mi je zbudil sum, da morda le ni Nemec, temveč v nemško uniformo preoblečen vosovec. To se je pogosto dogajalo na tem nemirnem območju. Ko sem videl, da so me opazili in se ni nihče vznemirjal, se mi je prvotni dvom še bolj utrdil. Kljub temu sem tekel do prve kasarniške stavbe; tu sem se ustavil toliko, da sem se ogledal za kritje ali obrambo.

Še preden sem se prav odločil, kam in kako, me je poklicala sestrična. Na, ta je pa lepa, bežal sem pred partizani.

Ves poklapan sem šel za glasom. Pri sestrični je že bila njena prijateljica, medtem ko se je skupina domačinov že nekoliko oddaljila.

Prepričan sem bil, da so bili vosovci, in sem jo vprašal: »Kateri so bili?« Ona pa mi je z olajšanjem odgovorila:

»Nemci, dvanajst jih je bilo.«

»Rees?« sem se tudi jaz z velikim olajšanjem začudil. »Kje pa so?« »Glej jih.« In mi je pokazala, kam so šli.

Videl sem še zadnje, ki so se izgubljali med prve vipavske hiše.

Pohiteli smo do prvega mostička čez Gacko in zavili proti Slapu. Dohiteli smo domačine in šli še nekaj časa skupaj

prek travnika. Pri prvih vrbah, ki so obkrožale travnik, se je ogasil eden od mož in rekel svojemu sopotniku:

»So mi pravili, da so mi tam ob vodi posekali nekaj vrbja. Pa bom kar sedaj pogledal, ko sem že tu.« Sosed mu je takoj pristavil: »Saj res, dobro, da si me spomnil. Tudi meni so pravili, da so mi z njive odnesli fižolovke. Pa bom kar sedaj pogledal, če je res.«

Odšla sta vsak v svojo smer. Za njima še drugi s podobnimi izgovori. Tega dne naših spremljevalcev niso videle posekane vrbe, njive, na katerih so baje zmanjkale fižolovke, njihovi vinogradi, niti ni ženska prišla v mlin.

Po slabih sto metrih smo ostali samo še mi trije in hiteli, kar smo mogli prek travnikov, obrobjenih z vrstami golih vrb in topolov.

Ko smo bili že za drugo ali tretjo vrsto vrb, smo zaslišali iz goriške strani brnenje kamijonov, ki so se bližali iz druge strani Vipavi. Ne dolgo za tem so zapeli rafali. Kmalu smo opazili proti Vipavi bližajočo se dolgo »kačo« vprežnih voz...

Še precej zgodaj pred poldnem smo prišli v Gabrje, kjer je bil sedež štaba Gradnikove. Oni dve sta šli iskat Štefana, jaz pa na delo. Tovariši so ta dan pohiteli z delom za Naš glas, ker je bil za popoldan napovedan v vasi miting. Izdelane matrice so še čakale name. Delo na ciklostilu je tedaj spadalo v moje področje.

Komaj sem se pripravil k delu, se je že prikazal na vratih brigadni obveščevalc Aleš in že kar od tam začel: »Ti, Nace, kaj si pa počenjal v Vipavi?«

»Le kaj bi počenjal?« Nisem se mogel spomniti, da bi bil napravil kakšne nerodnosti, posebno pa kaj takega, kar bi bilo za obveščevalce zanimivega.

»Kaj me gledaš? Povej, kako je bilo pri kasarnah!«

»Kako pa več za tisto stvar?« sem se prav pošteno začudil, ker o tistem srečanju nismo nikomur pravili.

Čeprav so Nemci znova zasedli Vipavo, je bil popoldne lepo uspel miting, ki se je zavlekel pozno v noč.

Okupatorjev zločin v Brdi nad Gornjo Kanomljo

Andrej Pagon-Ogarev

Iz tistih aprilskih dni leta 1945 se par-tizani IX. korpusa spominjajo krajev, kjer so šli v zadnji juriš na sovražnika! Vojsko, Oblakov vrh, Kozje stene, Trebuša in Šentviška planota.

Oblakov vrh je razvodje dveh poto-kov, ki se prav na tem kraju »spreta«. To sta Trebuščica, ki izvira v Suhi gra-pi in teče po dolini Hotenj proti za-hodu. Kanomljica pa z Oblakovega vrha teče proti vzhodu in se v Spodnji Idriji izliva v Idrijco. Pri Sopotju pod kmetom Teleburovcem sprejme vodo Črnega studenca. Ta izvira v strmi-nah pod Gugalcami. Med narodnoosvo-bodilno borbo je voda Črnega studenca poganjala turbino in proizvajala elek-trični tok za pogon tiskarskega stroja v tiskarni Slovenija. Ob izviru Črnega stu-denca so tiskali Partizanski dnevnik, edini tiskani dnevnik v okupirani Ev-ropi! Naj dodam, da napravi Kanom-ljica 22 km velik ovinek od Spodnje Id-rije do Trebuše, kjer se znova sreča s »sprto« Trebuščico. Od tu tečeta v brat-skem obsevu Idrijce naprej do Mosta na Soči, kjer vse tri sprejme umetno jezero Soče.

Iz kraja nad Gornjo Kanomljo je doma Jožko Bončina; ta je bil v mar-cu 1945 vodnik v četi za zvezo pri štabu IX. korpusa. Dne 31. marca 1945 so bile enote IX. korpusa s štabom zbrane na Kozjih stenah nad Predmejo. Prek Voj-skega naj bi se enote IX. korpusa pre-bile na Šentviško planoto in se izvile iz sovražnikovega obroča. Iz tistih dni je Jožko ohranil v spominu nekaj pretres-ljivih doživljajev.

Prav na dan, ko se je začel pohod s Kozjih sten proti Vojskemu, sem hudo zbolel. Zdravnik je ugotovil, da tak ne bom mogel nadaljevati poti z glav-nino. Določil je štiri tovariše, ki naj bi

me spremljali in pomagali, da bi prišel domov in se tam zdravil.

Odšli smo. Tovariši so mi pomagali in smo tako precéj hitro napredovali proti Vojskemu. Prvo noč smo prenočili v Trnovskem gozdu. Ko smo se zjutraj prebudili, smo okrog in okrog nas opa-zili vse polno sovražnikov v zelenih uni-formah. Bili smo dobro skriti, da nas niso takoj opazili.

Posvetovali smo se: Kaj zdaj? Na ti-stem mestu bi nas prej ali slej odkrili. In potem... Niti pomisliti nismo smeli na to...

Samo z očmi smo sledili premikanju sovražnika. Ko so se Nemci toliko od-daljili, da nas niso več mogli opaziti, smo se začeli previdno plaziti po skalnati dolini proti Hudemu polju. Vsepovsod je bilo še polno snega in vmes kopne lise. Da ne bi za seboj puščali sledov, smo stopali le po kopnih lisah. Tako smo srečno prišli nad visok prepad, ne-daleč od bolnišnice Pavle. Bili smo lačni in utrujeni, jaz še posebno, saj sem le s težavo vlekel noge za seboj. Sklenili smo, da bomo malo počivali.

Med oddihom nam je sovražnik že prišel za hrbet in tako zaprl vse poti. Bili smo v pasti, iz katere skoro nismo vedeli izhoda.

Kam? V katero smer? Zdaj je na nitki življenje vseh petih...

Naše oči so bile uprte v prepad pod nami. Najmanj deset metrov je bil glo-bok, na dnu pa debela plast snega.

Prepad je bil edini izhod, edina pot, ki je peljala iz sovražnega obroča. Če smo se le ozrli nazaj, smo slutili, da od povsod prežijo zelene oči in mrzle cevi sovražnih pušk.

Tu ni bilo kaj premišljevat. Odločili smo se, da poskačemo v prepad. Z vrha prepada do sredine je bilo skalovje ob-raščeno z redkim grmovjem. Tega gr-

*Nikola
Martinovski:
Kurir,
1944, svinčnik*

movja smo se oprijemali, dokler ga ni zmanjkalo. Potem pa smo drug za drugim skočili v prepad. Ko sem letel po zraku, sem se spomnil Prešernovih verzov:

»Manj strašna noč je v črne zemlje krili...«

Pri odskoku se ni nobenemu nič zgodilo. Sneg je ublažil padec...

Nenadoma pa je od vseh strani nad nami zapokalo. Nemci so nas opazili in spoznali, da jim bomo ušli. Kot toča v poletni nevihti so se usule krogle za nami, vendar ni nobenega zadelo, ker so nas že varovala debela dreves.

V mraku smo se znašli pred barakami bolnišnice Pavle. Tudi tu so bili vsi na nogah. Odnášali so hudo ranjene na

varnejša mesta v posebna skrivališča. Zdravnik nas je opozoril, da smo vsi v veliki nevarnosti, zato je edina rešitev, da gremo čimprej dalje.

Tako smo tudi storili. Hodili smo še dobro uro, ko nas je trda tema ustavila. Ni bilo varno nadaljevati, ker bi bili lahko prišli v sovražne zasede. Že drugo noč nam je gozd nudil varno zavetje.

Drugi dan zjutraj — bilo je 2. aprila 1945 — smo opazili, da smo v gozdu prav nasproti Čekovnika. Globoko pod nami je bila bolnišnica Pavla, ki smo jo prejšnji večer nehote »obiskali«. Že navsezgodaj so bili Nemci v bližini Čekovnika. Mi smo bili skriti v gozdu na nasprotni strani in nas niso mogli opaziti. Od zgodnjega jutra do mraka smo opazovali premikanje sovražnika v Čekovniku.

Ves dan se nismo smeli premakniti iz skrivališča. Doživeli pa smo prijetno presenečenje. Partizanski letalci so na sporočilo radiotelegrafistov IX. korpusa s Sentviške gore, prileteli iz Barija ter bombardirali in mitraljirali nemške in četniške kolone ter njihov štab na Vojskem. Z velikanskim zadoščenjem smo poslušali eksplozije bomb in regljanje strojnic, ki so se jale smrt in zmedo v sovražnikovih vrstah.

Ko so partizanski letalci dobro opravili svojo dolžnost, so se sovražne kolone začele naglo pomikati proti Vojskemu. Oddahnili smo se in sklenili, da bomo v mraku prebredli potok Čekovnik in nadaljevali pot proti Ravenovši. Tako smo tudi storili. Moji štirje spremljevalci so šli naprej nekako preveč brezskrbno. Jaz sem šel nekaj korakov za njimi in jih natihoma opozarjal, da sem v mraku opazil neko senco. Niso mi verjeli. Jaz sem zaostal, oni pa so šli kar naprej. Ko so prišli na rob gozda, so se znašli v nemški zasedi. Niso imeli časa niti zakričati. Nemci so jih zgrabili in zvezali...

Ostal sem sam sredi teme Čekovniških samot in sovražnih zased. Tu ni bilo kaj čakati. Taval sem naprej, čeprav sem bolj slutil, kot videl pot. Na

koncu neke njive sem naletel na nemško zasedo...

Že drugič v komaj pol ure. Bliskovito sem se obrnil nazaj in bežal, bežal... Tvegati sem vse, kar lahko človek tvega v takih trenutkih. Nič nisem videl, kod bežim. Gosta tema je bila moj rešitelj. Čeprav so krogle žvižgale za mano, me ni nobena zadela.

Padel sem na brinov grm in prisluhnil v noč. Vse je bilo tiho. Nalahno sem odmaknil veje brinovega grma in legel. »Tu ostanem čez noč,« sem sklenil, »jutri bom videl, kaj bo.«

Zaspal sem kot ubit. Prebudil sem se, ko je sonce že vzšlo. Mrazilo me je po vsem telesu. Previdno sem se dvignil in pregledal glavno cesto, ki iz Idrije pelje na Vojsko. Iz smeri Idrije se je pomikala dolga kolona sovražnikov. Umaknil sem se še bolj globoko v gozd v upanju, da bodo Nemci kmalu šli naprej. Medtem sem se spomnil na svoje štiri spremljevalce, ki so jih sinoči prijeli Nemci. Kdo ve, kaj je z njimi? Po osvoboditvi sem zvedel, da so jih takrat odpeljali v Gorico in tam zaprli. Osvobodili so jih partizani, ko so zadnje dni aprila 1945 zavzeli Gorico. Treh se po imenih spominjam: Franc Kolenc iz Lokve pri Čepovanu, Istenič iz Planine pri Rakeku, Skok z Vojskega in še en tovariš.

Nemci so se tisti dan premikali iz Idrije proti Vojskemu, od tu pa proti Idriji od osme zjutraj do četrte popoldne. Skrit sem bil pod vejami košate jelke, ki je bila obrasla do tal. Videl sem, kako so Nemci v Kočevši začeli kopati kritja. Komaj petdeset metrov od mojega skrivališča se je namestila skupina Nemcev s psom. »Če me pes zavoha in izda Nemcem, bo po meni,« sem pomislil. Sestradan in bolan — že četrtri dan nisem imel ničesar v ustih — bi se bil raje sam ustrelil, če bi me bili zasledili Nemci.

Šele proti večeru so Nemci odšli naprej proti Vojskemu, nekateri pa proti Idriji. Ves trd sem se izmotal iz skrivališča. Najprej sem se pretegnil in globoko zajel sapo. Ko sem se ozrl na

cesto, skoro nisem verjel, da je prazna. Pognal sem se navzdol, skočil čez cesto na drugo stran in se izgubil v gozdu.

Iz previdnosti sem držal avtomat kar v rokah, pripravljen za strel. Imel sem srečo. V gozdu je bilo vse tiho in mirno. Kmalu sem bil na gozdni jasi pri kmetiji z domačim imenom Pri Miklajču. Ustavil sem se in prisluhnil. Bilo je vse mirno. Nekako pomirjen sem se približal hiši s pripravljenim avtomatom v rokah. Upal sem, da bom dobil kaj za pod zob. Tako sem prišel do vhodnih vrat in stopil v vežo...

Prav takrat so se odprla vrata velike družinske sobe. Pred menoj je stal s puško na rami — nemški esesovec...

Oba sva za hip obstala kot ukopana in se gledala iz oči v oči. Čeprav sem v rokah držal avtomat, pripravljen za strel, so mi prsti otrdeli. Kako lahko bi bil prerešetal Nemca...

Tedaj pa se je esesovec znašel. Videl sem, kako je segel z roko po puško in zakričal:

»Hände hoch!«

Takrat je tudi mene popustila mrzlica presenečenja. Bliskovito sem skočil iz veže in se pognal proti gozdu. Mislil sem si: »Če me že ima zadeti krogla, naj me zadene med begom.« Vendar me ni zadela...

Ko je esesovec zakričal v veži, se je iz hiše usul cel trop zelencev. Krogle so sikale za mano, vendar me ni nobena zadela. V razburjenosti Nemci niso mogli dobro meriti. Dosegel sem gozd in se zgubil med debli. Bil sem na koncu moči in vzdržljivosti. Vsedel sem se na mah in počival. Kmalu sem zaslišal, da se bliža patrolja.

Pomaknil sem se globlje v gozd. Patrolja je nekaj časa preiskovala ob poti, nato pa se odaljila nazaj proti hiši.

Previdno sem potem nadaljeval pot po gozdnem vozniku. Tedaj je nedaleč vstran zaregljala strojnica. Ni me presenetila, saj sem bil že štiri dni v stalni napetosti med regljanjem strojnic in pokaanjem pušk.

Začelo se je mračiti. Znova sem bil pred vprašanjem, kako bom tisti večer prenočeval. Bil sem v globoki grapi, od vseh strani obdani s stenami. Zaslutil sem, da ima tu kakšen terenec svoje skrivališče. Ko sem pregledoval steno, sem opazil majhne reže. Prijel sem za vresje in začuden ugotovil, da se nisem zmotil. Majhna vrata so se odprla in zagledal sem temno duplino. Splazil sem se noter. Na eni strani je bil pograd z ležiščem in na zasilni polici pletenka in skleda. V pletenki je bilo kislo mleko, v skledi pa mrzel, kuhan krompir.

Saj to je prav zame pripravljeno. Po štirih dneh stradanja mi bo res teknilo. Naredil sem se kar se da »domačega«. Usedel sem se na pograd in si postregel. Po taki večerji sem se počutil kar dobrega. Bolezen je polagoma plahnela. Pripravil sem si ležišče, potegnil vrata k sebi in brez skrbi zaspal kot včasih doma na postelji.

Sredi noči so se vrata nalahno odprla. Že sem hotel seči po avtomatu, ko sem presenečen zagledal pred seboj znanca Vinka Gostiša in Metoda Česnika. Vprašal sem, kako se imenuje ta kraj. Povedala sta mi, da sem v grapi pod Medvedovo kmetijo.

Videla sta, da sem izčrpan in slab. Takoj sta poskrbela zame. Odšla sta in se kmalu vrnila s toplim čajem ter kuhano hrano.

V tistem bunkerju sem potem ostal še en dan in eno noč. Tretji dan me je prišla iskat kurirka Marija Troha-Mici in me spremljala do kmetije Na Melanovseh, kjer sem prenočil. Naslednje jutro me je ista kurirka odpeljala naprej. Na poti nama je prihitela nasproti njena mlajša sestra in sporočila, da gredo po cesti iz Spodnje Idrije belogardisti. Moral sem se znova zateči v skrivališče in počakati noči. Zvečer sem sam poiskal domačijo Pri Ludviku in pri njih prespal. To je bila zadnja noč mojega osemdnevnega potovanja. Osmi dan sem prišel pred rojstni dom...

Doma in domačih ni bilo več... Zagledal sem samo začrnele, ožgane zi-

dove, v njih pa so zgoreli: moja mati s štirimi otroci. Zgoreli so tudi štirje drugi domačini...

Trupel nisem več videl, ker so jih dobri sosedje že prej pokopali. Očeta so Nemci vzeli s seboj in jim je moral nositi strelivo. V Škratovcu pod Vojskem so ga potem mučili in ustrelili...

Komandir Jožko je zdaj umolknil.

Pustil sem ga, da se je umiril. Poslovil sem se, še prej pa sem mu tovariško stisnil roko.

Ker bi bil rad zvedel še več podrobnosti o okupatorjevem zločinu v Brdi, sem odšel še na obisk v Gornjo Kanomljo. Pri velikem kmetu Likerju je poročena hčerka umorjenega Brdarja. Obzirno sem povedal, kaj me je pripeljalo k Likerju. Na obrazu Brdarjeve hčerke Lucije so bili vtisnjeni sledovi grozotnega dogodka. Z zatajevano bolečino je oživljala spomin:

»Na velikonočni ponedeljek dne 2. aprila 1945 je bilo tu v Gornji Kanomlji vse polno Nemcev in belogardistov. Pri nas smo hiteli skrivati prekajeno meso, kar smo ga še imeli, da bi ga nam ne odnesli. Bilo je okrog poldne, ko se je v Brdi pokadilo. Zelo nas je skrbelo, kaj se dogaja na rojstnem domu, vendar si nismo upali iz hiše, ker so bili Nemci in belogardisti kot zverine.

Šele drugi dan so šli nekateri moški pogledat. V kupu pepela sredi velike požgane hiše so dobili več zогlenelih trupel. Vsi ostanki so bili zvezani, kar je dalo slutiti, da so Nemci žrtve prej zvezali, da se ne bi mogle rešiti iz plamenov. Ostankov glav ni bilo nikjer.

V ožganih okostnjakih so spoznali drugo ženo mojega očeta in njene štiri otroke v starosti od štirih do devetih let. V hiši je zgorel tudi osemdesetletni Anton Vončina, njegova hčerka Julka in trinajstletna vnukinja Rozka. Razen teh so dobili še ostanke trinajstletnega Mohoričevega pastirja. Ta je v dolini ušel Nemcem in pribežal k Brdarju, ker je že bila tu njegova teta.

V dolini je ušel smrti — in pribežal v smrt k teti...

Moj oče je moral Nemcem nesti velik zaboj streliva po poti na Vojsko. Ko so šli mimo hiše V Šturmajcah, je bila na pragu očetova sestra, ki je pri tisti hiši služila za dekle. Ko je zagledala očeta, ga je vprašala:

»Kam pa greš z njimi?»

»Gvišno me ženejo v smrt,« je odgovoril oče.

To so bile njegove zadnje besede. Drugi dan so ga našli v gozdu Pod Škratovcem, vsega razrezanega in z zdrobljeno lobanjo. Kako so mučili domačine v Brdi ne bomo nikoli zvedeli, ker ni nihče videl.

Kmečka domačija v Brdi je bila skrita sredi gozdov na obojni strani Vojškarske planote. Več stoletij se je rod za rododom preživiljal z živinorejo in gozdarstvom. Življenje je teklo svojo pot brez večjih sprememb. Brdarjevi so doživljali rojstva, poroke, znova rojstva in doraščanje otrok. Delali so, spravljali skope pridelke, živeli in umirali. V to življenjsko preprosto idilo so planili podivjani esesovci in domobranci. Z zločinom, ki ga rodovi ne bodo mogli skozi dolga prihodnja stoletja pozabiti, so to mirno družino zbrisali s posestva...

Pomladno sonce je že zatonilo za Vojškarsko planoto, ko sem po strmi stezi sopihal navzgor proti Stanu na Šebreljskem vrhu. Med suho praproto in listjem so nagosto cveteli beli cvetovi teloha — talovnika. Tu in tam so izpod leskovih grmov kukali prvi cvetovi modrih spominčic — mačjih oči, kot jih tod imenujejo.

Bilo mi je, kot da me gledajo modre očke Brdarjevih otrok. Bilo mi je, kot da te očke sprašujejo: »Zakaj smo morale ugasniti v plamenih gorečega doma... Zakaj tako zgodaj, še preden smo začele živeti... Zakaj so nas pobili tisti hudi možje v zelenih čeladah?»

Spominčice... Ne vprašujte... Cvete, modre kot nebo, kot očke sežganih Brdarjevih otrok... Cvete njim in

vsem številnim umorjenim otrokom v spomin...

Na Stanu sem odpočival. Odpočival od utrujenosti. Odpočival od hudega doživetja...

Mehak pomladni veter je vel iz doline in prinašal šumenje Kanomljice. Prisluhnil sem temu šumenju. Zdelo se mi je, da slišim iz šumenja verze Mateja Bora:

Svoboda je prečuden sad,
ki ti ne pade sam z drevesa,
v vrhove strme, ki vihar jih stresa,
sam moraš ponj — rad ali nerad.

Kmalu po osvoboditvi so na mestu nekdanje domačije V Brdi postavili lep spomenik in na kamen vklesali imena vseh desetih žrtev.

Domačija v Brdi! Koliko je bilo takih domačij v Sloveniji in Jugoslaviji. Kako številni so bili mučeni in sežgani — doma in v taboriščih...

Vstal sem in se še enkrat ozrl proti kraju — proti gozdnati jasi, kjer je več stoletij stala slovenska domačija. Iskal sem kraj V Brdi na drugi strani Kanomeljske grape. Mrak ga je že zavijal v svoj temni plašč. Spomnil sem se napisal na spomeniku v Dragi pri Begunjah. Kako primeren bi bil tisti napis tudi na spomeniku žrtvam V Brdi v Gornji Kanomlji:

V tem gorskem svetu
kjer so v letih zlih —
pobijali može, otroke, žene,
je danes mir — a dasi ves je tih
morilce toži in slavi umorjene.

Poslednji meteži ob Dravi

Ivan Uranič-Drago

Radijska poročila so govorila o našem napredovanju zavezniških armad na vseh frontah. Tudi jugoslovanska armada je sovražnika vse bolj potiskala proti severozahodu. Vsakomur je bilo jasno, da svoboda ni več daleč. Vendar nam sovražnikova dejavnost tega ni dala čutiti. Pritisk okupatorjevih enot je naraščal iz dneva v dan. Na vsako našo akcijo je odgovarjal z izpadi in hajkami, kajti ves čas vojne na Koroškem ni imel toliko vojaštva, kot ravno proti koncu, ko so iz fronte prihajale razne enote, se reorganizirale in spet pripravljale za obrambo rušečega se rajha.

Naša obveščevalna služba je v tem času imela dosti dela. Vsak dan je poročala o prihajanju, razmestitvi, številčnem stanju in gibanju novih enot v Dravski dolini. Ena takih enot je bila tudi Vlasova divizija, ki se je razmestila

v Podjurski dolini. Ta nekdanja ruska enota je kmalu po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo pristopila na stran Nemcev. Ko so videli, da so njihovemu gospodarju ure štete, so v skupinah in posamič bežali iz enote, hodili po kmetijah in iskali zveze z nami.

V tretji bataljon koroškega odreda, kjer se je zadrževal tudi naš štab, so vsak dan prihajale večje skupine teh vojakov. Nič kaj jih nismo bili veseli, ker so prihajali brez orožja in opreme. Tako so nam bili predvsem v breme, ker jih je bilo treba še stražiti in hraniti. Prihajalo je tudi mnogo drugih novincev, predvsem domačinov. Pridružila se nam je celo skupina policistov, po narodnosti Avstrijci, ki so prišli s komandirji vred in v popolni opremi.

Takrat smo se zadrževali pri kmetu Peršmanu, zahodno od Pece. Enota je

zelo narasla, hrane pa pri višinskih kmetih za tako veliko število ni bilo dosti. Hodili smo v prehranjevalne akcije v Podjunsko dolino, kjer je bilo dosti nemčurjev in priseljenih Nemcev.

Dolga kolona borcev, dobro založena s hrano, se je 25. aprila 1945. leta ob lepem, sončnem vremenu spuščala proti Peršmanovi kmetiji. Tovariši so bili utrujeni od dolge poti in neprespanih noči, zato so takoj plegli po skednju in trdno zaspali. Mesarji in kuharji so se takoj odpravili na delo in popoldne okrog četrte ure je po dvorišču lepo dišalo po dobri hrani.

Medtem sem se sprehajal po stezi, ki vodi proti kmetu Peternelu, in razmišljal, kje in kako bi jo zagodli številnim Nemcem. Bataljon in zaščitni deli štaba odreda so bili prav pred kotli in čakali na hrano, ko se je blizu oglasila strojnica! Prvemu rafalu se je pridružil drugi, tretji, nato je vse prešlo v neskončno drdranje. Ti rafali so bili namenjeni vrsti, ki je dobivala hrano!

Našo zasedo so Nemci iznenadili in jo zajeli. Nemci bi se potem neopazno približali kmetiji, če v tem trenutku ne bi bila obnje zadela patrolja VDV. To je Nemce primoralo, da so že od daleč vžgali proti nam. Prvi rafali so zadeli v hišo. Zrna so skozi okna udarjala v sobo, kjer je bilo poveljstvo bataljona ter del odrednega štaba.

Nastala je trenutna zmeda. Večja skupina borcev je stekla prek travnika in se za hlevom spustila proti potoku. Prestregel sem jih ter jih obrnil nazaj v gozd nad kmetijo. Nekateri mitraljezi so se takoj znašli in Nemcem odgovorili z ognjem. Razporedili smo se nad kmetijo in ugotovili, da se je več kot polovica moštva umaknila. Ogenj iz nemških »šarcev« je postajal vse močnejši. Šipe na oknih so bile kmalu razbite. V hiši je ostal ves naš arhiv, pisalni stroji in nekaj orožja ter opreme. Med drdranjem mitraljezov in eksplozijami bomb so člani poveljstva s kurirji

udirali v hišo pri zadnjih vratih in reševali arhiv ter opremo.

S skupino borcev je jurišal na Nemce, ki so dospeli že do hleva in hiše, tuji namestnik komandanta bataljona. Tolkli smo se okoli poslopij in uspelo nam je potisniti napadalce. Zdaj je sledil nemški napad in pregnali so nas v gozd nad hlevom. Spet smo napad ponovili. Tako so bila poslopja zdaj v naših zdaj spet v nemških rokah. Naposled smo se pred premočjo umaknili v gozd, se tam utrdili, večja skupina pa se je začela vzpenjati na visoke skale, ki se dvigajo kakih stopetdeset metrov nad kmetijo. Čakali smo, da bi bilo ugodno za naš ponoven napad, in ugibali, kaj storiti za rešitev kmetije. Naenkrat smo spodaj zagledali dim, ki se je valil skozi okna in vrata, pokazal se je tudi plamen. Ogenj se je naglo širil, kajti poslopja so bila lesena. Z dvorišča so se začuli dolgi rafali. Tesno nam je postalo pri srcih in navdajale so nas hude slutnje. Ogenj je osvetlil vso okolico, da se je videlo kot podnevi, mi pa nismo mogli storiti ničesar več!

Pozno ponoči smo krenili proti kmetu Mozganu, kjer smo našli tudi druge, ki so se umaknili takoj po napadu. Povedali smo jim, da so Nemci požgali Peršmanovo domačijo in ugibali, kaj se je zgodilo z domačimi. Vsi smo bili globoko prizadeti. Zgodaj zjutraj smo k Peršmanu poslali močnejšo patroljo, da bi ugotovila, kaj se jim je zgodilo. Na pogošču se jim je nudil strašen prizor. Na dvorišču je z najmlajšo hčerko ležala ubita gospodinja, nekaj stran pa gospodarjeva sestra. Poleg nje sta ležala Peršmanov starejši sin in enajstletna sestra. V hiši je ob napadu gospodar Luka držal v naročju dva sinčka. Zadela ga je krogla in zgrudil se je mrtev. Prišlo je hčerka, ki še ni bila zadeta, pobrala oba otroka in z njima zbežala v klet. Tam sta se že skrivala desetletni brat in stara mati. Tedaj sta v klet vdrli dva policista in jih spodila ven. Po hiši so že zažigali. Stara mati pa je kljub

podivjanosti požigalcev zahtevala, naj pogase ogenj. Policist ji je zavpil, naj molči, in ji v hrbet spustil rafal. Krogle so zadele tudi malega Lipija, ki se je oklepal stare matere. Policisti so odšli iz goreče hiše. V kuhinji je zajokal komaj osem mesecev star Fridi. Policista sta pritekla še tja. Večji je dal brzostrelko manjšemu in mu ukazal, naj ustreli otroka! Vendar se je ta branil, zato je to storil sam. Krogle so ubile Fridija in zadele tudi desetletno Ančko, ki se je skrivala za štedilnikom. Zgrudila se je s prestreljeno roko in čeljustjo. Vse to je opazoval brat Ciril, ki je tičal skrit pod klopjo, in slišal, kako sta policista zadovoljno ugotovila: »Sie sind schon erledigt!« Mislila sta, da je mrtva tudi mala Ančka, nato pa sta odšla.

Ciril in mala Ančka, ki je ležala med ubitimi, sta za trenutek ostala nepremična. Nato sta skozi zadnja vrata zbežala iz kuhinje in se spustila v grmovje ob potoku, kjer sta se skrivala do jutra. Tam ju je zjutraj našla naša patrolja. To strašno noč je preživljala tudi sedemletna Malka, ki je padla zraven matere in negibno obležala tam z ranjenimi nogami. Patrolja je ranjeni sestrici obvezala in nato vse tri odpeljala k bližnjemu sosеду. Mali Ciril nam je pripovedoval o grozotah, ki jih je v svojem požganem domu preživel preteklo noč.

Tako je umirajoča rasistična noč, samo štirinajst dni preden je izdihnila, na Koroškem uničila še eno zavedno slovensko družino. Ni ga bilo starejšega koroškega partizana, ki ne bi bil poznal Peršmanove družine. Vsak partizan je bil tam pristrčno sprejet in postrežen z vsem, kar se je dobrega našlo v hiši. Tam smo se počutili kot doma. Peršmanovi otroci so poznali vsakega partizana po imenu. Prepevali so partizanske pesmi, nosili titovke in lesene puške! Kolikokrat so ti dečki stražili, medtem ko so partizani v njihovi hiši počivali in brž obveščali, če so opazili kaj sumljivega. Zato smo onemeli ob tem, kar

smo zvedeli od preživelih otrok in od patrolje.

Takih grozodejstev tudi od gestapovcev nismo pričakovali. Ob potrtosti smo se počutili kot sokrivci pri teh zločinih!

Naslednjega dne smo se premaknili v Koprivno h kmetoma Kosu in Verdelju.

Dotok novincev, zlasti vlasovcev, pa je bil vsak dan večji.

Nemci so 28. aprila začeli z novo ofenzivo. S prvim mrakom so kurirji odšli v bataljone. Kmalu po odhodu smo zaslišali streljanje z več strani. Okrepili smo patrolje in zasede ter odredili dežurno enoto, da bi drugi borci brezskrbno počivali. Pred zoro smo se od hiš umaknili v gozd. Patrolje, ki so se vračale, so poročale o sovražniku, ki se je v večjih kolonah približeval iz doline Koprivne proti jugoslovansko-avstrijski meji. Krenili smo prek grebena in se spet ustavili pri kmetu Mozganu. Na poti, ki vodi v Koprivno, smo postavili zasedo.

Zaklali smo vola. Mesar ga je še drl, ko je zaseda začela streljati na bližajočega se sovražnika. Ta je bil v premoči in je zasedo potisnil z grebena. Umikali smo se v dolino Lepene, jo prekoračili in se ustavili pri kmetu na majhnem grebenu med Lepeno in Remšenikom. Drugi dan navsezgodaj smo dobili sporočilo, da se iz Železne Kaple proti nam pomikajo velike kolone nemške vojske. Potegnili smo se na greben in z roba gozda opazovali doline in grebene, ki vodijo proti planini Olševi in Snežniku. Kmalu so izvidnice odkrile dolge nemške kolone. Začeli smo se vzpenjati na Olševo, sovražnik pa se nam je vse bolj približeval.

Ponoči je snežilo in za nami je ostajala sled. Ena nemških kolon nam je sledila, druge so hodile vzporedno z njo.

Pod Marolčevim vrhom smo krenili po južnem pobočju. V gozdu je bilo še precej snega. Prišli smo na svežo gaz s sledovi nemških škornjev. Za trenutek smo se ustavili in preudarjali, kam kre-

niti? Bili smo prepričani, da so na grebenu pred nami že Nemci. Nazaj v dolino proti Železni Kapli nismo mogli. Sovražnik nas je obkrožil na majhnem prostoru. Odločili smo se za nadaljevanje po gazi, ki so jo naredili Nemci, in se za vsako ceno prebiti čez sedlo na solčavsko stran. Pri tej odločitvi smo se nekako spontano odločili, da gre v predhodnico skoraj ves komandni kader. Trdno smo bili prepričani, da bomo že v prvem naletu prebili sovražnikove položaje.

Vsi smo bili oboroženi z brzostrelkami, ki so bile pripravljene na strel. Vsa čutila so bila napeta do skrajnosti. Na vsakem koraku smo pričakovali kak nemški rafal. Tihotapili smo se kot volkovi, le tu in tam je pod nogami zaškripal sneg. Od napetosti nas je prevzemala nervoza. Da bi že enkrat zaropotalo in pretrgalo to mučno negotovost!

Prvi v predhodnici je z roko pokazal v levo. Zagledali smo gaz, ki se je vzpenjala na majhen hribček. Dva borca sta krenila za nemško sledjo. Ko sta previdno pomolila glavi prek grebena, sta dvajset metrov stran opazila skupino Nemcev, ki so se z rokami, globoko potisnjenimi v žepe, nemirno prestopali po snegu. Niso nas slišali in ne videli, mi pa smo na greben postavili puškomitraljez, da bi v primeru potrebe vžgali po Nemcih.

Predhodnica se je približala sedlu, kjer smo pričakovali zasedo. Ustavili smo se in prisluhnili, a nič nismo ne slišali ne videli. Gaz je zavila v levo in po cesti proti Kosovi kmetiji. Prek sedla se je pognal prvi, za njim drugi, tretji in vsi. Prehod smo zavarovali z zasedami in kolona se je varno premikala dalje. Kazalo je, da Nemcem ni bilo do srečanja z nami. Megle so se leno vlačile okrog Olševe in prikrivale naše gibanje, le včasih so se skozi v dolini pokazale kmetije, okrog katerih so postopali nemški vojaki.

Zaradi zapadlega snega je bil naprej edini prehod čez sedlo na Olševi, kjer steza vodi iz Koprivne v Solčavo. V obsežnejših hajkah je bila tam vedno močna zaseda, nadejali smo se je tudi zdaj, toda ni je bilo. To je dokazovalo, da so Nemci natanko vedeli, kje se je zadrževala naša enota, zato so nas obkrožili na ožjem prostoru. Od tam pa smo se spretno izvlekli. Rešilo nas je to, ker smo naprej hodili kar po gazi, ki so jo pred nami naredili Nemci.

Popoldne smo se ustavili pri Mecesu, na eni izmed redkih kmetij, ki so še ostale po dvakratnem požigu solčavske okolice.

Čeravno so nas nemški oddelki ne prestando zasledovali in napadali, nismo mirovali. Sovražnika smo napadali z majhnimi skupinami, ki so se lahko gibale v bližini komunikacij in postojank.

Drugi ali tretji dan po prihodu h kmetu Mecesu je prispela tja tudi patrolja prvega bataljona in pripeljala kakih trideset Avstrijcev in Nemcev. Nič kaj nismo bili navdušeni nad temi novinci, vendar jim tega nismo pokazali. Premišljevali smo, kam z njimi? Da bi jih razdelili po četah tretjega bataljona, nam ni bilo všeč. Slednjič smo ustanovili avstrijski bataljon, kamor smo vključili tudi Nemce, ki so bili v drugih enotah. Nastalo je vprašanje poveljstva za to novo enoto. Med našimi borci so bili le redki, ki so obvladali nemščino in bi bili hkrati sposobni za takó odgovorne dolžnosti. Končno smo ves komandni kader izbrali kar iz njihovih vrst, le za komisarja smo dali starega borca, tovariša Kosa, ki je bil izkušen politični delavec. Poleg tega je tudi nemščino tolkel za silo. Kos ni rad prevzel odgovorne in težavne funkcije, a primernejšega nismo imeli. Za komandanta je bil postavljen bivši nemški poročnik, ki je pred dobrimi desetimi dnevi prišel k nam z vso podrejeno policijsko posadko. Pozneje nam ni bilo žal, da smo tako ukrenili.

Vanja Radauš: Obešeni tovariši, 1944, akvarel

Zgodnje pomladansko sonce je ogrevalo južne strmine Olševe. Prav prijetno smo se počutili pred Mecesnikovo kmetijo.

Dne 6. maja mi je šifrantka sporočila, da ima nujen telegram. Prebral sem ga enkrat, dvakrat, nato tretjič in se skrivnostno smehljaj. Nisem mogel verjeti črkam, kajti šele nekaj dni je minilo od Peršmanove tragedije in ofenzive, ki so jo uprizorili proti nam. Zdaj pa telegram s tako vsebino! »Avstrijska armada je kapitulirala. Dobite tanke in kamione in naravnost v Celovec! Tam morate biti pred Angleži!«

V štabu smo ponovno brali telegram, razmišljali in zopet brali, da bi pravilno razumeli, kaj zahteva od nas poveljstvo cone. Kamioni in tanki so bili še pri Nemcih, in sicer daleč! V bližnjih postojankah jih ni bilo, pa tudi kamioni so bili redki. Odločili smo se, da bomo takoj odrinili proti Celovcu in mimogrede razoroževali vse nemške patrulje. V hiši je vladala skrivnostna tišina, le pisalni stroji so ropotali in pisali pozive, povelja bataljonom. Kurirji so kmalu odhiteli na vse strani. Njihove naloge niso bile lahke, kajti naše enote so se morale neprestano premikati in ceste, ki so jih morali prečkati, so bile pod sovražnikovim nadzorstvom.

Ob dvanajstih smo prisluhnili radijskim poročilom. Tokrat smo slišali, da je avstrijska armada res podpisala kapitulacijo. Med borci je zavladalo nepopisno veselje. Toda še vedno sem premišljal, da svoboda morda še ni tako blizu, kot si predstavljamo. Spomnil sem se veselja ob kapitulaciji Italije, ko so mnogi mislili, da nas od svobode ločijo le še dnevi. Sicer je bilo zdaj drugače, toda vendarle... Po kosilu smo odrinili v dolino Bele. V koloni je bilo okoli trispetdeset mož. Posadki v Beli smo poslali kmeta s pismom za vdajo, vendar kmeta ni bilo nazaj. Mudilo se nam je, zato smo nadaljevali pot proti Obirju. Za nami je bilo že okrog trideset kilometrov hude poti.

Spet smo v postojanko pri Kališniku poslali domačina s pismom za vdajo in po daljšem počitku krenili proti postojanki. Nemci so pobrali nekaj opreme in jo popihali v močnejšo postojanko v Sele pri Cerkvi. Videli smo le še zadnji del kolone, kako hiti proti Selam. Približali smo se postojanki in spet poslali poziv, naj se predajo.

Naša kolona je nadaljevala pot po pobočju Zelenca, tako da so nas Nemci lahko opazovali z daljnogledi. Tisti, ki bi nas gledali od daleč, bi sodili, da nas je veliko več, kot v resnici. Spustili smo se v bližino postojanke. Kmalu je prišel naš odposlanec z odgovorom. Nemci so izrazili pripravljenost za pogajanja. Določili smo število parlamentarcev, kraj in čas sestanka. Nas sta zastopala namestnik komandanta odreda Stane Grmek in obveščevalni oficir Maks Grenardon-Grega, Nemce pa komandant garnizije in še en oficir. Pogajanja so bila kratka. Nemci so stavili en sam pogoj: da jih pustimo žive in jim zagajamo prost ter varen odhod. Sprva so zahtevali, da jim pustimo orožje, vendar na to nismo pristali.

Kasarni smo se bližali navidez razpoloženi in brezbrizni, pogledi pa so nam budno spremljali okolico. Nismo popolnoma zaupali sklenjeni pogodbi.

Ko smo vkorakali skozi vrata na dvorišče, nas je tam čakalo dvestopetdeset vojakov trinajstega SS polka, lepo poravnanih v vrste. Prav tako pedantno je bila blizu zložena njihova oprema in orožje. Komandant nam je strumno rapportiral, da je njihova enota pripravljena na predajo. Po opravljenem ceremonialu je obrnil vojake na desno in jih odvedel proti Boroavljam. Med potjo so se plaho ozirali na vse strani in verjetno so pričakovali, da bo za njihovimi hrbti vsak hip zaropotalo. Med borci je zavladalo razpoloženje. Skladišča so bila dobro založena s hrano, obleko in čevlji, pa tudi orožja in streliva ni primanjkovalo. Čez pol ure smo bili videti kot pravi nemški frici in vsi oboroženi. Ogle-

dovali smo dobre utrdbe okrog kasarne in ugotovili, da bi se naše enote močno zmanjšale, če bi to utrdbo morali zavzemati na juriš.

Zdaj smo imeli tudi telefonsko zvezo z nemškim poveljstvom v Borovljah. Začeli smo se pogovarjati o predaji, a tam so nam zagrozili, da bodo nad nas prišli s tanki. Tudi mi smo jim zatrjevali, da bomo prišli v Borovlje še to noč. Odšli smo zgodaj zvečer. Najbolj se je mudilo mojemu namestniku Grmeku. Zajahal je konja in pognal, da bi prvi prišel tja. V ozki soteski nas je potem pri vasi Bajdiše pričakovala nemška zaseda. Zaropotalo je in Grmek, ki je bil precej pred kolono, je v galopu prijahal nazaj. Poizkusili smo z napadom, vendar ni šlo. Soteska je bila ozka in strma, da se nismo mogli razviti za boj. Morali smo nazaj prek Sel in Šmarjete, kamor smo prispeli naslednjo noč, 8. maja. Tam smo že našli naš drugi bataljon. Tedaj smo zvedeli, da je kot žrtev grde prevare ob pogajanju zahrbtno padel pomočnik bataljonskega komisarja Štefan Trbovšek-Zdravko, njegovemu spremeljavalcu pa je uspelo pobegniti.

Krenili smo proti Borovljam. Kamiona, ki jih je zaplenil 2. bataljon, sta odpeljala prvo skupino, nato sta se vrnila in odpeljala naslednjo, dokler nismo bili vsi v Borovljah.

Trinajsti SS polk, ki je bil razmeščen tam, je pobegnil iz mesta že pred našim prihodom. V šoli smo se razmestili počivat. Polegli smo na goli pod in utrujeni trdno zaspali.

V teh dneh je druga žrtev prevelikega borbenega zanosa postal tudi Miloš Vidmar, komisar I. bataljona. Hotel je razorožiti cel kamion Nemcev. Zgrabili so ga in v Področci ustrelili. Ob dravskem mostu, kjer je I. bataljon zasedel bunkerje, bi enaka usoda kmalu doletela tudi komandanta Antona Betena-Bojana. Nemci so ga potegnili z motorja, a jim je potem v bojnem metežu z nekaterimi tovariši spet ušel. Prek Ljubelja in Borovelj so medtem že prodrli prvi deli

umikajočega se sovražnika. Po krajšem streljanju so se ti kmalu predali in potem je bilo nekaj časa vse mirno. Tisti Nemci, ki so videli, da nasilno ne morejo priti čez Dravo, so se začeli vdajati. Razoroževanje te kolone je bilo kmalu končano. Ko so drugi opazili, da njihove razorožene »kamerade« puščamo čez most proti Celovcu, so še sami začeli odmetavati orožje in opremo. Da bi jih zadržali, pa je bilo naših premalo.

Mi, ki smo šele prišli v Borovlje, nismo vedeli, kaj pomeni to streljanje. Doslej še nismo vedeli, da je I. bataljon že v Borovljah in razorožuje sovražnika. Ko smo ugotovili, kaj se dogaja, smo na položaje severovzhodno od ceste odredili en del bataljona, drugi pa se je lotil razoroževanja. Tako smo cesto zavarovali za celih pet kilometrov, kjer smo razoroževali nemške kolone. Glavne kolone Nemcev so prišle pred Borovlje v zgodnjih jutranjih urah 9. maja, od tedaj dalje se umikajoče kolone niso pretrgale niti za trenutek. Tu je prišlo do različnih scen. Iz nekega sanitetnega avtomobila, ki smo ga morali odpreti s silo, so se usuli svežnji italijanskih lir. Vsa notranjost je bila do zadnjega kotička napolnjena s tem denarjem. Prijeli smo oficirja, ki se je prej delal bolnega, in ga odpeljali, avto pa zapeljali na rob ceste, iz njega stresli vsebino ter jo zažgali. Bližnji borci so si za vsak primer kak sveženj lir vtikali v žepe.

V takih primerih je bilo včasih treba uporabiti tudi orožje.

Zaradi številnih zastojev se je kolona vse bolj zgoščala v pravi nered. Med konjskimi vpregami, topništvom, kamioni in tanki so se gnetli pešci, mi pa nismo zmogli odvzeti vsega orožja in opreme. Zato smo ukazali, naj ga odmetavajo kar sami in čim dlje od ceste. Borci so zdaj samo ukazovali in nadzorovali ter hodili kar v koloni med Nemci. Delo je teklo bolje in reka umikajočih se je začela premikati hitreje. Ob cesti pa so ležale gomile topov, minometalcev, strojnic, pušk, pištol, bomb, protitan-

kovskih pestnic, vse vrste nabojev in druge vojaške opreme.

Vozove in motorna vozila smo odpravljali na travnike. Spočetka je šlo kar gladko, čeravno se kolona ni premaknila niti za trenutek.

Naslednji dan so bili ob cesti taki kupi orožja in municije, da človek ni videl čeznje. Cesta je bila skoraj zasuta, bližnja okolica pa natrpana s kamioni in tanki.

Vse to nas je začelo utrujati — bilo nas je premalo. Manjkalo nam je zlasti šoferjev. To je povečalo nevarnost, da bo cesta kmalu popolnoma zaprta. Že prvi dan smo štab IV. operativne cone prosili za pomoč. A odgovora ni bilo, kajti v taki ali slični situaciji so bile vse enote. Čeravno smo v Celovec poslali drugi in četrti bataljon, nismo bili na jasnem, če je bilo prav, da smo se zadržali v Borovljah.

Popoldne pa je le prišel del 13. brigade. Dotlej se je položaj poslabšal toliko, da tudi ta enota ni mogla zboljšati razmer v našo korist.

Med nemškimi enotami so bile tudi skupine belogardistov in drugih kvistingov, ki so bežali iz osvobojene domovine. Izbrali smo jih in pridržali.

Do desetih je razoroževanje potekalo normalno, potem pa je prišla nova nemška enota, za njimi pa številni ustaši in četniki ter belogardisti. Okrog enajstih sta prišli dve skupini parlamentarcev. Prva v Borovlje, v štab odreda, druga pa v komando bataljona, ki je bila v bližini dravskega mostu. Obe sta bili mešani — Nemci in ustaši. Nismo se mogli pogoditi, vendar je razoroževanje nemške kolone teklo naprej. Huje je bilo z ustaši, ki so zahtevali, da jim pustimo motorna vozila! Ustaški oficir je izjavil, da jim čast ne dovoljuje, da bi se predali partizanom, če pa pride en sam Anglež, se ne bi upirali.

Ura je bila dvanajst, ko je močno zaropotalo, tako pri Dravi, kot pri vasi Podljubelj. Pogajanja so bila pretrgana.

Nemška kolona je bila že mimo nas in na vrsti so bili kvisingi. Medtem ko so se njihovi parlamentarci pogajali z nami, so njihove enote obšle naše položaje in jim udarile v hrbet. Maloštevilni borci so bili potisnjeni na cesto. Vnel se je strašen boj. Tu ni bilo moč poveljevati. Vsak se je tolkel, kakor je pač vedel in mogel. Sovražnik je bil v neznanski premoči. Ni se vedelo, na kateri strani so partizani, na kateri ustaši in Nemci, vse je bilo pomešano, pokalo je navzkriž.

Naša dva bataljona sta menjala položaje. Sovražnik je izvajal juriš za jurišem, a smo ga večkrat odbili. Spet smo morali menjati položaje. Obstreljevali so nas z minometalci in topništvom. Zasedli smo rob mesta, a sovražnik ni popuščal. Ogenj se je zlival v eno samo drdranje. Tokrat ni bilo treba varčevati z municijo. Tudi orožje smo zbirali po mili volji.

Sovražnik se ni oziral na žrtve, tako da so bile velike. Padali so tudi naši, topniški ogenj je kmalu izzval požare, mi pa smo uspešno odbijali juriše. Dolgo pa nismo mogli zdržati, kajti požar se je naglo širil in borci so se iz gorečih hiš morali umikati čez ulice. Spopad je divjal tudi v mestu. Trda noč je že bila, ko smo se odločili, da se bomo iz Borovlj umaknili in prek Galicije ter Velikovca krenili v Celovec.

Del tretjega bataljona je bil takoj po napadu odrezan in pritisnjen ob Dravo. Rešili so se le redki. Precej jih je padlo, nekaj pa utonilo v Dravi. Zdaj niso mogli več uživati ob pogledu na некоč tako ohole firerjeve vojake. Temu je bilo krivo tudi popuščanje previdnosti, kar je v takih okoliščinah povsem razumljivo.

Komandant I. bataljona je drugi dan postavil zvezo z Angleži in se domenil glede razoroževanja ustašev, četnikov in belogardistov. V pismeni pogodbi je bilo sklenjeno, da orožje in motorna vozila obdržimo mi. Naslednji dan so se sestali pri dravskem mostu. Ustaši in

drugi so se še zadrževali v Borovljah. Med pogajanji so ustaši protestirali in zahtevali, naj se naši odstranijo. Angleži pa so jih zavrnil: »To so naši zavezniki.«

Zalostni smo ugotovili, da je v metežu pri Borovljah ostalo petinosemdeset tovarišev! In to na pragu svobode!

Kljub temu je iz partizanskih grl pre-

šerno donela pesem zmage. Kolona se je pomaknila mimo kmetij, vasi in mest ter tudi koroškim Slovencem naznanjala mir in svobodo. Naša pesem je privabila na plan vse, kar je bilo živega. Ljudje so nam mahali in nas pozdravljali. Ponujali so nam pijačo in jedačo, a za to ni bilo časa. Hiteli smo naprej!

Obiski simpatizerjev KP pred tridesetimi leti

Matevž Hace

Svet je bil prestrašen zaradi Hitlerjevih in Mussolinijevih groženj. Avstrija, Češka, Poljska, vse to je šlo tako na hitro kakor po maslu v Hitlerjevo malho. Mussolini se je repenčil proti Albaniji in Grčiji. Na Notranjskem je tekla italijansko-jugoslovanska meja po javorniških in snežniških gozdovih. V zraku je dišalo po bližajoči se vojski. Na obeh straneh državne meje so hreščali drobci in mleli kamenje za betonske bunkerje. Kar naprej so brneli vrtalni stroji v sklade kamenja v kamnolomih Grebena, Vražjega vrtca in Gorskega kotarja. Tesarji in mizarji so delali obloge, kamor so delavci nosili beton na lesenih nosilih. Inženirski oficirji so letali sem in tja med delavci, bunkerji in dajali ukaze. Iz opazovalnic onkraj meje po vrhovih Lašnika, Ogulja, Javornika so z daljnogledi spremljali italijanski oficirji kamione, ki so vozili betonski material podnevi in ponoči od Rakeka čez Cerkniško dolino proti Loški dolini in še dalje proti gorati Hrvaški. Vse je bilo nekam nervozno, oficirji, delovodje, delavci in rezervisti, katerih je bilo polno po vaseh. »Tle bunkerji ne bodo rešili države pred razpadom,« so govorili hrvatski rezervisti — Slavonci. »Kdo, hudiča, se bo pa vojskoval za srbsko čaršijo? Mi, Hrvatje, že ne!« To so govorili kar javno.

»Oh, to bo grob za mlade vojake, kadar se bo usula toča granat na te bunkerje,« so govorili slovenski delavci. »Italijani imajo topov kot listja,« je šepetal mlad delovodja iz Ljubljane. »Ubogi vojaki, ki bodo čepeli v teh bunkerjih. Nad njimi se bo pa rušil beton in težki avioni bodo grmeli po teh gmajnah,« je dejal starejši rezervist, hrvatski učitelj.

Sončen, a hladen marčev dan 1940. Bilo je na Klancih v Loški dolini. Pred začetkom in razdelitvijo dela pride nizek, rdeč poročnik z neprespanimi očmi. Vso noč je krokal v družbi mladih oficirjev pri Benčinu v Starem trgu, kjer so bile čedne natakariče. »Hitro, hitro v vrsto,« je vpil nad delovodji in delavci na novi vojaški cesti, ki se vije nad zaselkom Klance. Sonce se je dvigalo izza gornjih poljan. Ker je bilo precej hladno, so delavci in delovodje držali roke v žepih in radovedno čakali, kaj jim bo ta poročnik povedal.

»Zgodaj zjutraj so naše patrole, ko so bile na obhodu, pobrale neke komunistične letake,« je s piskajočim in ostrim glasom začel poročnik. »Komunisti so sovražniki naše kraljevine. Vsi se morate zavedati, da zidamo te težke bunkerje za to, da si bo sovražnik ob njih polomil zobe, če nas bo napadel. Tako polomil, kot si jih je polomil na solun-

ski fronti in na Kajmakčalanu. Ste me razumeli, delavci?» »Smo, ja,« so mu odgovorili nekateri delavci.

»Če boste videli kakšnega moškega, ki ni v vaši delovni skupini in se mota okrog bunkerjev, ga je treba takoj prijaviti patroli ali pa komandi v Klancih.«

»Ste razumeli?»

»Smo,« so zopet zavpili nekateri.

»No, kaj si ti razumel,« je poročnik vprašal našega simpatizerja, starega petdesetletnika, ki se je že v zadnji vojni tolkel proti Italijanom v Južnih Tirolih.

»Če ga bom zagledal, bom dvignil lopato in zavpil: »Hej ti, z mano boš šel na Klance, če ne, ti bom z lopato glavo prebil.«

»Dobro, dobro,« ga je pohvalil poročnik. »Taki morate biti vsi, kakor je ta stari simpatizer, ki je nekoč že streljal Italijane.«

No, naš pohvaljeni simpatizer je pa po končanem delu raztresel okrog dveh velikih bunkerjev trideset letakov. Noben ga ni opazil, patrole so bile kilometre daleč.

Delali smo v Vražjem vrtcu. Pripekalo je avgustovsko sonce 1940. leta. Med delavci pri utrjevalnih delih so bili: Slovinci, Hrvatje, rezervisti, Cigani, razni sumljivi ljudje, tajni policisti, žandarji, oficirji, delovodje. Včasih je inšpiciral general Rupnik ali drugi visoki oficirji. Kadar je bil dež, smo se razšli na razne strani — oficirji, žandarji, policisti in delovodje po gostilnah, mi pa, ki smo delali, pa po zasebnih hišah. Nekaj tednov sem stanoval pri Janeževih, kjer sem takoj pridobil Jožeta, mladega fanta, sedaj upokojenega majorja. Razpravljali smo o vsem mogočem, o politiki, socialnih vprašanjih, kulturi in gospodarstvu. Starejši delavci so poslušali, mlajši so pa spraševali o vseh rečeh, ki so takrat pretresale svet in tudi našo državo. Nekateri delavci so bili v Franciji. Od 1922 do 1940 je namreč skoraj vsaka hiša imela tam svoje može in fante. Seveda so starejši možje pogrešali francoska vina in drugih reči. Ker je bila

drugo jutro nedelja, smo se pogovorili z mlajšimi — starejši so že odšli — da bodo zvečer raztresali letake okrog bunkerjev, dva smo pa nagovorili, da bosta oficirjem in delovodjem vtaknila v žepe letake, in to takrat, ko bodo najboljše volje.

Harmonika je igrala, trobenta je pelala in boben je tolkel. Zunaj je lilo kot iz škafa. Gostilna pod Janeževo hišo ob cesti je bila vsa v veselju. Ličan, star delovodja, je že bil vinjen in objemal starikavo dekle ter ji nekaj dopovedoval na uho. Mlad poročnik se je ustil, da si bodo ob tej utrjeni liniji polomili zobe najboljši italijanski polki. Žandar, rjav in brkat, je predeval puško iz roke v roko in govoril, da se ne boji Italijanov. Pljuval je od slabega vina in tudi zato, ker je moral iti v službo med napol narejene objekte. Dva mladince sta pa v splošni gneči v gostilni, ko so se vsi napili, potisnila v žepe dveh oficirjev, enega delovodje in enega tajnega policista partijske letake.

Drugo jutro so bili čemernih obrazov. Sonce je sijalo v Vražjem vrtcu. Ptički so peli, delavci so počasi nosili beton na objekte. Oficirji, tajni policisti, delovodje, vsi so se držali čemerno. Vstran me pokliče tajni policist in me vpraša:

»Vi, Hace, kje ste bili včeraj?»

Pogledam ga in mu lepo mirno odvrnem. »Doma v Podcerkvi. Kaj naj delam v Babnem polju. Poročen sem in imam domače skrbi.«

»A tako, torej niste vi prenočili pri Janeževih.«

»Ne, nisem. Samo čez teden sem tam. Ob sobotah zvečer se pa s kolesom odpeljem domov.«

»No, neke komunistične barabe so nartresle letake okrog bunkerjev.«

»Hm,« mu odvrnem, »saj za to so pa žandarji, ali ne?»

»Nekoč boste povedali, zakaj ste šli delat v te kraje,« mi pravi tajni policist in me ostro pogleda.

Začudeno mu odvrnem: »Marofska žaga stoji, in ker tam ni dela, sem šel k

utrjevalnim delom, da zaslužim, kakor je treba.«

»Vi ste bili celo predsednik kulturnega delavskega društva Svoboda v Loški dolini. Izvoljeni ste bili 15. avgusta 1935.«

Obračal je notes. »Ste bili ali ne?«

»Seveda sem bil. Svoboda je takrat delovala v okviru naših jugoslovanskih zakonov. Ko pa sem se leta 1938 vrnil iz Francije, so jo prepovedali.«

»Kaj pa zdaj berete?«

»Vse,« mu odvrnem, »liberalno Domovino in Jutro, katoliški Domoljub in Slovenca. Skratka, berem samo tisto, kar je dovoljeno v naši državi. Berem, kadar imam čas. Delo je glavno.«

»Delam, da zaslužim. Za politiko se ne brigam,« sem odvrnil naivnemu policistu.

Nejevoljen je odšel od mene. Ob koncu dneva je star, surov kapetan sklical zbor vseh delavcev. Bil je precej vinjen. Govoril je s hreščečim glasom:

»Ponoči so neki komunistični tipi raztresali letake. Pozivam vas, da javite žandarjem take tipe. Ne bomo dopustili, da bi nam kakšen komunistični lenuh žalil našega dobrega daljnovidnega kralja, njegovo namestništvo in našega vsega spoštovanja vredne ministre, ki noč in dan delajo za napredek naše lepe kraljevine.« Dvignil je svetlo sabljo in zamahnil z njo proti bleščečemu in od sonca obsijanemu Snežniku. Obrnil se je in šel pit v Babno polje. Vsak dan je bil od »dela«, vina in žganja trd. Dnevno se je motal okrog nas samo eno uro, drugače pa je preživel v gostilnah.

Delali smo bunkerje na Kozjem vrhu. Večkrat je padal dež. Dobil sem nekaj delavcev iz hrvatskega Prezida, da so ponoči po barakah, kjer so spali slovenski in hrvatski delavci, razdelili letake. Letake je prejel tudi delovodja Milan Uzelac, ki se je začel zanimati za delavsko gibanje. Nekoč je kar pristopil k meni in mi med štirimi očmi dejal: »Pazi se, opazujejo te. Včeraj so prišli štirje tajni policisti. Opazujejo tebe in tistega strojnika Matijo pri drobilcu. Meni so

pa naročili, da vaju moram odkriti pri delu. Bolje bo zate, če greš za štiri dni domov delat. Ure ti bom vseeno pisal, onim pa bom rekel, da si zbolel, da te dajejo pljuča. Še Matiji reci, naj bo pаметen in naj ne govori preveč po gostilnah.«

Tako sem štiri dni ostal doma. Policisti na Kozjem vrhu so ponoči nekajkrat vdrli v delavske barake in vse pregledali.

V Ostrem hribčku je bilo ravno tako. Na ogled je prišel general Rupnik. Ko je stopil iz avtomobila in šel po gozdni poti do objekta, mu je njegov spremljevalec pokazal letak, ki je bil na krivenčast gaber pribit z žeblijem.

»Gospod general, berite, kaj piše.« Rupnik je bral letak, dvignil roko in ga strgal. Po ogledu objektov je zmerjal štiri poročnike, češ, zakaj ne pazijo na red okrog objektov. Čemu imajo policijo? Čemu žandarje in delovodje? Oficirji so mirno stali pred njim in molčali, ko jih je obdeloval. Seveda se oficirji niso kdovekaj brigali za te stvari, ker so komaj čakali večera, da so lahko šli pit in veseljačit.

Pri vsakem objektu smo imeli dva, tri simpatizerje, ki so z veseljem prejeli partijski material in ga trosili ali širili dalje med zanesljivimi delavci. Na Klancih je bil najbolj siten in priganjaški neki čemerer inženirski poročnik. Vedno so ga boleli zobje, toda sitnaril je, da naredimo premalo.

Nekoč, po polomu Francije v juniju 1940. leta, sem ga vprašal: »Gospod poročnik, kako vi gledate na to, da so Nemci tako hitro zavzeli našo zaveznico Francijo, ki je imela nekoč tako velikega Napoleona, pred katerim se je v tistem stoletju tresla vsa Evropa?«

Čudno me je pogledal.

»Vi ste delavec in plačani za to, da delate. Kar pa zadeva polom Francije, še jaz ne vem, kako in kaj. Imam vojaško akademijo in tehnično fakulteto. To naj vas nič ne briga. To bodo uredili veliki državniki,« je odvrnil.

»Že, že, gospod poročnik,« sem mu dejal, »vprašal sem vas zato, ker sem bral slavno zgodovino Napoleonove armade.«

»Oho, to je pa lepo. Zakaj pa niste ostali v vojski. Narednik bi lahko že bili pri teh letih in ne bi vam bilo treba opravljati težaškega dela. Narednik bi bili in gospod bi bili,« je rekel in odšel k avtomobilu, da ga odpelje v dolino. Naposled sem tega inženirskega poročnika videl v Beogradu novembra 1945. leta. Takrat sem bil zvezni poslanec. Tiste dni smo sprejemali prvo zvezno ustavo in odpravljali formalno kraljevino.

Podpolkovnik Luka in jaz sva stanovala v isti sobi v hotelu Balkan. Nizek, droban in siromašno napravljen vratar je v recepciji vrtel mojo legitimacijo.

»Hace, ej to ime sem pred vojno že slišal nekje v Sloveniji, da, slišal sem o Hacetu.«

Ko sem ga natančno pogledal v njegov črnikasti, drobn in shujšani obraz, sem ga v hipu spoznal.

»Vi ste bili poročnik — inženirec pri utrjevalnih delih na Klancih v Loški dolini.«

»Seveda, sedaj vem. Vi ste bili tisti, za katerim je policija v Vražjem vrtcu in v Klancih vohunila, ker ste bili označeni kot komunist. Sedaj vem, zakaj niste hoteli ostati v kraljevi vojski. Jaz sem vas zagovarjal, češ da ste zelo dober delavec. No, in sedaj ste polkovnik, jaz pa vratar. Vidite mojo kariero!«

Pokazal nama je sobo, v kateri sva prenočevala z Luko. Vsak večer se nama je priklonil, brž ko naju je videl. Kupila sva mu cigaret. Kje je bil med okupacijo, ga nisva spraševala. V partizanih seveda ni bil.

V letu 1940 smo na vseh žagah in gradbiščih, kjer so se gradili bunkerji, imeli svoje simpatizerje, ki so z veseljem trosili letake in širili drugo literaturo med delavce.

Od tistih časov je minilo že trideset let. Prenekaterega tistih delavcev že krije zemlja, drugi pa še žive in se spominjajo tistih težkih, a lepih let.

Majhen pogled nazaj

V današnji stvarnosti se nam zdi vse precej preprosto. Tudi pri izdajanju knjig. Imamo vrsto slovenskih založb, ki izdajajo nekatere vse ali skoraj vse, druge so nekoliko bolj specializirane, imamo celo velike založniške hiše, ki tesno in uspešno sodelujejo s tujimi partnerji. Izdajamo domače in svetovne klasike v takih in podobnih izdajah, izdajamo aktualno literaturo, skrbimo, da se naši bralci seznanjajo s svetovnimi bestsellerji, da imajo naši otroci vsako leto dovolj izvirne in dobre mladinske literature. Pesniških zbirk smo v zadnjih letih izdali res veliko. Vprašujemo se lahko samo, če naš skromni slovenski knjižni trg, pri sicer ne ravno nizkih cenah knjig, more prebaviti vso to knjižno produkcijo, če vse te številne knjige vseh vrst, od priročnikov, učbenikov, slovarjev, do pesniških zbirk, umetnostnih publikacij, leksikonov in potrošnih knjig, pridejo med naše ljudi. Toda tu ni mesto, da bi razpravljali o tem. Ko danes po petindvajsetih letih svobode pregledujemo barvne prospekte novo napovedanih izdaj, ko jemljemo v roke leksikone, knjige o umetnosti, na kakršne včasih sploh nismo mogli misliti, ko ugotavljamo, da nam manjka morda finsko-slovenski slovar, včasih pa smo zaman iskali nemško-slovenskega, ko imamo na primer že skoraj sto knjig slovenskih klasikov, prek sto zvezkov Kondorja, ko knjige Naše besede kar nenehno prihajajo na knjižni trg, da smo nad njimi že izgubili pregled, ko izdajamo Biblijo, Valvasorja, ko nam založbe ponujajo tiskane bibliografije svojih izdaj, pa se moramo vendar spomniti na pretekle dni. Na tiste čase, ko smo neposredno po vojni izdajali in tiskali knjige v zastarelih tiskarnah, ko nismo imeli modernih tehničnih pripomočkov, ko smo zaradi pomanjkanja papirja morali zmanjševati naklade in krčiti knjižne programe, ko smo bili prisiljeni nekatere knjige, čeprav iz zbirk, izdajati brez štehtih ovitkov, na tiste čase, ko je bila naša založniška dejavnost tehnično in vsebinsko omejena.

Ko listamo danes po katalogih za minuli dve desetletji, ko prebiramo povojne bibliografske podatke, lahko na eni strani vidimo skromnost prvih povojnih let, obenem pa spoznavamo, kakšen razmah doživljamo tudi pri založniški dejavnosti v današnjih dneh. Res, zanimivo je, pogledati malo nazaj, primerjati to, kar smo dobivali na knjižni trg pred petnajstimi, dvajsetimi leti s tem, kar nam naše založniške hiše posredujejo danes in kar nam obetajo dati jutri. Res, neverjeten je razmah, res, ogromne so razlike in napredek takšen, da ga sploh ni mogoče izmeriti. Pa čeprav bi si morda tudi danes želeli to ali ono in bi rajši imeli namesto tega nekaj drugega, pa čeprav se jezimo nad preobilico teh in nad pogrešanjem onih izdaj. Skratka, zanimivo je pobrskati malo nazaj. Če to brskanje opravimo sistematično, potem pa nam ta pogled nazaj pokaže tudi določeno sistematiko v našem razvoju naše založniške dejavnosti.

Seveda, pregledati vse knjige, vseh zvrsti, pregledati vse izdaje od otroških knjig do univerzitetnih učbenikov, od pesniških zbirk do planinske literature, bi bilo skoraj nemogoče. Omejimo se na knjige, ki nas posebej zanimajo, na našo partizansko literaturo, literaturo o osvobodilnem boju, družbenopolitični stvarnosti, na vojna dela, spomine osebnosti. In že samo površen pregled teh tovrstnih izdaj nam daje dovolj zanimivih podatkov. Pa čeprav je ta pregled nepopoln in nima bibliografskih pretenzij.

Razumljivo je, da smo takoj po osvoboditvi v skromnih izdajah ponatisnili in širšo javnost seznanili s tistimi izdajami, ki so izšle pred koncem vojne na osvobojenem ozemlju. Taka je bila na primer izdaja Kajuhovih pesmi, izbor partizanske proze Beseda naše borbe. Toda v letu 1945 lahko že zasledimo Ottona Župančiča knjigo Zimzelen pod snegom in Petra Levca pesniško zbirko Koraki v svobodo, zbirko govorov maršala Tita mladini, pa tudi že prvi prevod iz

ruščine, roman Ostrovskega Kako se je kalilo jeklo. Zgodbe o Leninu so sledile takoj po novem letu. Iz življenja in borb sovjetskih partizanov je bila zajeta knjiga pripovedi z naslovom Sovražniku za hrbtom. Ponatis Mlade Slovenije, glasila mladinske Osvobodilne fronte je izšel pod naslovom: Mlada Slovenija 1941—1942. Takrat pa se že pojavita na knjižnem trgu dve izvirni deli: Toneta Seliščarja Tovariši ter Antona Ingoliča Udarne brigada. Sicer pa je bil prav Ingolič prvi avtor izvirnih novel z vojno tematiko, novel, ki so izšle že leta 1945 pri Slovenskem knjižnem zavodu pod naslovom Pred sončnim vzhodom. Njemu se pridružuje Miško Kranjec z novelami Tihožitja in pejsaži ter romanom Pesem gora, knjigama, ki sta obe izšli leta 1945 oziroma 1946. Potem se je s svojimi spominskimi zapisi na osvobodilni boj pojavil Juš Kozak s svojo znano knjigo Lesena žlica. Poleg zgodb iz partizanskih dni Na juriš naprej, partizan je Prešernova družba zasnovala izdajanje Spominov na partizanska leta, ki so izhajali pri tej založbi še v naslednjih letih. Toda po svoji teži in pomenu je bil izid ponatisa Slovenskega zbornika 1942 vse bolj pomemben, morda še pomembnejši kakor naslednji in, žal, poslednji Slovenski zbornik 1945, ki je predstavljal prvo kulturno knjižno manifestacijo po osvoboditvi. Seveda ne smemo prezreti Prežihovega Voranca, saj je že leta 1945 izdal knjigo Od Kotelj do Belih vod, posvečeno Koroški in roman Jamnica. Temu pretresljivemu literarnemu dokumentu je leta 1947 sledila novelistična zbirka Cirila Kosmača Sreča in kruh. V letu 1947 nas prvič obišče Koledar Prešernove družbe z znano tradicionalno, vendar tedaj predvsem osvobodilni borbi posvečeno vsebino. Josip Ribičič pa izda knjigo Še pomnite, tovariši, knjigo spominov slovenske mladine na čas osvobodilnega boja. Zdaj pišemo že leto 1947 in pojavi se ime pesnika Ivana Minattija. Njegova zbirka pesmi S poti je posvečena avtorjevim doživetjem v osvobodilni borbi Sledi mu (1948) Župančičeva pesniška zbirka Veš poet svoj dolg? zbornik pesmi, govorov in člankov iz dobe borbe, obnove in gradbe. Metod Mikuž objavi knjigo svojih znanih povesti pod naslovom svojih spominskih zapisov Iz Dolomitov na Rog, Tone Seliščar knjigo Mule, France Kosmač pa svoje Partizanske zgodbe. Toda med prevodi prevladujejo prevodi iz ruščine (Gorbatov, Fadejev, Stalin). Knjige so skromno opremljene, zato pa poceni in gredo takoj v promet.

Toda z letom 1949 se razmere tudi v založništvu začno spreminjati, urejati, čeprav materialne možnosti za založniško dejavnost še niso najboljše. Težave so predvsem tehnične narave, v vsebinskem pogledu pa je zato bera vse bolj pestra in kvalitetna. V letu 1949 izidejo na novo Kajuhove pesmi, izide znani dnevnik Edvarda Kocbeka Tovarišija. Na knjižnem trgu se pojavi kot prvi Cirila Kosmača scenarij za film Na svoji zemlji. V slovenski književnosti se pojavi Mimi Malenškova s povestjo iz dni nemške okupacije na Gorenjskem Matjaž. Od jugoslovanskih avtorjev pa se slovenski bralci seznanijo z Brankom Čopičem, čigar prvi prevodi (Ježeva hiša, Muhaste pripovedke) pridejo na slovenski knjižni trg. Takrat začno izhajati tudi Titova dela pod naslovom Graditve nove Jugoslavije, pa Leninova izbrana dela. V naslednjih letih gre razvoj svojo naravno pot. Med izvirnimi slovenskimi deli naj omenimo bledokrvno povest Miška Kranjca Pisarna, Juša Kozaka povest iz osvobodilnega boja Gašper Osat, pa novo dopolnjeno izdajo Mask. Mimi Malenškova je zastopana z dvema tekstoma, zajetima iz zadnje vojne (V življenje in Kovinarji). Na novo izide Prežihovega Voranca vojni roman Doberdob. Lojze Avsenak se postavi z zgodbami iz partizanskih bojev v Zasuvalu pod naslovom Bohor žari. Skoraj hkrati izide več novelističnih zbirk pisateljev srednje generacije, katerih dela sicer zajemajo vojni čas, ki pa v slovenski književnosti ne puste dosti sledov. To velja za Janeza Gradišnika knjigo Pot iz noči, ki nam predstavlja vojni čas in usode ljudi v njem. Isto bi lahko ugotovili za Milana Šege novelistično zbirko Balada o lastovki, o je sicer pretresljiv dokument naše zgodovine, v literarnem pogledu pa manj močna stvaritev. V svoji novelistični zbirki iz istega časa, izšli pod naslovom Preproste zgodbe, se tudi Ferdo Godina dotika vojnih dni, medtem ko Ignac Koprivec v knjigi Sestanki že obravnava sodobno aktualno tematiko. Omenimo naj še Karla Grabeljska novelistično zbirko V novi svet, ki je sicer ogledalo tedanje stvarnosti in primer literature, ki je aktualno močnejša kot pa umetniško dognana. Tudi knjiga Franca Potočnika Žice, morja, gozdovi nima umetniških pretenzij in je spominske narave. Enako knjiga Janeza Vipotnika Iz zanke, ki je napisana na podlagi lastnih doživetij, kaže pa vendar avtorjevo prizadevanje za umetniško oblikovanje. Takrat je izšla tudi knjiga štirih partizanskih novel Edvarda Kocbeka Strah in pogum, ki je

Petar Lubarda: Ujetniki III, 1943, risba

zbudila toliko polemik, ogorčenja in tudi očitkov. Sicer pa ne smemo prezreti dve knjigi: prva je posvečena spominu ustreljenega Toneta Čufarja (Pod Klavdivom), druga pa je prinesla izbrano delo Etbina Kristana. Med deli neliterarne narave naj se spomnimo na Sajetovo knjigo o belogardizmu, na ponatis Slovenskega poročevalca iz let 1938 do 1941, na Dedijerjev Dnevnik, na Marx-Engelsova izbrana dela, na dvojce Leninovih del (O nacionalnem vprašanju, Levičarstvo). Med prevodi pa omenimo prvo knjigo Hemingwaya Komu zvoní, znanilko nove smeri v prevodni politiki.

Če smo obdobje 1949 do 1953 označili kot nekaka prehodna leta, ko se je skladno z razvojem našega ostalega življenja začela oblikovati tudi nova založniška politika, potem pomenijo naslednja leta samo razvoj v nakazano smer. Dobivali smo kvalitetnejša domača dela,

izbrane prevode iz svetovnih literatur in ne več samo iz ene, dobivali smo temeljna dela, ki naj bi pomagala družbenopolitično izobraževati ljudi. Knjig pa je bilo v tem času tudi vedno več. Oglejmo si nekatere.

Mladinska povest Iz obroča je presegnetljivo pokazala na kvalitete Iva Zormana, ki je sedemnajst let kasneje dobil najvišje literarno priznanje pri nas. Pojavil se je Ivan Bratko s svojim zanimivim Teleskopom, Ferdo Kozak s knjigama Potoval sem v domovino in Od vojne do vojne, Miško Kranjec s knjigo satiričnih in publicističnih člankov Nekaj bi vam rad povedal, (25. knjiga tega pisatelja) in Karel Grabeljšek s kvalitetnejšo knjigo Dolomiti se krušijo. S povestjo Lovčeva hči se je predstavil javnosti kasnejši avtor popularne Ukane, Tone Svetina, Vasja Ocvirk je izdal svojo prvo partizansko knjigo Hajka, Ivan

Jan se je predstavil s knjigo Med gorenjskimi partizani. Pa tudi če si ogledamo neleploslovna dela, lahko zabeležimo nekaj kvalitetnih del. Naj omenimo tretjo knjigo govorov, člankov, intervjujev, ki jih je imel Edvard Kardelj od usodnih dni v letu 1948 do junija 1953 in ki so izšli pod naslovom Problemi naše socialistične graditve. Kot prva je izšla leta 1955 tretja knjiga s podnaslovom, ki je bil tako značilen za tisti čas: borba proti sovjetski hegemoniji ter naša zunanja in notranja politika. Nadalje naj omenimo Bevkovo knjigo o Titu, zbornik Gorenjska v miru, trpljenju, borbi in svobodi, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni borbi jugoslovanskih narodov, posvečen borbam v Sloveniji od januarja do maja 1942, (naslednji zvezek je izšel čez dobro leto s prikazom borb od junija do decembra 1942). Prezreti pa ne smemo tudi nove, prve povojne izdaje Kardeljeve knjige Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, ki je pred vojno zbudila tolikšno pozornost, ki pa je bila tudi po osvoboditvi deležna tolikrega zanimanja, da so jo kasneje na novo izdali.

Tudi prevodna literatura je zabeležila nekaj kvalitetnih prevodov z vojno in revolucionarno tematiko. Predvsem naj na tem mestu omenimo prevode iz srbohrvaščine. Spoznali smo Dobrico Čosića in njegov znani roman Daleč je sonce, pa Branka Čopića s takrat najboljšim partizanskim romanom jugoslovanskih narodov Ognjeno leto in prav tako znamenitim tekstom o doživetjih Nikoletine Bursaća. Nekaj odličnih vojnih romanov, prevodov iz svetovnega slovstva je poživilo izbor naše prevodne literature. Spomnimo se na roman Kruto morje, ki ga je napisal Nicholas Monsarrat, na Upor na ladji Caine Hermana Wouka, na drugi pomurski roman Morja široka cesta (avtor Jan de Hartog). Ne moremo prezreti roman nemškega pisatelja Hansa Helmuta Kirsta 08-15, s katerim se je ta pisatelj tedaj privrkat predstavil slovenskemu bralcu, potem pa je postal tako priljubljen, da smo do danes dobili že skoraj vsa njegova dela v slovenskem prevodu. Tudi znameniti Dnevnik Ane Frank je prišel med slo-slovenske bralce v tistem času. Med neleploslovnimi deli pa naj na prvem mestu omenimo prevod Dedijerjeve knjige o maršalu Titu, ki je v slovenščini izšla leta 1953 ter prva dela Marxa, Engelsa, Kautskega (Kapital, Revolucija in kontrarevolucija v Nemčiji, Agrarno vprašanje, Izvor krščanstva). Precejšnja razli-

ka torej v primeri s prvim povojnim časom!

Že pišemo leto 1958, za katero se nam zdi, kot da bi bilo včeraj, pa je vendar od takrat poteklo dvanajst let. Pogledimo, kaj je izvirnega izšlo v naslednjih petih letih, seveda le knjig s tematiko, ki nas zanima. Navajanje vsega bi v teh letih bilo že nemogoče. Dali smo priznanje dolgo časa skoraj neznanemu padlemu partizanu Flanderju-Klausovemu Joži, saj je izšlo njegovo zbrano delo, skoraj izključno posvečeno osvobodilnemu boju. Radko Polič je izdal tri knjige s spomini na osvobodilni boj, Guček Milan svoje spomine pod naslovom Jutri bo vse dobro. Mekinda Franci je objavil knjigo Pohod druge grupe odredov, Vasja Ocvirk svojo drugo knjigo V novo zimo. Matevž Hace, ki je s svojimi Komisarjevimi zapiski bistveno pomagal preusmeriti naravo naše partizanske literature, je izdal svojo drugo knjigo z naslovom Ljudje na prelomnici. Ciril Zlobec je napravil korak vstran od poezije in izdal prvi prozni tekst o svoji mladosti, Ivan Jan knjigo Ljudje na prelomnici, Gitica Jakopin, knjigo posvečeno prvim žrtvam v Krškem, ki so v jeseni 1941 padle pod krogami gestapa. Pojavil se je Mile Pavlin s svojim romanom Jurišni bataljon in spet Tone Svetina (Orlovo gnezdo). Nada Kraigher je napisala avtobiografsko pripoved Pet temnih svetlih let, tržaški Slovenec Anton Milič pa knjigo spominov. V leto osemnajsto se je povrnil primorski pisatelj Danilo Lokar. Rado Pušenjak je izdal knjigo z naslovom Spomini proletarca. V tem obdobju je izšlo tudi več dokumentarnih del, ki prikazujejo osvobodilni boj, njega osebnosti ali pa usodo kakšnega kraja v vojnem času. Metod Mikuž je napisal knjigo Pregled narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji s podobnim naslovom je knjigo izdal Komet Franta. Metod Mikuž je bil tudi avtor jedrnatega pregleda dogodkov druge svetovne vojne, Bogdan Zoltnir pa knjige Partizanski tisk ob Meži, Mislinji in Dravi. Milica Ostrouška je posvetila krajšo monografijo Jožetu Hermanku, Vida Rojic heroju Jožetu Lacku. Naj zabeležimo kroniko Vojkove brigade (Stanko Petelin) eno prvih tovrstnih del, katerim so kasneje sledila še druga podobna dela, istega avtorja knjigo Med Triglavom in Trstom, posvečeno Gradnikovi brigadi, Franceta Filipiča knjigo o legendarnem Pohorskem bataljonu (ki kasneje izide še dvakrat), pa še druga dela. Mile Pavlin, France Sušteršič, Alojz Ravbar, Milko Štolfa, Milan Ževart, Mekinda Franci so le nekateri avtorji do-

kumentarnih del s tematiko osvobodilnega boja. Toda že navajanje naslovov bi nas zavedlo predalet.

Če si ogledamo prevodno literaturo tega petletnega obdobja, lahko samo ponovimo, kar smo zapisali zgoraj za preteklo obdobje: vse večja pestrost prevodne literature. Izšla je na primer Plivierova trilogija Moskva—Stalingrad—Berlin, znamenit roman Mladi levi (Irving Shaw), Hemingwayjev roman Zbogom orožje, Kirstova Tovarna oficirjev, Čosičev roman Daleč je sonce, Hansa Habaja knjiga Če jih tisoč pade, Čolakovičeva knjiga Spomini in srečanja, pa tri knjige Borisa Prikrila (Borba na Pacifiku, Bitka za Sredozemlje in Nevidni sovražnik na Atlantiku). Izšla sta dva prevoda Aleksandra Vojinovića (Hotel Park, Beli bregovi Pohorja) pa še in še. Preveč vsega, da bi mogli knjige zajeti v ta spominski pregled.

Potem smo že skoraj v sedanjem času. Pa vendar je že nekaj let, kar je izšlo nekaj knjig, ki jih danes že beležimo kot preteklost. Edvard Kocbek je na primer izdal knjigo Slovensko poslanstvo, dnevnik s poti v Jajce, Miško Kranjec trilogijo o revolucionarnem vretju v Prekmurju po prvi svetovni vojni z naslovom Rdeči gardist, Radko Polič reminiscence partizana (Obiski partizana), Seliškar roman Noč in svitanje, Matevž Hace knjigo Ljubezen in orožje, Tone Svetina se je pojavil s prvo knjigo Ukane, Tone Fajfar z avtobiografsko knjigo Odločitve. Izšla je prva kritična izdaja Kajuhovih pesmi, Kocbekova Listina, Leskovčeva knjiga Križpotja, Frančka Majcna avtobiografska knjiga o NOB: Tudi beseda je bila orožje, izšli so Regentovi Spomini, Iva Zormanova Povest Čez dvajset let bo vse drugače. Izšla pa je tudi cela vrsta tehničnih del s pričevanji o osvobodilnem boju. Naj jih navedemo samo nekaj: Milica Ostrovška je eno svojih malih monografij posvetila Silviri Tomasini, Škerl France je izdal knjigo o Ljubljanskih srednjih šolah v letih okupacije, Bevk avtobiografsko izpoved Pot v svobodo, Edvard Kardelj že šesto knjigo Problemov naše socialistične graditve, Drago Novak znatno delo Prlekija v narodnoosvobodilni vojni. Ambrožič Lado-Novljan je objavil obsežno študijo o zimskih bojih prvih štirih slovenskih brigad v jeseni 1942 in spomladi 1943, Edvard Kardelj knjigo Beležke o naši družbeni kritiki. Ivan Maticič je napisal knjigo o prvi svetovni vojni, Štefka Ravnikar-Podbevšek pa obsežno knjigo o morišču pri Sv.

Urhu. O narodnoosvobodilni vojni v Šaleški dolini in Šmartnem ob Paki govori knjiga Milana Zevarta in Staneta Terčaka Od vstaje do zmage. Partizanske-mu Rogu je posvečena knjiga Janka Jarca, zbornik Ljubljana v ilegali je leta 1967 dosegel tretji in zadnji zvezek. Mikuz Metod je svoje novo delo posvetil partizanski saniteti, Jože Ferenc pa svojo knjigo kapitulaciji Italije in narodnoosvobodilni borbi v jeseni 1943, Stanko Petelin je napisal knjigo o Vojkovi brigadi, Rafael Perhauc knjigo posvečeno letalcem prekomorcem, Karel Levičnik knjigo artileristom prekomorcem. Milica Ostrovška je oskrbela tri knjige s kroniko osvobodilnega boja v Mariboru Kljub vsemu odpor, Makso Šnuderl je izdal kroniko Osvobodjene meje.

Ozrimo se kratko še na prevode iz zadnjega časa, na prevode, ki obravnava vojno in osvobodilni boj. Churchillovi spomini, Čosičeve Ločitve, Laličeva Hajka, Tudjmana Vojna proti vojni, Titova knjiga Borba za mir in mednarodno sodelovanje (14 knjig!), Simonov Ne rodijo se kot vojaki. Čujkov Konec tretjega rajha, Kirst Upor vojakov, Isaković Praprotni ognj, Marić: Sorge obveščevalec stoletja, Roy Bitka za Dien Bien Fu, Baldini Zadnji dnevi Mussolinija, Charlet Kaznilnica v snegu, Jones Od tod do večnosti, Remarquovi romani, De Gaulle Vojni spomini, McLean Vojna na Balkanu, to je le nekaj naslovov dokumentarnih del, prevodov iz zadnjega obdobja. Koliko zanimivih knjig, koliko dokumentarnega gradiva, koliko napetega branja! In kakšna pestrost! Toda kje bi mogli našeti vse tisto, kar sicer sodi v to zvrst literature, kar je kvalitetno in vredno, da nanj opozorimo naše ljudi. Predaleč bi nas to zavedlo. Ob novih knjigah, ki prihajajo na knjižni trg v vse večjem številu, ob novih izdajah, ki jih sproti lahko beležimo, ocenjujemo, ki pa jih v kratke preglede že ne moremo več zajeti, se spomnimo na prve povojne dni, na takratne prve izdaje, skromne po obsegu, po zunanji podobi, večkrat tudi ne najboljše. Na izdaje, ki smo jih lahko še zajeli v ta pregled in zabeležili. In ko vse te razmere iz prvega časa naše graditve primerjamo z današnjo stvarnostjo, ko nam danes kljub množičnosti knjig, pestrosti izdaj, kvalitetni opremi in tehtni vsebini, nobena reč več ni dovolj dobra, lahko ugotovimo samo, kakšen velik korak smo napravili, koliko smo storili in koliko smo tudi na tem področju že dosegli.

S. R.

Ivan Jan: Mrtvi ne lažejo

Jedro povesti Ivana Jana Mrtvi ne lažejo (opremil jo je Ivan Seljak-Čopič, založil pa Zavod Borec) kljub partizanski tematiki ne posega kdo ve kako v boje same, ampak prikazuje predvsem gestapovske metode in delovanje nekaterih njegovih agentov.

Povest razkriva ob tem uspehe in težave, s katerimi so se predvsem v začetnem obdobju NOB morali spoprijemati organizatorji vseljudske vstaje.

Glavni gestapovski plačanec deluje tako uspešno, da padejo v zasede mnogi partizani, da se neprestano ponavljajo aretacije — tako se je tudi dogajalo — da padajo talci in končno ena osrednjih osebnosti — predani in drzni Aleš. Gestapo si predvsem prizadeva, da bi dobil v svoje roke vodstvo vstaje v pokrajini.

Povest Mrtvi ne lažejo tudi prikaže predvsem začetno obdobje osvobodilnega boja na Gorenjskem, ko je bilo najhuje in je bilo treba še orati ledino. Kljub sovražnikovim uspešnim prodorom, nasilju in nenavadni živlosti, k čemur so ga priganjale okoliščine, pa je moralna moč osvobodilnega gibanja tolikšna, da nikoli ne ugasne.

Človeško tragični lik v povesti je mlada Aleševa zaročenka Martina, ki se znajde zaradi dogodkov in svoje osebne nedozorelosti v najhujših stiskah. Da bi rešila ljubljenega Aleša, se oprijemlje vseh, še tako varljivih in trhljih bilk. Toda pri tem doživi moralno obsodbo. Njena zgodba govori o nedosežni sreči, ki jo je preprečila vojna. Uničena lju-

bezen in njena razklana in negotova prihodnost — to je posledica zagriženega in neusmiljenega zakulisnega boja, v katerem se rušijo ne le ljudje, ampak tudi ideali.

Mnoge usode v tej povesti slonijo na resničnih dogodkih, vendar pa osebe niso prave. Lahko sicer nastopi podobnost usod, vendar le slučajno, saj so si mnoge poti ljudi dostikrat podobne. Resnična dogajanja, tako nenavadna in silovita, so pustila sledove vse do današnjih dni. Ta dogajanja so le podlaga opisovanju za te kraje tako specifičnih in nenavadnih oblik okupatorjevega delovanja.

Čeprav v povesti prevladujejo številni drobni dogodki, zaživi pred bralcem tudi cela vrsta ljudi. Takšnih, kakršni so bili tudi druge. Partizani in aktivisti so prikazani kot navadni, poštene bolj ali manj zavedni ljudje. Tako samo zaradi pripadnosti osvobodilnemu gibanju še niso brez slabosti. Prav tako okupatorjevi vojaki samo zaradi tega, ker so pač okupatorji, niso vsi sadisti in »nadjudje«, ampak tudi samo ljudje. Tako povest kaže splošne človeške lastnosti, še posebej ob moralni dilemi med življenjem in smrtjo.

Zato je povest Mrtvi ne lažejo obtožba vojne, prikaz boja za človeški in narodni obstanek, oris slabosti in vzponov v času največjih stisk.

Povest Mrtvi ne lažejo se da brati in je razumljiva vsakemu. Knjigo je z občutkom in zelo solidno opremil Ivan Seljak-Čopič.

M. L.

Dr. Julij Titl: Murska republika 1919

Delo dr. Titla »Murska republika 1919« je lep prispevek k našemu zgodovinskemu. Knjigo je izdala Pomurska založba, opremil jo je akademski slikar Franc Mesarič, izdajo pa je denarno podprl Sklad Borisa Kidriča.

Murska republika je bila rezultat le nerešenih notranjih protislovij, ki so se močno kazala v revolucionarnih dneh leta 1918, trajala v obdobju oblasti sovjetov in so bila delno razrešena šele s priključitvijo k Jugoslaviji, v celoti pa šele z revolucijo v letih 1941-1945. Zaradi

tega je avtor obstoj Murske republike obravnaval v knjigi razvojno in kompleksno. Ni ga obravnaval samo z vidika vodilnega naroda v državi, temveč z vidika interesov prekmurskega ljudstva in z vidika splošnega razvoja naprednih sil v svetu.

Dogodki v Prekmurju po prvi svetovni vojni so pokazali, da se je tudi ta pokrajina aktivno vključevala v splošni revolucionarni tok, ki je takrat zajel skoraj vso Evropo. V Prekmurju sta dajala ton revolucionarnim akcijam še

Branko Sotra: Jama, linorez

zlasti nerešeno agrarno in nacionalno vprašanje. Vodstvo tega revolucionarnega vrenja so prevzeli prekaljeni revolucionarji, ki so sodelovali v oktobrski socialistični revoluciji. Prekmurski proletarec je tedaj prvič skušal na revolucionarni način, z orožjem v roki, priti do svojih elementarnih pravic, želel je doseči socialno in nacionalno osvoboditev. Zato so bile njegove akcije uperjene predvsem proti nosilcem starega izkoriščevalskega režima. Realno uresničitev teh zahtev pa je pričakoval od madžarske sovjetske republike. Prekmurski proletariat se je prvič v zgodovini vključil v delo sovjetov, direktorijev, raznih komisij, v rdečo armado in rdečo stražo. S svojo veliko aktivnostjo je skušal skrajšati pot do razdelitve veleposestniške zemlje in do nacionalne avtonomije. Poleg sodelovanja v oblastnih organih so mali kmetje, obrtniki in delavci nastopali na raznih zborovanjih kot agitatorji za novo oblast za nove ideje. Kmalu pa je prekmurski človek uvidel, da od te oblasti ne more pričakovati ne zemlje, ne avtonomije. Madžarska sovjetska oblast je jasno povedala, da veleposestniške zemlje ne misli deliti, o avtonomiji pa ni hotela ničesar slišati. S tem pa je napravila usodno napako, ker je številni kmečki proletariat odvrnila od revolucije. Tudi nepriznavanje obstoja prekmurskih Slovencev v času oblasti sovjetov, je prekmurskega proletarca vedno bolj odvrčalo od take oblasti ter ga z drugimi Slovenci tiralo na pot priključitve k na novo ustanovljeni jugoslovanski državi.

Ce bi oblast sovjetov imela več posluha za ta vprašanja, bi bil tok revolucije v Prekmurju brez dvoma drugačen in revolucionarnost prekmurskih Slovencev bi se stopnjevala, saj so proletarci ponekod že skušali sami razdeljevati zemljo mimo oblastnih organov,

vendar pri tem niso uspeli — trdi v svoji knjigi dr. Titl. Avtor je v svojem delu tudi dokazal, da Murska republika ni nastala v zvezi s tihotapskimi aferami. Nadalje pravi, da naj bi Murska republika nadaljevala graditev socializma v takih razmerah, v katerih bi bilo možno rešiti vsa osnovna vprašanja, ki jih Madžarska sovjetska republika ni mogla rešiti. Zaradi njenega socialističnega programa jo je povsem nepravilno uvrščati v vrsto kontrarevolucionarnih tvorb. Tudi to je avtor v svojem delu z dokazi utrdil. Nadaljevanje graditve socialističnih družbenih odnosov, popolna razdelitev vse veleposestniške in cerkvene zemlje med vaški proletariat ter želja po tesni navezanosti na Madžarsko sovjetsko republiko zgovorno pričata o socialističnem značaju te republike. Murska republika se je v svojem obsegu omejila le na tisti del Prekmurja, ki je naseljen s Slovenci, kar kaže na nacionalni značaj republike. V njej so bili prekmurski Slovenci prvič združeni v neki samoupravni enoti. Zaradi vsega tega je bila likvidacija Murske republike s strani Madžarske sovjetske republike nepravilen in nasilen ukrep. Po njenem padcu ni bilo več mogoče ponovno vzpostaviti revolucionarnih organov oblasti. Zaradi tega se je prekmursko prebivalstvo razočarano odvrnilo od revolucije ter uprlo oči v Jugoslavijo.

Knjiga dr. Titla ima pet poglavij: revolucionarni dogodki ob koncu prve svetovne vojne na Madžarskem in v Prekmurju; revolucionarna oblast v Prekmurju od 21. marca 1919 do ustanovitve Murske republike; Murska republika; razvoj revolucije po propadu Murske republike in porevolucionarno obdobje. V knjigi je objavljen tudi seznam takratnih komunistov z območja mursko-soboškega žandarmerijskega voda, povzetka v madžarščini in nemščini, ob koncu pa so dodane še opombe.

Medvojni načrti za likovno dejavnost po osvoboditvi

Načrte za povojno likovno dejavnost sem delno omenila že v članku »Likovna vzgoja med NOB« v letošnjem Borcu str. 77—88. Na tem mestu bi te načrte podrobneje obdelala in prikazala, kaj od njih se je po osvoboditvi uresničilo.

Možnosti za organizirano likovno in drugo delovanje so nastale z ustanovitvijo odsekov pri predsedstvu SNOS po I. zasedanju v Črnomlju 19—20. februarja 1944. Dne 12. marca 1944 je predsedstvo SNOS izdalo odlok o osnovanju odsekov pri predsedstvu SNOS, med njimi odsek za izgradnjo narodne oblasti, odsek za prosveto s posebnim oddelkom za umetnost.

Delo tega oddelka je imelo sprva poudarek na tedanjem delovanju likovnikov in organizaciji. Z intenzivnejšimi pripravami načrtov za delo po osvoboditvi pa so pričeli likovniki v poletju 1944. Umetniki partizani Božidar Jakac, France Mihelič, Nikolaj Pirnat in Dore Klemenčič-Maj, ki se je vrnil avgusta 1944 s Primorske, so se sestajali pri Jakcu v Srednji vasi. Razpravljali so o akademiji upodablajočih umetnosti, umetnoobrtni šoli, društvu slovenskih upodablajočih umetnikov, umetniški zadrugi ter o vseh drugih problemih likovnikov. Žal ni nihče teh pogovorov zapisoval in tako ni dokumentov o teh prvih in temeljnih razgovorih.

Pomemben delež načrtom za po vojni je prispeval tudi Slovenski umetniški klub, ustanovljen 3. oktobra 1944 v Semiču. Na občnem zboru je Mile Klopčič v referatu »O našem delu in nalogah« med drugim poudaril naslednje: *»Naša nova oblast pa je že v teh vojnih in izrednih časih, ko smo še okrog in okrog obdani od sovražnika, v okviru odseka za prosveto ustanovila poseben oddelek za umetnost. In glede pravilnega odnosa do umetniškega ustvarjanja je potrebno poudariti, da ni dolžnost tega oddelka zdaj in po osvoboditvi dirigiranje umetniškega ustvarjanja, ampak pospeševanje umetnostnega dela z ustanavljanjem in nadziranjem umetniških šol in tečajev, posreduje naj množicam umetnost z organiziranjem prireditev, razstav, propagira našo umetnost doma in v tujini, razpisuje nagrade itd. vse pa v sodelovanju z organizacijami umetnikov.«* Med nalogami Slovenskega umetniškega kluba pa navaja pod točko 3: *»Organizacija našega umetnostnega šolstva je nepopolna. Klub naj pomaga z nasveti pri izgradnji celotnega umetnostnega šolstva. Dolga leta se borimo za ustanovitev slikarske akademije, potrebna je šola za umetno obrt... Pri izgradnji vsega tega, kar bomo v novi državi gotovo dobili, naj pomaga klub z nasveti in načrti...«* in točko 4: *»...Konkretne naloge kluba danes... pripraviti načrte za naše umetnostnokulturne prireditve po osvoboditvi.«*

Tudi 2. člen pravil Slovenskega umetniškega kluba pravi: *»...Nadalje je namen in naloga kluba, da z nasveti in predlogi pomaga oblasti pri njenem*

delu, ki je povezano s smotri in nameni tega kluba in njegovih članov, npr. umetniške šole, propaganda naše umetnosti doma in v inozemstvu, državne ustanove, podpore, publikacije itd.»

V zapisniku ustanovnega občnega zbora Slovenskega umetniškega kluba najdemo v diskusijski temi približevanje umetnosti ljudstvu tudi podatek, da je Jakac poročal o načrtu slovenskih kiparjev in slikarjev o ureditvi študija na Akademiji upodablajočih umetnosti. Po tem načrtu bi bil vsak letni semester na deželi, med ljudstvom.

Že med sklepi in predlogi 1. redne informacijske seje vseh načelnikov odsekov in predsednikov komisij pri predsedstvu SNOS 28. septembra 1944 je pod točko 2. sklep, da morajo vsi načelniki odsekov do naslednjega sestanka pripraviti referate za delo po prevzemu oblasti. Dne 19. oktobra 1944 pa je oddelek za umetnost in ljudsko prosveto poslal odseku za prosveto sezname, ki jih je želel statistični urad. V njih sta med potrebnim osebjem oddelka za umetnost navedena referenta za upodabljačo umetnost in arhitekturo ter za muzeje in galerije. Iz časa kmalu po ponovni osamosvojitvi oddelka za umetnost je nedatirani Načrt za organizacijo oddelka za umetnost in njegove naloge (dne 19. novembra 1944 je namreč predsedstvo SNOS sporočilo odseku za prosveto, da se strinja s predlogom, da se dotedanji oddelek za umetnost in ljudsko prosveto razdeli na dva samostojna oddelka). Še temeljitejši načrti za delo oddelka za umetnost po osvoboditvi z že vključenimi personalnimi predlogi pa so v drugem, verjetno nekoliko kasnejšem nedatiranem dokumentu. V tem so navedeni načrti o splošnih nalogah oddelka in posebej še o nalogah posameznih referentov. Tako referent za upodabljačo umetnost in arhitekturo *»nadzira učne zavode (umetniško akademijo in samostojno šolo za umetno obrt, kar oboje bo treba čimprej ustanoviti), sodeluje pri sestavljanju učnih načrtov zanje, usmerja razstavno življenje, propagira upodabljačo umetnost med ljudstvom (zatiranje kiča), v zvezi z oddelkom za ljudsko prosveto s predavanji in razstavami, nadzira organizacije upodablajočih umetnikov, skrbi za umetnostne publikacije, omogoča umetnikom izpopolnjevanje s tekmovanjem in študijem v tujini (nagrade, štipendije) itd.«*. Referat za umetnostne galerije in muzeje pa ima naslednje naloge: *»Nadziranje vseh galerij in muzejev v Sloveniji, kolikor ne spadajo pod druge odseke. V oddelku naj jih predstavlja kdo iz vodstva ljubljanskega narodnega muzeja.«* Slede še splošna navodila za ukrepe ob prevzemu in za delo samo po osvoboditvi. Med personalnimi predlogi so: vodja oddelka je Mile Klopčič, referent za upodabljačo umetnost in arhitekturo dr. Kos, dr. Stane Mikuž, inž. arh. Branko Simčič, Dore Klemenčič, za umetnostne galerije in muzeje dr. France Mesesnel. Kolikor pa bi bilo potrebno ob prevzemu oblasti imenovati še komisarja za Narodno galerijo, je bil za to predlagan dr. France Mesesnel ali dr. Stane Mikuž.

Najobsežnejši načrti za likovno šolstvo pa so v referatu Božidarja Jakca, predsednik Slovenskega umetniškega kluba za sestanek strokovnega sveta prosvetnega odseka dne 9. decembra 1944, zabeleženem v zapisniku sestanka. V prvem delu referata je Božidar Jakac podal kritično oceno o dotedanjem stanju likovnega šolstva pri nas, vse od privatnih šol (Wolf, Ažbetova šola v Monakovem, Jakopič, Sterneni, Smrekar), prek risarske šole društva »Pro-buda« in moške obrtne šole pri tehniški srednji šoli pa do srednje šole. V nadaljnjem tekstu pa so načrti za spremembo tega stanja, zato jih v celoti navajam:

»... Tako pridemo do prepričanja, da je nujno potrebno, da se predmet risanja in modeliranja na vseh srednjih šolah uvede kot obligaten učni predmet, na katerega naj se polaga popolnoma nova pozornost. Praksa uči, da silno težko izhaja brez vsaj delne izobrazbe in teh dveh strani tehnik, medicinec, naravoslovec, pedagog in vsi drugi poklici. Trdno verujem, da se bo našlo razumevanje za to in da se bo v bodočem načrtu za naše šolstvo to tudi izvedlo.

Predlagam pa še nekaj. Kot že zgoraj omenjeno je mladi kader upodablajočih umetnikov prihajal na akademijo, ki je vendar visoka šola z nepopolno ali visoke šole nevredno predizobrazbo. Če hočemo doseči vsaj približno višino nekdanjih velikih mojstrov, se moramo zavedati tudi načina, kako so se oni šolali. To je, da so se ti mojstri že v zelo mladih letih posvetili temu poklicu in prišli v delavnice velikih mojstrov, kjer so srkali vase z radovednostjo, ki jo je zmožna le zgodnja mladost, vse one elemente, ki so tako važni, da preidejo v kri in meso, to je v glavnem spoznanje in obvladanje vseh tehničnih težkoč in temeljitega spoznavanja materiala. Da, ko so miselno dorasli, so imeli tudi že vso obrt v oblasti in so že z zgodnjimi pojavi duhovne razgibanosti začeli popolno oblikovati svoje umetniške zamisli. Ni druge poti; tega se moramo polno zavedati in le če bomo dali možnost pravočasnega oblikovanja in študija materiala ali recimo obrti, bo možno doseči to, kar si želimo, da ustvarimo iz našega umetniškega naraščaja resnično dovršene umetnike in to v vsakem pogledu. Kako žalostni so lahko rezultati obratnega načina, imamo prilike dovolj v vsej povojni umetnosti. Potem se nam ne bo treba bati negativnih vplivov, dekadentnosti, površnosti ter oblikovne nekulturnosti. To me navaja, da postavljam predlog, da se uvede na vseh srednjih šolah za dijake, ki čutijo posebno nagnjenje k temu poklicu, pol dneva v tednu, če ne več poseben kurz, ki se eventuelno lahko vrši razen na zavodu samem na umetno obrtni šoli, kjer bi dobili zadostno pravo, da ko pride na akademijo ima že vse znanje o materialu in tehniki za seboj in se potem lahko posveti res čisto umetniškemu študiju. Poleg tega paralelno bi se moralo uvesti študij umetnostne zgodovine, ki je gotovo vsaj toliko če ne več vredna kot ostala zgodovina, oziroma bi bilo treba postaviti na novo bazo in ne bi bila kultura samo nek nadležen privesek vsemogočih cesarjev, kraljev, tiranov in zgodovinskih morilcev.

Potrebno bo seveda tudi ustanoviti, oziroma že obstoječo obrtno, oz. srednje tehnično šolo razširiti v umetno obrtno šolo, kjer bi se ves kader, ki se želi posvetiti umetnosti, lahko še specializiral in bi tako srednji talenti, ki bi v pravi umetnosti ne imeli izgledov našli zadovoljiv uspeh in se ne bi tako ustvarjali razočarani, duševno strti umetniki oz. bohemi. Umetnoobratna šola bi morala imeti poleg vseh umetnostno obrtnih panog še oddelek za scenografijo, tiskarstvo, grafiko, dekorativno umetnost, fotografijo in kinematografijo. Umetno obrtna šola naj bi bila resnično predpriprava za akademijo upodablajočih umetnosti, kamor naj bi prišli le resnično najzmožnejši. Akademije upodablajočih umetnosti nismo imeli, čeprav se je o njej govorilo že od leta 1918. Mnogo črnila se je prelilo na papir o tem predmetu. Vedno se je čutila živa potreba za te vrste zavodov. Moči je bilo vedno dovolj — saj smo imeli Slovenci celo profesorje in rektorje na znamenitih tujih akademijah. Vzgajali smo tuje kadre, naš pa se je moral vzgajati na tujem in se s težavo dokopavati iz gozda tujih vplivov na lastna tla. Zanimivo je bilo dej-

stvo, da v bivši Jugoslaviji ni bilo ne na zagrebški in ne na beograjski akademiji niti enega Slovenca profesorja, pač pa je tam študiralo precejšnje število Slovencev. Največji naš mojster Jakopič je mnogo sanjal o akademiji in upam, da se bodo te sanje uresničile res tako, kot si jih je on zamišljal. Bil je mož, ki je postavil prvič zavestno tla slovenski upodablajoči umetnosti in ustvaril osnovno slovensko umetnostno tradicijo, ki bo merodajna za vso našo bodočo umetnost. O akademiji sami, ki naj vzgaja nov umetniški kader na domačih tleh, v domačem okolju in ki naj požene globoke korenine v slovensko zemljo, bo govor v posebnem referatu...»

Grafični atelje centralne tehnike KPS v Crmošnjicah, kjer se je zbral skoraj ves likovni naraščaj, je postal močan likovni center. Tu je bila že med oktobrom in decembrom 1944 partizanska »akademija«, ki jo je vodil Nikolaj Pirnat. S Pirnatovim odhodom pa je ostal atelje brez umetniškega vodje. V zvezi z grafičnim ateljejem centralne tehnike KPS je nastal tudi nedatiran in nepodpisan ter neuresničen predlog o ustanovitvi umetniškega inštituta.

Omenim naj še sodelovanje likovnikov pri načrtih oddelka za srednje šolstvo prosvetnega odseka (vodja Viktor Smolej). V poročilu o delu oddelka za čas od 15. marca do 22. aprila 1945 z dne 22. aprila 1945 lahko beremo, da je imel v zvezi z bodočo organizacijo srednjih šol oddelek sejo z likovnimi umetniki 12. aprila za izdelavo učnih načrtov za risanje.

Z dne 14. aprila 1945 datira dokument o načrtih za ureditev povojnega likovnega dogajanja. Načelnik odseka za prosveto predsedstva SNOS dr. Ferdo Kozak je pripravil predsedstvu SNOS organizacijo odseka in predloge. V načrtu oddelka za umetnost omenja splošne naloge tega, nato predloge osebja: za vodjo oddelka Mileta Klopčiča, za referenta za upodablajočo umetnost dr. Staneta Mikuža in dr. Franceta Mesesnela, ista dva tudi za referenta za varstvo spomenikov. Ob tem omenja, da bi se referata sprva lahko združila zaradi pomanjkanja strokovnjakov. V pripombi še dodaja, da prejšnji prosvetni odseki niso poznali oddelka za umetnost in da je načrt provizoren. Tudi ni podatkov o kadrih. Zato bo mogoče nekatera mesta zasesti šele po pregledu kadrov v Ljubljani in drugod po vrnitvi drugih umetnikov-zapornikov, internirancev, ujetnikov, izgnancev itd. V priloženem dopisu pa je še predlagal preimenovanje odseka v odsek za kulturo.

Z ukazom predsedstva SNOS o imenovanju narodne vlade Slovenije 5. maja 1945 (Ajdovščina) je bil nato Ferdo Kozak imenovan za ministra za prosveto.

Po prihodu narodne vlade Slovenije v osvobodeno Ljubljano 9. maja 1945 so se pričeli sčasoma uresničevati medvojni načrti likovnikov. Največja pridobitev je bila ustanovitev akademije in umetnoobrtne šole, do tedaj najbolj pereče vprašanje.

Akademija upodablajočih umetnosti v Ljubljani ima svoje korenine že v načrtih iz poletja 1944 in v partizanski »akademiji« grafičnega ateljeja centralne tehnike KPS. Poleti 1945 je bil izvoljen pripravljalni odbor, ki je začel s pripravami za ustanovitev Akademije upodablajočih umetnosti. Ta je bila ustanovljena z uredbo narodne vlade Slovenije, podpisane 8. oktobra 1945 in objavljene v uradnem listu SNOS in narodne vlade Slovenije 27. oktobra 1945, št. 47. Imela naj bi oddelke za slikarstvo, grafiko, kiparstvo, medaljerstvo in arhitekturo. Dne 7. novembra 1945 je minister za prosveto dr. Ferdo Kozak izročil nastavitvene dekrete prvim profesorjem, to je petim in rektorju Božidarju Jakcu. Mesec dni po imenovanju profesorjev so bili sprejemni izpiti. Pouk pa

Oton Postružnik: Ubiti, 1944, sepija

se je začel sredi januarja 1946 v zasilnih prostorih na poljanski gimnaziji. Več o akademiji so med drugim pisali v svojih člankih dr. Stane Mikuž: Akademija upodablajočih umetnosti v Ljubljani — ustanovljena! (Slovenski poročevalec, 11. novembra 1945, št. 175, str. 6), Davorin Ravljen: Akademija upodablajočih umetnosti (Slovenski poročevalec, 17. februarja 1946, št. 41, str. 6), Vladimir Koch: Akademija upodablajočih umetnosti (Tovariš, 1947, št. 20, str. 478—479) itd. Ob letošnjem izredno pomembnem jubileju — petindvajsetletnici akademije, pa le-ta pripravlja zbornik. Zato se ne bi spuščala v podrobnosti.

Oktobra 1945 se je pričel pouk na državni tehniški srednji šoli v Ljubljani, neuradni predhodnici umetnoobrtne šole. V Zborniku državne tehniške srednje šole v Ljubljani ob njeni šestdesetletnici 1888—1948 piše v članku Borisa Jakliča Zgodovina državne tehniške srednje šole v zadnjem desetletju na str. 34, da so v šolskem letu 1946/47 začeli ukinjati žensko obrtno šolo, medtem ko so moško obrtno šolo ukinili že prvo leto po osvoboditvi, v članku Jožeta Povšiča Današnji ustroj državne tehniške srednje šole v Ljubljani na str. 113 pa, da bo državna ženska obrtna šola v šolskem letu 1947/48 prenehala v dosedanji obliki.

Šola za umetno obrt v Ljubljani pa je bila ustanovljena z uredbo vlade LRS, podpisane 14. marca 1946 in objavljene v Uradnem listu LRS 16. marca 1946, št. 22. Nato se je z odločbo OLO Ljubljana, št. 10/P-30/1-60 z dne 7. oktobra 1960 preimenovala v šolo za oblikovanje. Ob ustanovitvi je imela 6 oddelkov: za dekorativno slikarstvo, kiparstvo in rezbarstvo, notranjo opremo, keramiko, umetno kovinarstvo, žensko umetno obrt, danes pa ima tri odseke: za uporabno grafiko, oblačenje (moda), industrijsko oblikovanje. Med tem

časom pa so delovali in bili ukinjeni odseki (predvsem zaradi zasičenosti industrije s kadrom) odsek za dekorativno arhitekturo, graverstvo, tekstilno vzorčarstvo, veziljstvo, čipkarstvo, aranžerstvo, politehniko ter že imenovani odseki za dekorativno slikarstvo, notranjo opremo, rezbarstvo, kiparstvo in keramiko.

Omenim naj še oddelek za zgodovino umetnosti na filozofski fakulteti. Stolica je po medvojni prekinitvi predavanj in seminarskega dela na univerzi — prepovedal ga je nemški okupator 1943 — po osvoboditvi nadaljevala delo (Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919—1969, Ljubljana 1969, str. 226) in se nato leta 1960 preimenovala v oddelek za zgodovino umetnosti.

Leta 1948 je bila nato ustanovljena še sekcija za umetnostno zgodovino inštituta za zgodovino pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti III —1948—1949, SAZU v Ljubljani, 1950, Naloge inštitutov SAZU — izlečki iz inštitutskih statotov str 41). Tudi galerije so kmalu po vojni pričele delovati.

V uradnem listu LRS z dne 12. junija 1946, št. 43 je objavljena uredba vlade LRS o Narodni galeriji, podpisana 1. junija 1946. Kot je med drugim poročal Ravljen v članku Obnova Narodne galerije (Slovenski poročevalec, 31. marca 1946, št. 77), so tedaj iz zaklonišč Narodne in univerzitetne knjižnice ter Narodnega muzeja vrnili umetnine Narodni galeriji. V galerijskih prostorih so bile med vojno vojaško skladišče, stanovanja in delavnice, v spodnjih prostorih vojašnice in skladišče za strelivo. Ob ustanovitvi Moderne galerije, ki so jo pripravljali že pred vojno, pa je le-ta prevzela del fonda Narodne galerije od generacije impresionistov naprej.

Uredba vlade LRS o Moderni galeriji, podpisana 30. decembra 1947, je bila objavljena v Uradnem listu LRS 3. januarja 1948, št. 1. Podatek o otvoritvi galerije najdemo med drugim v članku Zorana Kržišnika Ob otvoritvi Moderne galerije (Ljudska pravica, 4. februarja 1948, št. 30, str. 5). Tu je omenjeno, da je bila odprta hkrati z otvoritvijo razstave Društva slovenskih upodabljačih umetnikov 1. februarja 1948. Moderna galerija je postala žarišče sodobnega likovnega življenja, čez čas je bila postavljena stalna galerijska zbirka. Vrstile so se tudi številne razstave posameznikov in skupin, tako domačih kot tujih umetnikov ter celo mednarodne. Naštetem naj npr. le razstavo impresionistov 1949, številne velike retrospektive mrtvih in živih umetnikov, I. razstavo zveze likovnih umetnikov Jugoslavije ob 100-letnici smrti Franceta Prešerna februarja 1949, preneseno v Zagreb in Beograd, razstavo sodobne jugoslovanske grafike 1950, sodobnega jugoslovanskega kiparstva 1951 itd., mednarodni grafični bienale redno od 1955 leta ter razstave XYLON že od 1954. leta dalje, mednarodni bienale industrijskega oblikovanja itd. S temi mednarodnimi prireditvami se je odprla pot v svetovne galerije tudi našim umetnikom. V sestav Moderne galerije spada tudi kasneje ustanovljena Mala galerija.

Prav te povojne likovne razstave pa so bile v Jakopičevem paviljonu. Že julija—avgusta 1945 je bila v njem razstava umetnikov-partizanov, prenesena v Zagreb, v istem letu še razstava Za svobodo padli umetniki, Toneta Kralja. Vrstile pa so se številne razstave. Porušen Jakopičev paviljon naj bi nato nadomestila Mestna galerija.

Seveda pa so se ustanovljale tudi številne pokrajinske umetnostne galerije, npr. 1954 mariborska ter likovne zbirke muzejev.

Na tem mestu pa ne bi posebej omenjala muzejev in zavodov za spomeniško varstvo.

Navajam pa še mednarodne kiparske simpozije *Forma viva*: od 1961. leta dalje v Kostanjevici na Krki (les) in Portorožu (kamen), od 1964. leta na Ravnah na Koroškem (železo in plemenito jeklo) ter leta 1967 v Mariboru (beton).

Kmalu po osvoboditvi so se reorganizirala društva in pričela intenzivno delovati. Nekaj časa po vojni je še deloval Slovenski umetniški klub.

Sestali so se umetniki — partizani, interniranci, zaporniki, ilegalci, izgnanci simpatizerji itd. združeni v Društvo slovenskih upodablajočih umetnikov, ki je bilo reorganizirano 1946. leta. Tedaj je bil osnovan tudi pododbor društva Maribor. Glavna naloga je bila prirejanje društvenih razstav, leta 1946 predvsem potujočih v razna mesta in industrijske centre v zvezi s tedaj poudarjenim načelom: približevanje umetnosti ljudstvu.

Leta 1946 si je društvo slovenskih upodablajočih umetnikov ustanovilo posebno gospodarsko ustanovo Umetniško zadrugo za prodajo del, nabavo materiala, prirejanje razstav, objavljanje reprodukcij ter dobilo celo umetniško livarno (preurejena nekdanja nacionalizirana livarna Mostar na Galjevičici) za odlivanje spomenikov itd. (Kristan Cvetko A: Naši upodablajoči umetniki kot gospodarji, Slovenski poročevalec, 23. novembra 1950, št. 278). Vendar je bila umetniška zadruga ukinjena 1958, prav tako livarna.

Reševalo se je tudi vprašanje ateljejev. Stavba na Večni poti za študentskim naseljem je bila prvotno mišljena kot mojstrska delavnica Borisa Kalina, nato pa je bila prezidana v tri kiparske in tri slikarske ateljeje ter je bila vseljiva 1958. leta. Likovniki so dobili tudi nekaj mansardnih ateljejev, ki jih je zidala mestna občina in sami privatno. Vendar je še občutno pomanjkanje ateljejev.

Umetnostnozgodovinsko društvo pa je bilo obnovljeno in je nadaljevalo izdajanje publikacije *Zbornik za umetnostno zgodovino*, le s to razliko, da je dodalo podnaslov *Nova vrsta*.

Tudi o likovnih publikacijah na tem mestu ne bi govorila.

Načrti likovnikov iz zadnjega leta vojne so se tako uresničili. Največ je bilo storjenega na področju šolstva in razstavne dejavnosti, manj na drugih področjih. Ob tem izrednem poveljnem razcvetu likovne umetnosti pa naj omenim še pomanjkljivosti. Kot za druge zvrsti umetnosti tudi za likovno ni bilo v Ljubljani skoraj nobene nove stavbe. Po letih delovanja akademije smo dobili del nove stavbe zanjo, šola za oblikovanje je še vedno v skrajno nepriemernih prostorih, izpred vojne prevzeta stavba Moderne galerije je že zdavnaj postala preskromna in je zbirka stalne razstave več v depozitu kot na razstavi zaradi občasnih razstav, kar je nepopravljiva škoda, namesto 1961. leta podrtega Jakopičevega paviljona — enkratnega kulturnega spomenika — smo dobili razstavišče Mestno galerijo, Mala galerija pa je v pravem pomenu besede mala. Narodna galerija je tudi še v starih prostorih itd. Enako je s spomeniki. Ljubljana še vedno ne premore reprezentančnejših spomenikov Cankarju, Jakopiču in revoluciji. Vzrok takega stanja po petindvajsetih letih osvoboditve je še vedno preskromna odmera sredstev za kulturo in prosveto. Toda to je že zopet drugo poglavje — stanje, o katerem ne odločajo likovniki.

V prvem obdobju po osvoboditvi je slovensko likovno ustvarjanje karakteriziral t. i. socrealizem. Po petdesetem letu, ko so mladi umetniki s štipendijami pričeli obiskovati evropske galerije in razstave, pa se je umetniška govorica svobodno pričela izražati v vseh mogočih izmih. Danes je navzoča na vseh velikih razstavah, dobiva priznanja in nagrade.

Vera Visočnik

Kaj bi bile ZDA brez črncev?

Sanje o Ameriki brez črncev so vsaj tako stare kot zamisel o ustvaritvi resnično demokratične ameriške družbe. Medtem ko se zavedamo neizbežne tragičnosti v prizadevanjih, da ne bi povsem izgubili in pokopali naše ideale o demokraciji, pa trdno vztrajamo v svojih prizadevanjih, da bi nam nikoli ne izpuhtela iz glave zavest o nuji rasnega razlikovanja. Le v velikih krizah, ki pretresajo narod, si za kratek hip dovolimo izpustiti to misel iz glave.

Na drugi strani pa je misel, da bi se narod rešil črncev, nekaj tako neumnega, da se zdi komaj verjetno, da se je spočela v človekovih možganih. Občutimo jo bolj kot primitivni odsev nasprotij med plemeni v davni, davni preteklosti, ki smo ga zelo nežno vzgajali do današnjih dni in ga oblekli v obleko, kateri danes pravimo »pojem rase«. Pa vendar, navzlic svoji absurdnosti se je fantazija o čistokrvni Ameriki stalno bohotala, da je danes že silno neznosna. To je domišljija, ki je ni spočel rasizem, temveč čemernost, ogorčenje in moralna utrujenost. Danes je videti kot kipeča sila, ki bruhla iz pokvarjenega ožilja demokracije.

Nenaravni pojavi rasnega razlikovanja so včasih neskončno komični — kot na primer slikovite dogodivščine Percivala Bownleea, junaka Faulknerjevega romana *Medved*. Bownlee je ogorčen nad svojim belim gospodarjem, kajti njegova nagnjenja so usmerjena bolj v pridigovanje in dirigiranje, kot pa k poljedelstvu, se Bownlee po hudih dolgotrajnih bojih in upiranjih končno le »osvobodí« in postane zelo uspešen lastnik bordela v New Orleansu. Pod Faulknerjevim umetniškim peresom postane komično Bownleejevo prizadevanje in prizadevanje njegovega belega gospodarja komično. Toda žal, zgodba prikazuje tudi tragično plat ameriške zgodovine, ki je pripeljala deželo do tako hudih notranjih socialnih kriz. Pri tem mislim na razdraženost in zbežanost ameriških belcev do črncev in nenehen boj črncev, da bi ubežali naklepom belcev. Saj ti stalno poudarjajo le pomembnost bele rase in razvoj njihove kulture. Najbolj pa se mi upira neozdravljivo umišljanje belcev, da bi bila edina rešitev

za ameriško demokracijo, če bi »zaprlí« črnce na varno, da bi jim več ne zastrupljali belega ozračja, da bi jih izključili iz vsega družbenega dogajanja, ne nazadnje pa tudi izbrisali iz svoje in svetovne zgodovinske zavesti sploh.

NEZDRAVA BLAGINJA

Ta rožnata vizija kot lilija bele Amerike se je pričela pojavljati že leta 1713, s predlogom belih »naseljencev Amerike«, naj bi osvobodili vse zamorce in jih poslali nazaj v Afriko. Leta 1777, ko je Thomas Jefferson delal v zakonodajnem odboru Virginije, je pričel pripravljati načrt za postopno emancipacijo in eksportacijo sužnjev. Sužnji niso bili povsem imuni pred to fantastično zamislijo. Leta 1815 je Paul Cuffe, bogat trgovec, ladjedelec in farmar iz okolice New Bedford, na svoje stroške vkrcal na ladjo 38 črncev in jih odpeljal v Afriko. Mogoče je bil njegov primer vodilo, da so kmalu ustanovili Ameriško kolonizatorsko družbo, ki naj bi poskrbela za ureditev črnske kolonije v Liberiji. V ta načrt so vložili veliko denarnih sredstev, zmedenih idej in načel. Lastniki sužnjev in politiki v mejnih območjih so to želeli uporabiti kot obliko, po kateri se ne bi znebili sužnjev, marveč svobodnih črncev v vojski, ki so agitirali proti vsem tem čudaškim načrtom. Nasprotniki suženjstva so menili, da je to velika zgodovinska napaka vse dotlej, dokler se ji niso aktivno pričeli upirati črnski vojaki. Mnogi črnci pa so se odzvali preseljevanju le zato, ker so bili naveličani zmede črnih in belih Američanov in so upali, da bodo našli mir in gospodarski napredek v domovini prednikov.

Vsi ti spori so že vnaprej obsodili Ameriško kolonizatorsko družbo na propad, toda kar je najbolj čudno, ustanovili so jo v času, ko je bilo vseh črncev — svobodnih in sužnjev le 18 odstotkov. Če vemo, koliko časa so že prebivali črnci v Novem svetu, se preobrazili in amerikanizirali, je ta misel bila ne samo fantastična, pač pa tudi produkt samovoljno sprožene nesmiselnosti. Resnično, nacionalno patološki pojav.

Prav zares so bili nekateri ameriški odličniki zbegani. Ne samo Jefferson, kasneje je tudi Abraham Lincoln veroval v ta načrt. Zgodovinar John Hope Franklin trdi, da je bilo preseljevanje črncev za Lincoln prava tako pomembna kot enakopravnost. Leta 1862. piše Franklin, da je Lincoln poklical k sebi v Belo hišo skupino uglednih svobodnih črncev in jih pozval, naj pohite s preseljevanjem, rekoč: »Vaša rasa zelo trpi, mnogi zato, ker živite med nami, medtem ko mi trpimo zaradi vaše prisotnosti. Če to priznamo, potem se moramo sprijazniti z vzrokom, zakaj naj se bi ločili.«

Kljub vsej svoji veličini je bil Abraham Lincoln človek svoje dobe in omejen zaradi nekaterih manj premišljenih nagnjenj tistega časa. Njegovi koncepti do rase, njegove analize ameriških dilem in njegovo vmešavanje v načrt za »očiščenje nacije« črncev kažejo na borno zdravljenje zelo hudo prizadetih idealov o demokratičnem federalizmu. Kljub takšnim dobrnamernostim vse to le ni bila povsem gola fantazija. Hoteli so preprečiti neizbežno gorje, ki se je pričelo pojavljati v mladi naciji, katerega naj bi preprečili politiki s preseljevanjem zdravih in neoporečnih črncev.

Dvojčica iluzije o razlikovanju in fantazije o benigni amputaciji, ki naj bi pripomogla k nacionalnemu ozdravljenju, obstaja danes v obliki neogarvejizma, saj zopet omamlja črnce, kot je nekoč hipnotizirala belce. Obe fantaziji pričneta svojo halucinatorsko moč, kadar v narodu naraščajo napor za ohranitev idealov ameriške demokratične enakopravnosti. Obe uporabljata črnce le kot črno ovco, ki je povzročila nacionalne katarze in obe, v želji, da bi ozdravili bolnika, ga ponovno ugonabljata.

V iluzijah o izolaciji črncev pa je najbolj zgrešeno, da se nihče, ki je bil v to vpleten, ni nikoli vprašal, kakšna bi postala nacija, če Afričanov ne bi pripeljali v Novi svet in ne bi bili njihovi predniki odigrali tako odločilne vloge pri ustvarjanju ameriške zgodovine in kulture. Niti ni videti, da bi kdajkoli z vso resnostjo upoštevali učinek, če bi se jim posrečil katerikoli načrt in bi črnce, kakšnih 15.000 ali več, odpeljali v Liberijo.

Daniel Patric Moynihan je pred kratkim še zaostрил našo zmedo okrog rasnega vprašanja, čeprav si je prizadeval, da bi razjasnil pojme, ko je napisal delo, v katerem trdi, da se Američani niso omeščali zato, ker so bele etnične skupine nasprotovale vsem asimilacijskim silam, ki bi kakorkoli grozile njihovi identiteti. Problem pa je v tem, da le nekaj Američanov ve,

kdo in kaj so bili njihovi resnični predniki. Tu je vzrok, da se je nekaj teh skupin — ali vsaj nekaj otrok teh skupin — zmoglo upirati filmom, televiziji, baseballu, jazzu, nogometu, bobnarjem, komičnim stripom, slangu ali eni izmed tisoč izrazov in nosilcev našega sožitja in tako vsem znani in dostopni ljudski kulturi. In prav tu se te etnične skupine lahko manj uspešno upirajo, kajti na tem nivoju se je sožitje poglobilo in ustvarjalo varljivo metamorfozo in pomešano indentiteto, ocene in življenjski stil, kot da je večina ameriških belcev kulturno del ameriških črncev, ne da bi se tega sploh zavedali.

Če bi se le za trenutek lahko uprli skušnjavi in pogledali vse tisto, kar smo opravili skupnega s črnici v njihovem rasno brezpravnem položaju, bi se pričeli zavedati tega, da so črnici kljub vsej grobi realnosti prizadejanih družbenih in ekonomskih krivic, prispevali velikanski delež naši kulturi in so v resnici ameriški črnici med njenimi glavnimi nosilci. Če bi lahko prenehali gledati skozi očala današnje ameriške družbene realnosti, ki stoji na tako zlaganih temeljih, npr. belci in nebelci, črna kultura in bela kultura, in se zamislimo v te očitno nedomišljene stvari, kako so se pionirji z Daljnega zahoda znašli pred neznano prerijo, bi si mogoče le lahko predstavljali, kakšne bi bile in ne bile Združene države, če tu ne bi bilo črncev, da bi ji dali — če naj bom tako drzen in rečem — barvo.

Nekako je ameriški narod produkt amerikanščine, pogovornega jezika, ki se je pričel pojavljati veliko pred prihodom angleških kolonizatorjev ali predno so bili Afričani spremenjeni v Američane. To je jezik, ki se je sicer razvil iz kraljevske angleščine, vendar ima korenine v ameriški zemlji. Jezik je ves poln izrazov iz drugih jezikov ljudi, ki so se zbirali iz vseh vetrov sveta na tem ozemlju. Toda kljub temu, če priznamo ali ne, v jeziku se je ohranilo veliko glasov, ki izvirajo iz afriškega preoblikovanja besed in njihovega načina izražanja. Nekdanja govorica sužnjev velja danes za najbolj čisto amerikanščino, ki jo poučujejo na univerzah v Yale in Harwardu.

Slavni pesnik Whitman je vpletal v svoje pesnitve črnski jezik kot največji zaklad stare ameriške folklore. Bogastvo črnske folkore v ZDA so zlasti prisvajali v svoje stvaritve umetniki 19. stoletja, čeprav je bila tedaj še večina črncev sužnjev. Mark Twain je umetniško uporabil to v svojem romanu Huckleberry Finn, katerega pestrost si sploh ne moremo zamišljati brez črncev.

Z drugimi besedami, veliko vrhunskih ameriških stvaritev sploh ne bi nastalo, če

ne bi bili rasi pomešani med seboj in dela sploh ne bi nikoli bila tako sijajna brez obeh ras. Velikokrat pa si ne moremo predstavljati niti umetnika brez obstoja obeh ras; verjetno sploh ne bi bilo Faulknerja, niti Stephena Crana, ki je tako sijajno popisal obdobje državljanske vojne, niti Hemingwaya in mnogih drugih. Predvsem pa ne bi bilo tako sijajnih biserov ameriške črnske kulture. Brez navzočnosti šal, stripov, športa, jazza in tako dalje sploh ne bi mogli govoriti o tako pristnem ameriškem črnem stilu.

Brez črncev bi bila tudi naša politična zgodovina povsem drugačna. Ne bi bilo sužnjeposestniške dobe, državljsanske vojne, ne hudih žrtev v presnovi dežele, ne bi bilo Ku Klux Klana, niti sistema Jima Crowa. Prav res si je težko predstavljati, kako in v katero smer bi se razvijal naš politični sistem brez zapletanja silnic — kulturnih, rasnih, verskih — ki so preobrazile naš narod v takšnega, kakršen je danes.

Prav tako pa ne bi nikoli prišli do spoznanja, da resnična demokracija ni nikoli materialne narave, pač pa nadaljevanje demokratskega procesa. Za ta cilj pa je potrebno vključiti — ne pa asimilirati črnega človeka.

Od vseh začetkov pri formiranju naroda so beli Američani zelo trpeli, ker niso vedeli, kdo so. Najbolj preprosta pot za svojo notranjo trdnost je bilo zaznamovanje črncev kot simbola omejitve, kot meta-morfoza za »pritepenca«. Mnogi belci so opazovali črnce in uvideli, kam jih lahko pripelje barva kože, zato je barva pomenila veliko pregrado med rasama. Mogoče je bila »zamorca« tudi prva psovka, ki si jo je zapomnil Evropejec, ko je stopil na ameriška tla — da bi se hitreje počutil Američana. Toda ta beseda je bila tudi nekakšen bumerang. Kljub rasnemu razlikovanju in družbenim lestvicam je bilo na ameriških črncih nekaj neoporečno ameriškega, čemur niso mogli oporekati niti naj-

večji zagovorniki bele rase v ZDA. Vanje se je pričela zajedati zavest, da mora biti vse, kar je resnično ameriškega, pobarvano črno.

ZANIKANJE RESNIČNEGA POLOŽAJA

Ameriški črncci so materialno, psihološko, kulturno del nacionalne dediščine in karkoli se že zgodi, vedno bo del črnega ljudstva navzoč v ZDA. To je prav gotovo nekaj veličastnega, kajti danes črni Američan sili nacijo, da zapusti svoje ideale. On pritiska, naj že vendar dodeli pravico njegovemu ljudstvu, s prstom kaže na obupne razmere v črnkih slumih in predelih vasi, kjer žive njihovi sobratje v najhujši revščini. Črncci danes zahtevajo očiščenje ameriškega jezika, da ne bi imel toliko obljub, pač pa resničnih besed, na katere bi se vsakdo lahko s gotovostjo oslonil. Brez črncev bi iz ZDA izpuhtelo skoraj vse veliko pričakovanje in upanje.

Če pogledamo stvarno, kako so se spojile suhe kosti nacije, se zdi jasno, da bi ena izmed tako številnih nacij, ki so se spojile v eno, morala pač plačati davek nesoglasja oziroma neprilagojevanja. Zato se nima smisla opravičevati za preteklost. Takšna je pač bila usoda in danes bi bilo smešno govoriti o želji, da bi vse krivice radi popravili. Teh prav gotovo ni mogoče. Toda danes moramo gledati drugače na črno raso v svoji domovini, ki je tudi njihova. Danes se črncci ne morejo poskriti niti v najbolj zanikrnih revnih četrtih niti po podstrešjih, ne na deželi ne v mestih. Oni so Američani, ki se zavedajo dogajanja, a še vedno upajo, da bodo našli v tej družbi kraj dostojnega življenja. Nacija ne bi bila nikoli preživela, če bi bila črncci izločila iz svoje srede, kajti obe rasi, povezani z železno vero v dinamičnost ameriške demokracije, predstavljata največjo preskušnjo možnosti za svobodo človeka.

TIME, 6. 4. 70

Bolivjski spor z Združenimi državami Amerike

Ko se je bolivijski predsednik Barrientos 27. 4. 1969 odpeljal s helikopterjem v malo andsko vasico Arque, je sredi poti opazil nad seboj telefonski kabel. Trenutek kasneje se ga je helikopter dotaknil in takoj eksplodiral. Predsednik je bil v nesreči mrtev. Takó je bil po več kot štirih letih vladanja Boliviji odstranjen s prizo-rišča poveljnik letalstva, človek, ki je uničil revolucionarno stranko dežele (MNR), razbil močne rudarske sindikate, ukazal

umoriti Che Guevaro in itd. Za tem se je sprožil cel niz dogodkov, ki je vodil k porazu ameriške politike v Latinski Ameriki, v deželi, za katero je Washington menil, da je eden izmed njegovih najvdanejših satelitov.

Oblast je prevzela šibka vlada pod vodstvom podpredsednika Silesa Salinas, toda resnična oblast je ostala v rokah poveljnika vojske, generala Ovanda Candia, katero je delil vse do leta 1964 z Barrien-

tosom. Dne 26. septembra je Ovando odstranil nemočno civilno vladno, razveljavil priprave na volitve za leto 1970 in pričel uvajati vrsto radikalnih ukrepov. Najprej je nacionaliziral ameriško petrolejsko družbo »Gulf Oil«, nato pa so sledile omejitve druga za drugo; vojska se je morala umakniti iz rudnikov, državna rudniška banka je prevzela monopol nad izvozom mineralov, začela se je tiskovna kampanja proti Američanom. Ko je režim pričel pridobivati zaupanje, se je začel premikati v levo. Ovando je spregovoril o pomembnem prispevku, ki ga je dal Che Guevara bolivijski revoluciji. Pokazal je pripravljenost trgovati s Kubo — kar bi bila prva vrzel v ameriški blokadi, odkar je bil Castrov režim izključen iz Organizacije ameriških držav leta 1962. Konec lanskega decembra je ameriški senat pripravil tajno poročilo in ga po diplomatski poti poslal v Bolivijo. V njem opisujejo Ovando kot oportunisto brez ideologije ali političnega prepričanja in opozarjajo na komunistični vpliv v njegovi vladi. Bolivija je odgovorila in obtožila Ameriko, da podpihuje k prevratu, in označila poročilo za značilno »infantilno« ravnanje ZDA v obravnavanju latinskoameriških problemov. »One vedno obsojajo komunizma vsako vladno, ki postavlja interese dežele nad interese velikih imperialističnih ameriških družb. Te so Bolivijo že tako zelo oskubale vsega bogastva in nas pustile bolj uboge, kot smo bili kdajkoli,« je rekel minister za informacije.

Tako se je Bolivija že pred nekaj meseci nazaj spremenila iz najbolj proameriške utrdbe v grenkega obtoževalca in potencialnega sovražnika ZDA. Ta preobrat je še bolj značilen, če si predočimo bolivijski geografski položaj. Bolivija meji na pet južnoameriških dežel in bi zato lahko postala tudi središče revolucionarne propagande za ves kontinent (kot je prav gotovo upal Che Guevara) ali pa središče vojaške razkosanosti.

Od eksplozivne revolucije v začetku leta 1950 dalje so si ZDA poskušale pridobiti pod svojo oblast vso deželo. Ko je vojska leta 1964 odstranila revolucionarno vladno, je postala vlada veliko bolj naklonjena ZDA. Pa vendar so ZDA še vedno sumile oborožene rudarje v rudnikih kositra, da so kot središče marksističnega gibanja, in zato zahtevale od vlade, naj si jih podredi kakor tudi stranko odpora. Ko je bil vodja rudarjev Juan Lenchin deportiran maja 1965 v Paragvaj, je verjetno ameriška finančna pomoč vladi pomagala zatreči vsesplošno stavko. Rudarji so bili premagani, razoroženi, njihova radijska postaja zaplenjena in mnoge so vojaki ranili, zaprli ali celo ubili. Vojska se je pričela neverjetno širiti, število privilegiranih je rastle

iz dneva v dan, kmečke voditelje so preselejevali na vse strani, odpor intelektualcev je bil vedno v kali zatrt z vso silo. Najhujši oreh opozicije so bili delavci in vojska je zasedla rudnike, si zgradila utrdbe ob njih ter nadaljevala mučenje in ubijanje rudarjev, ki bi pokazali že najmanjši odpor. ZDA so pričele čutiti, da dobivajo v Boliviji zelo močnega zaveznika, vladno, ki je z odprtimi rokami sprejemala tuje investitorje, skoraj vedno glasovala na mednarodnih srečanjih skupaj z ZDA in rade volje sprejela politiko diktature, ki jo ji je svetovala ZDA. Še več, zaustavilo se je skokovito naraščanje cen in statistike so prikazovale naglo rast nacionalnega dohodka. Barrientos je na predsedniških volitvah leta 1966 legaliziral svoj položaj.

Leta 1967 so ZDA doživele v Boliviji svoje največje zmagoslavje. Che Guevara je pričel gverilsko vojno proti bolivijski vojski. Toda proameriška sila, ki je bila v zadnjih petnajstih letih tako skrbno zgrajena, je pokazala, da se lahko brani sama s prav majhno pomočjo od zunaj. Glavne »sovražnike« Latinske Amerike — Che Guevaro so spravili s poti in njegove metode diskreditirali. Kubanci so postali še veliko bolj izolirani, kot so bili kdajkoli prej. Latinskoameriške leve sile so dobile strašno moralno klofuto, bolivijska levica pa je postala popolnoma onemogočena in sama strašno šokirana.

Toda dogodki zadnjih dveh let so dokazali, da je bila proameriška politika v Boliviji veliko bolj krhka, kot so si mogli zamišljati Američani ali njihovi kritiki. Tradicionalni bolivijski revolucionarni nacionalizem je obdržal svojo moč kljub vsem oviram in se vgnezdil v najbolj nepričakovane četrti mest. Vedno pripravljena ameriška pomoč za podkupovanje prijateljstva ni utrdila ameriške moči, marveč močno okrepila protiameriške sile v deželi.

Američani se niso zavedali, da so se izkušnje, pridobljene v revoluciji leta 1950, spreminjale v vse višji politični nivo in postale veliko bolj udarne kot v večini drugih držav. Nacionalistično in protiimperialistično prepričanje se je zajedlo veliko globlje in širje v Boliviji kot kjerkoli drugje, medtem ko za konzervativne ideologije v njej ni dovolj trdnih temeljev. Ljudstvo v Boliviji ni nasledlo radikalnim demagogom in se vrglo v objem ameriškim družbam ali privatnim podjetnikom. Ljudsko mnenje je ostalo radikalno, toda revolucionarno gibanje se je znašlo izolirano in ekonomsko odvisno. Vedno več in več odstopanj zaradi takšne realnosti je radikalnim voditeljem jemalo popularnost in postali so žrtve desnega državnega udara, ker so bili prešibki, da bi se bili uprli.

Toda vojaški režim je uspel radikalni nacionalizem dežele le zadržati, ne pa odstraniti njegove vzroke. Še sama vojska ni bila imuna za tako mogočno gibanje. Le osebnost Barrientosa, nasprotja s sindikati in velikansko podeljevanje privilegijev otičirjem je držalo vojsko toliko časa poslušno Amerikancem.

V zadnjih dveh letih pa so vsi dejavniki, ki so podpirali proameriško vladno, počasi odpovedovali:

1. Stabilnost vojske je bila omajana julija 1968. leta, ko je minister za notranje zadeve Arguedas predal Guevarov dnevnik Kubancem. Mesec dni pozneje je izrekel vrsto osupljivih obdolžitev na račun ameriških operacij v Boliviji. Javno mnenje je bilo vzburkano proti tistim vojaškim krogom, ki so dopustili tolikšno izgubo suverenosti, kot jo je očital Arguedas.

2. Ob pojavi radikalnega vojaškega režima v Peruju oktobra 1968 se je spremenila geopolitična situacija.

3. Ravnovesje notranje moči armade se je dramatično zamajalo s smrtjo Barrientosa, saj je bil on najbolj naklonjen ZDA in vse do svoje smrti zelo budno kontroliral vojsko.

4. Kampanja proti ameriški družbi »Gulf Oil« je dosegla vrh poleti 1969. leta. Obstoječe radikalno nacionalistično mnenje se je lahko združilo ob tem dogodku.

5. Ekonomska oblast ameriške vlade je praktično izginila. Antiamerikanizem je tako postal praktična politična struja.

6. Z ekonomskimi, geografskimi in vojaškimi omejitvami se je vse premaknilo. Predsedniške volitve, pripravljene za junij 1970, so postale žarišče močnih političnih konfliktov. Ovando, čeprav bi bil skoraj gotovo zmagovalec, bi moral poraziti zelo močno opozicijo. Državni udar v septembru ga je osvobodil obveznosti iz preteklosti, toda le toliko časa, dokler bo dovolj radikalen.

SEDANJI POLOŽAJ

Ni bila nacionalizirana le ameriška družba »Gulf Oil«, pač pa je bila uspešno nevtralizirana tudi vsa njena široko razpredena mreža. Poskusi bojkota bolivijske naftne industrije so se izjalovili v Čilu in Argentini. Še bolj osupljivo je posojilo 23 milijonov dolarjev, ki ga je odobrila Svetovna banka za postavitev naftovoda do Buenos Airesa, za katerega je formalno jamčila ameriška petrolejska družba, ker je še vedno razpoložljiv na podlagi jamstva argentinske vlade. Bolivijci so bili dovolj inteligentni, da so ostali pri pravih Svetovne banke in ponudili kompenzacijo družbi Gulf in resno ter uspešno protesti-

rali pri bankirjih v tonu, ki je vse zelo osupil: »Torej menite, da so imeli marksisti več čas prav, da ste v resnici del imperialistične konspiracije, naperjene direktno proti nam?«

Ko se je pričel seliti iz dežele kapital, je vlada uvedla stroge predpise o finančnih transferih. Američane so obdolžili, da poskušajo povzročiti ekonomsko krizo in da pospešujejo inflacijo. Decembra 1969 je vladi uspelo monopolizirati izvoz rudnin, s tem da so nacionalizirali izvoz. Tako je prišlo veliko tujih investorjev v Boliviji pod kontrolo države.

Ameriška vojaška misija je bila odpravljena z Ovandovimi besedami: »Mi ne dobivamo več ameriške vojaške pomoči.« Dodal je, da je Bolivija pripravljena zapustiti Medameriško obrambno komisijo in se pridružiti Peruju in Čilu v naporih za nevtralizacijo ameriške hegemonije nad Organizacijo ameriških držav (OAD). Če pa se jim to ne bo posrečilo, potem so pripravljeni zapustiti OAD. Pod kontrolo je postavljena tudi vsa ameriška dejavnost za razvoj dežele. Ameriški institut za svobodni delavski napredek je zaprt. Ovandov intervju časopisu »Marcha« v Boliviji je vlada ocenila za hipoteto, ne pa za njeno uradno stališče. Zaradi hudega pritiska armadnega vodstva je Ovando spremenil svojo taktiko in ameriška pomoč je spet pričela pritekati.

Ceprav je Ovando pričel delovati na radikalnih osnovah in jih prisvojil, njegov položaj ni tako gotov kot predsednikov v Peruju. Končno je bil on ključna osebnost v državnem udaru desnih sil proti tradicionalni revolucionarni stranki MNR. Dokazano je, da je po udaru opravil še veliko naporov, da bi popolnoma nevtraliziral stranko MNR. Usmrtitev MNR vodje v februarju, ki je obožljal Barrientosa, da si je prisvojil 2 milijona dolarjev, je še bolj zaostрила odnose med Ovando in pripadniki MNR. Kljub vsemu je današnji Ovandov program takšen, da bi ga sprejel velik del ljudskih množic, le če bi se pobotali stari politiki. Toda kako se more vse pozabiti, je bil on na čelu armade, ki je v zadnjih petih letih trikrat masakrirala rudarje. Zapolten je bil v smrt Che Guevare, čeprav danes sam prizna, da so se odločili s tremi glasovi proti dvema in je on glasoval proti. Prav tako je bil pred kratkim posredno vpleten v uboj Intiga Pereda, Chejevega naslednika.

Res pa ima v sebi in okrog sebe velikansko moč, medtem ko si je Barrientos pridobival somišljenike le s korupcijo. Veliko Bolivijcev še vedno verjame, da Barrientos ni bil edina črna ovca in general, ki je odločal. Drugi spet trdijo, da je njegova vojaška kariera kriva, da ne

more vladati tako, kot bi hotel. Vojska je zelo močna in vplivna, sam pa ni več poveljnik armade. Februarja ga je ultimati najvišjih vojaških krogov skoraj spravil ob večino civilnih ministrov. Težko je dokazati svojo pripadnost levici, če si odvisen od podpore desničarske armade.

Njegova naslednja slabost so rudarji. Čeprav so le majhen del delovne sile, so izredno bojevit in povezani ter imajo tradicijo v političnem aktivizmu, ki se ne more primerjati z nobeno drugo delavsko skupino na kontinentu. Res se je vojska umaknila iz rudarskih taborišč, vendar vlada ne more povsem obnoviti svobodno organiziranje delavcev. Organizirani rudarski sindikati bi postali močna baza strastnih nasprotnikov režima, predvsem proti vojaškemu voditeljem. Sedanja generacija rudarskih voditeljev je bila skoraj vsa kompromitirana, mlada generacija pa bo prav gotovo veliko bolj revolucionarna in brezkompromisna kot katerikoli doslej. Nikakršno Ovandovo podkupovanje jih ne bi moglo premotiti. Interesi rudarjev in vojaške hierarhije sta si v velikem neprestanem nasprotju na političnem in ekonomskem področju. Ko so bile leta 1965 zmanjšane rudarske plače, so se oficirjem zvišale. Rudarji s svojim delom ustvarjajo izvozne dobrine, za protivrednost pa uvažajo luksuzno blago, ki ga največ pokupijo ravno pripadniki armade. Tako se vlada upira zahtevam delavcev in ne dovoljuje, da bi prišlo do uresničitve odločnih vse ljudskih zahtev. Če bi vladna moč še naprej počivala le na armadi in maloštevilnih intelektualcih, ne bo imela daljše per-

spektive. Toda vojska ima še vedno tako veliko moč in oblast, da bi predsednikovo bistveno popuščanje množicam lahko vsak trenutek privedlo do državnega udara.

SKLEP

V tako negotovem položaju je zelo dvomljivo kakorkoli sklepati o prihodnosti. Nixonova administracija je zelo pasivna do Latinske Amerike. Direktna intervencija v katerikoli deželi Latinske Amerike bi bila izredno nepopularna. V vsakem primeru je sovražno razpoložena Bolivija strateško veliko manj pomembna, kot na primer sovražno razpoložena Dominikanska republika. Do zdaj so Američani zelo previdno obšli vse krize in čakali, kaj bo storil Ovando. Toda trenutno stanje je skrajno delikatno in Američani so nemalo začuden, kako so lahko nenadoma izgubili vso oblast nad deželo.

Očitno je formula, ki so jo uporabljali za zagotovitev bolivijskega prijateljstva in odvisnosti, doslej še kar dobro delovala, kot je bila zelo dolgo uspešna v Srednji Ameriki. Toda v Boliviji so pričela pravila igre odpovedovati. Prva razlaga za to je prav gotovo, da ima Bolivija maloštevilen, politično šibak srednji sloj, zato pa tudi ne notranje družbene osnove za proamerikanizem. Lahko bi dodali še, da bi morala biti neokolonialistična intervencija verjetno vidnejša in brutalnejša kot kjerkoli drugje. V širokih ljudskih množicah je globoko zakoreninjena revolucionarnost in radikalizem. Zato je verjetno, da bodo bolj ali manj one same krojile usodo dežele.

WORLD TODAY 4/70

Nigerijska vojaška moč največja na afriški celini

Danes, po nekaj tednih od konca bratomorne vojne med četami osrednje nigerijske vlade in biafrskimi četami, je mogoče najbolj usodno, ne samo za Nigerijo, pač pa za vso afriško celino, da še vedno deluje ta velikanski vojaški aparat na nigerijskem ozemlju, ki je plod le državljanske vojne. Po nekaterih trditvah je danes v Nigeriji pod orožjem še vedno 120.000 vojakov, po drugih pa 200.000. Resni krogi zatrjujejo, da jih je okrog 150.000. In s tako velikanskim vojaškim potencialom je Nigerija nehote postala vojaška velesila v Afriki, npr. Južnoafriška Unija, ki ima največ vojaštva v stalni pripravljenosti, ima le 15.000 vojakov in 45.000 policistov.

Čeprav se je vojna končala že sredi januarja, do danes ni bil odpuščen iz vojske

niti en vojak niti invalidi niti ranjenci. Sam general armade Usman Katsina je pred kratkim zatrdil, da sploh ni še čas razpravljati o demobilizaciji. Za osrednjo nigerijsko vlado, ki so jo prevzeli vojaki, je prav gotovo najbolj ugodno, da ima pod orožjem čimveč vojaštva vsaj še naslednjih pet let, da se dežela umiri in sedanji politiki uredijo politične zadeve kolikor mogoče zlepa.

Če pa upoštevamo finačno plat izdatkov za tako velikansko vojsko, potem bi po zdravi logiki morali nigerijski generali čimprej zmanjšati obseg svoje vojske, mlađe demobilizirance priučiti nekemu poklicu, da bi se lahko vključili v redno delo in nadomestili vse tisto, kar je dežela izgubila v dolgotrajni vojni. En vojak stane

na mesec 250 frankov, to pa je povprečni letni dohodek na glavo prebivalca.

Armada se je reorganizirala lanskega novembra od najvišjega do najnižjega v vojski po posebnem načrtu. Vlada je upala, da se bodo nekateri mlajši oficirji lahko vključili v gospodarstvo dežele, saj danes bolj kot kdajkoli potrebuje mladih zdravih moči. Na drugi strani pa se v Afriki upravičeno zastavlja vprašanje, čemu se vsa ta številna armada ni že demobilizirala? Mar imajo v načrtu nekaj drugega, mar bodo ti v vojaški akademiji Sandhurst tako sijajno izurjeni oficirji pričeli varovati kakšno drugo afriško vladno, politično stranko ali pa celo bele družbe?

Prvič v zgodovini Afrike se je zdaj zgodilo, da afriška država posveča toliko pozornosti svoji armadi in svojemu oficirskemu kadru. Prvič v zgodovini Afrike, razen leta 1896, ko je etiopska vojska izgnala Italijane s svojega ozemlja, je afriška vojska izvojevala zmago v zelo dolgi vojni. Celo v Kongu, kjer je bila nekdanja najokrutnejša vojna, so najgrši posel opravili beli najemniki.

Danes bi Nigeriji zadostovala vojska z okrog osem tisoč vojaki in oficirji, ki bi prav lahko vzdrževali red in mir v deželi tudi po državljanski vojski takšne vrste, kot je bila njihova. Zato je kar povsem jasno, da bo nigerijska vojska v prihodnje izvajala vojaške operacije. Mogoče bodo pomagali naprednim silam v Južni Afriki, da dosežejo vsaj nekaj več svobode? Mogoče bodo urili druge nacionalne armade? Vse to je le ugibanje!

Toda armada, ki ima 3500 pilotov na 1500 lovcih in bombnikih, zelo dobro opremljeno pehoto, je postala zanimiva tudi za Sovjetsko zvezo; ta jih je opremila z letali Mig 15 in Mig-17 ter Iljušin-28, mitraljezi AKM — 7,62, ter 122 mm topovi. Vsega tega orožja so v vojni izgubili zelo malo, saj Biafranci poleg pušk niso imeli ničesar drugega.

Poleg Sovjetske zveze se živo zanima za Nigerijo tudi Francija, toda iz povsem drugih razlogov. Franciji je najbolj potrebna nafta, ki jo hoče dobiti od Nigerije na vsak način. General Gowon, ki je prevzel oblast po koncu državljanske vojne, je ostal do francoskih ponudb in zahtev popolnoma hladen, saj je znano, da so se Francozi med vojno potegovali za svobodno Biafro.

Pa ne samo Francija, tudi Velika Britanija si prizadeva, da bi zagotovila Nigeriji vse tisto, kar potrebuje, pa četudi orožje. Tako vse tri dežele kar tekmujejo med seboj, kdo bo imel več koristi od te zelo, zelo bogate dežele. Malokdo bolj, kot te tri dežele se danes zaveda, kako zelo obetajoče komercialno področje bo Nigerija v prihodnje, mogoče najbolj v Afriki.

Mogoče se vseh teh prizadevanj in naporov tujcev zaveda tudi Nigerija in se boji njihovega političnega, ekonomskega in vojaškega vpliva. Francozi, ki branijo sedanjo vladno v Čadu, ne izbirajo sredstev! Mogoče pa si Nigerija želi obdržati vnaprej trdnost svoje dežele in je ohranila tako močno armado prav zato, da bi ohranila popolno svobodo in neodvisnost!

JEUNE AFRIQUE 7. 4. 70.

Ameriški domino v jugozahodni Aziji

»Ves Laos ni vreden, da zanj žrtvuje življenje en sam fant iz katerekoli kmetije v Kansasu.« je nekoč dejal Dean Rusk. In senator Fulbright je to še potrdil: »Pomembnost Južnega Vietnama za varnost ZDA je le mit.«

Richard Nixon se je znašel v teh nasprotjih!

Na prvi pogled se zdi njegova politika »vietnamizacije« nemogoča toda geopolitična namišljena odgovornost ZDA je že dvajset let usmerjena v jugovzhodno Azijo, in sicer s posebno strategijo, kot je rekel Dean Acheson leta 1949, »pomiriti vse duhove na tem koncu sveta, da ne bodo zapadli v komunistično hegemonijo.«

Od tedaj se ameriška politika ni spremenila. Ostala je zasidrana na »teoriji igre

z dominami«; če so zagugali eno, se je zatreslo na vseh koncih. V Washingtonu vedno govore le o zoni pomirjevanja »Pacifik—Indija« hkrati pa ves čas razlagajo, da so njihovi ekonomski interesi le v Evropi in Latinski Ameriki. Kljub temu pa so leta 1968 dali jugovzhodni Aziji 12,9 milijard dolarjev za trgovino, medtem ko so hkrati dali za Evropo 18,5 milijard in Latinsko Ameriko 9,4 milijarde dolarjev. Prav tako so bile investicije v jugovzhodni Aziji za šestkrat večje kot v Evropi ali Latinski Ameriki.

Resnični vzroki za navzočnost ZDA v deželah jugovzhodne Azije pa so v tem, da bi različnih struje v različnih deželah vojaško in ekonomsko podredili sebi. Njihova strategija predvideva:

1. Ustanovitev in krepitev proameriških vlad, vojaška prednost in čim daljša odvisnost od ZDA na vseh področjih.

2. Izoblikovanje velikanske anglosaksonske zveze, specializirane proti gverili, ki bi zajemala Južno Afriko, Avstralijo in Novo Zelandijo.

3. Formiranje elitnega korpusa, ki bi se specializiral proti gverili in operiral v vseh gorskih in pragozdnih predelih. Tako bi siamski, malajski, južnovietnamski, indonezijski in filipinski »gasilci« prišli pod vrhovno vodstvo ameriške elite. Neodvisno od domačega vojaškega poveljstva bi bili vsi pod neposredno komando ameriške vojske.

Nova bojna prizorišča v Kambodži in razširitev vojne na Laos ne pomeni novo vojno v Indokini, marveč nadaljevanje velike azijske vojne, ki se je pričela v jugovzhodni Aziji že leta 1946.

»Vietnamizacija«, kar pomeni le spremembo barve okostnjakov, kot se je izrazil ameriški ambasador v Vietnamu, bi po njihovem leporečju okrepila vlado, ki bi bila zmožna združiti oba Vietnam. Nixonova politika postaja povsem podobna Johnsonovi tik pred volitvami... Njegovi ugovori so prav isti — zmanjšati vojaške potenciale, da bi zmanjšali človeške žrtve in seveda dolarje. Medtem ko je Nixon v prvem letu svojega mandata dal za Vietnam že 28,8 milijard dolarjev, Johnson ni »prekoračil« 26,5 v zadnjem letu svojega mandatnega obdobja. To daje misliti o njegovih »zmanjšanjih« ameriškega kontingenta v Vietnamu pred volitvami 1972. leta. Tedaj bo zadostovalo le 225.000 ameriških vojakov za Vietnam.

BIBLIJA IN ZASTAVA

Ameriška propaganda proti Severnemu Vietnamu, silam Patet-Lao ter narodnoosvobodilnim četam Južnega Vietnama je izredno intenzivna ter je integralni del tako imenovane »južnoazijskije«. Vse kaže, da je tudi v Kambodži morala nastopiti CIA, da bi vrgla z oblasti »Snoockyja« (ime, ki ga ameriški vojaki uporabljajo za Sihanuka). CIA je že dolgo pripravljala napad nanj, ker se je po njihovem mnenju le predolgo zadržal za kamboškim krmilom in vodil preveč trdno protiameriško politiko.

Novo nastale razmere v Kambodži in v Laosu je spet razdvojila mišljenje v ZDA bolj kot kdajkoli poprej. Na eni strani »jastrebi« razlagajo, da ni nobene druge izbire kot eskalacija. Če potisnejo tajlandske in kmerske čete proti vietkongu, potem morda le ne bi bilo potrebno pripeljati novih ameriških čet v jugovzhodno Azijo. Položaj bi lahko obvladali le z ameriški bombniki in topništvom.

Njihovo pleteničenje poteka hkrati z nasprotji v politbiroju severnovietnamskega vodstva, to pa bo imelo zelo hude posledice za vojno v Južnem Vietnamu. Američani si manejo roke in čakajo le na ugoden trenutek, da bi lahko stopili na ozemlje Severnega Vietnama.

V Washingtonu so organizirali pohod častitega McIntyra, poklicnih vojščakov proti komunistom, »pohod za zmago v Vietnamu«. Udeležilo se ga je le 11.000 oseb in ne 50.000, kot je zapisal New York Times, ki so z biblijo in zastavo oboroženi korakali po dolgi Pennsylvania Avenue, medtem ko je v novembru manifestiralo 600.000 Američanov proti vojni.

»Golobje« so dvignili glave. Senatorja Muski in Mansfield pa sta novi režim v Phnom Penhu imenovala lažnega. Senator Fulbright je pretrgal nekaj tednov trajajoč molk in pribil: »Politika vietnamizacije je katastrofa, ker pod svojim plaščem previdno skriva orožje, ki bi bilo lahko usodno za ameriško demokracijo. To bi bil velik davek za plačilo mita o pomembnosti Vietnama za našo varnost!«

Tudi razpoloženje za moratorij se je približalo razpoloženju pretekle jeseni in odločno poziva Američane na pohode proti takšni vladni politiki. Mogoče bo federalna vlada v Massachusettsu le legalizirala svoj predlog, da vojna v Vietnamu ni oficijelna in zato njenim vojakom ni potrebno na vietnamsko bojišče.

ZELENA LUČ

Nixon se sedaj še ni dokončno izjasnil o svoji nadaljnji politiki. Kljub temu pa je vlada odprla zeleno luč trem bataljonom tajlandskih vojakov za njihov nastop v Laos, medtem ko Saigon čaka, da bo dobil pomoč iz bližnje Kambodže.

Vsak dan se navezujejo tesnejše vezi med novo kamboško vlado in Thieujem. Dobava ameriškega orožja Kambodži in Indoneziji je že na poti. Kljub tej majceni eskaladi je Nixon napovedal, da se bo v naslednjih štirih mesecih vrnilo domov 50.000 ameriških vojakov, če ne bo general Abrams postavil veta.

Tako Nixon meni, da bo še nadalje do neskončnosti lahko uprizarjal kompromise, hkrati pa podpiral vojno, a navzlic temu zmanjševal ameriške čete v tujini.

Zato bi se morale vse sile v svetu resno zavzemati za takšno politiko v jugovzhodni Aziji, da bi dosegli resnično nevtralizacijo, države pa bi se po tolikih letih vojne same odločile o svoji usodi. Drugače bo zavest belega človeka še veliko bolj omadeževana, kot je že in se bomo morali spraševati, kje in kdo smo...!

NOUVEL OBSERVATEUR 13.—19. 4. 70.

BIGGLE, Lloyd ml.: Vse barve sveta. Prevedel: Boris Verbič. Knjižna zbirka Spektrum. Urejuje: Anka Vesel. Tehniška založba Slovenije. Ljubljana 1970. 224 + (II) str.

BROŽ, Josip — Tito: Borba za mir in mednarodno sodelovanje. 16. knj. Prevedel: Franček Šafar. Opremila: ing. arch. Jakica Accetto. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1970. 508 str.

DUMAS, Alexandre: Trije mušketirji. 2 knjigi. Prevedla: Martina Rotar. Opremil: Bronislav Fajon. Svet v knjigi 67, 68. Obzorja. Maribor 1969. 1. knj.: 427 + (II) str.; 2 knj.: 406 + (V) str.

FAULKNER, William: Sartoris. Sa engleskog preveo: Ivan Slamnig. Svjetski pisci. Urednik: Tomislav Ladan. Matica hrvatska. Zagreb 1968. 301 + (II) str.

GOODMAN, Mitchell: Konec tega. Vojni roman. Prevedla: Marija Cvetko. Opremil: Zdravko Vatovec. Založba Lipa. Koper. 1969.

HESSE, Herman: Stejni volk. Prevedel: Janez Gradišnik. Zbirka »Sto romanov« 43. Urejuje: dr. Anton Ocvirk. Študio napisa: Katarina Bogataj. Oprema: Matjaž Vipotnik. Cankarjeva založba. V Ljubljani. 208 str.

KIAUTA, Ladislav: Na bojni črti osemnajste. Zgodovinski oris 18. divizije NOV in PO Jugoslavije. Oprema: Tone Lazar. Avtorja zemljevida: prof. dr. V. Bohinec in prof. Fr. Planina. Izdelava: Vladimir Stimac. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1969. 702 + (V) str. + zemljevid. Med tekstom slike.

KOLAR Vladimir: Istarska svitanja. Prva istarska narodnooslobodilačka brigada »Vladimir Gortan«. Zapis o ratnim brigadama 7. Narodna armija. Beograd 1968. 173 + (III) str. + 8 str. sl.

KOVAČIĆ, Ivan: Obilje in nasilje. Zbirka PRAXIS br. 48. Glavni i odgovorni urednici: Gajo Petrović i Rudi Supek. Izdavač: Hrvatsko filozofsko društvo, Praxis. Zagreb 1970. 256 str.

KRIVOKAPIC, Radovan: Bibliografija vojnih izdanja 1945—1968. Vojna biblioteka. Naši pisci. Odgovorni urednik: Raško Popović. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 368 str. Ilustrirano.

KUNTIC, Alba M.: Počeci borbe za slobodu Bačkih Bunjevaca. Jedan uspeh akcije kneza Mihaila i Ilije Garašanina za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje. Grafi-

ka oprema: Svetislav Janković. Samozaložba. Beograd 1969. 454 + 4 str. + (20 str. sl.).

LESKOV, Nikolaj S.: Soborjani. Kronika. Prevedel: Severin Šali. Študio napisala: Vera Brnčič. Zbirka »Sto romanov« 44. Urejuje: dr. Anton Ocvirk. Opremil: Tomo Podgornik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1970. 360 str.

LOKAR, Danilo: Silvan. Opremila: Vida Slivnikar. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1970. 148 str.

NOVO MESTO, 1365—1965. Prispevki za zgodovino mesta. Zbral in uredil uredniški odbor: Janko Jarc, Tone Knez, Jože Mlinarič, Jože Suhadolnik. Opremil: Janez Vidic. Založba Obzorja, Maribor — Dolenjska založba, Novo mesto 1969. 235 + (IV) str. Ilustrirano.

OMAHEN, Janko: Obiski pri Ivanu Cankarju. Opremil: Avtor. Založba Obzorja. Maribor 1970. 182 + (II) str. Ilustrirano.

OTPOR u žicama. Sećanja zatočenika. 2 knjigi. Ratna prošlost naših naroda 112, 113. Odgovorni urednik: Radovan Penić. Izdala Medjurespublička redakcija Saveza udruženja boraca NOR Jugoslavije. Predsednik: Velibor Gligorić. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 1. knj.: 807 + (V) str.; 2. knj.: 746 + (V) str. Med tekstom slike in faksimili.

REVOLUCIJA in umetnost. Risbe iz zaporov in taborišč. Študija, biografije, seznam del: Vera Visočnik. Izbrali in uredili: Aleksander Bassin, Vladimir Laković, Vera Visočnik. Opremil: Vladimir Laković. Knjižnica NOV in POS. Likovna zbirka. Ureja: Likovna komisija sveta za razvijanje tradicij NOB pri republičkem odboru ZZB NOV Slovenije. ČZP »Soča«. Nova Gorica 1970. (121 str.).

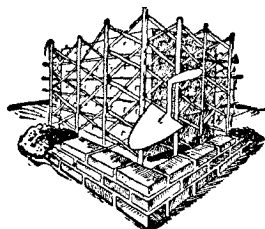
RULFO, Juan: Pedro Paramo. Prevedla: Alenka Bole-Vrabec. Cankarjeva založba. Ljubljana 1970. 236 + (IV) str.

SOCIALISTIČNA zveza delovnega ljudstva danes. Sedma seja republiške konference SZDL Slovenije. Založila Republiška komisija SZDL Slovenije, služba za informacije. V Ljubljani 1970. 140 + (III) str.

SPRINGS, Howart: Moj sin, moj sin. Spremno besedo napisal: Božidar Borko. Prevedla: Majda Stanovnik. Cankarjeva založba. Ljubljana 1970. 996 + (III) str.

Skupščina občine LITIJA

z vsemi družbeno-
političnimi
organizacijami
čestita vsem
občanom
ob delavskem
prazniku 1. maju

GRADBENO PODJETJE
MEGRAD
LJUBLJANA, CELOVŠKA C. 136

projektira in izvaja
vse vrste gradbenih del;
gradi stanovanja za
tržišče, hitro, solidno
in poceni

Vošči vsem aktivistom, posebno pa
borcem NOV za praznik 1. maj

POSLOVNO
ZDRUŽENJE
PROIZVAJALCEV
TEKSTILA
IN KONFEKCIJE

PRODAJNI SERVIS

Modna hiša
LJUBLJANA · MARIBOR

Ob nakupu poletne garderobe si oglejte v Modni hiši v Ljubljani in Mariboru
bogat asortiment modne damske in moške konfekcije, pletenin ter najrazličnejšega
metrskega blaga v novih desenh in materialih

Slovenija Sadje

EXPORT — IMPORT

LJUBLJANA
JUGOSLAVIJA

Ob hvaležnem spominu na junaške podvige borcev, aktivistov in ilegalcev širom
naše domovine v dobi NOB iskreno čestita za praznik 1. maj delovna skupnost

»SLOVENIJA SADJE«
export — import
LJUBLJANA
Miklošičeva 10/IV.

PODJETJE ZA IZDELAVO IN POPRAVILO
KMETIJSKE IN GOZDARSKE
MEHANIZACIJE

AGROSTROJ

LJUBLJANA, DRAGA 41

Telefon: 55-366, Telex: 31-271, p. p. 7/1

Konstruira, projektira in izdeluje najso-
dobnejše naprave za namakanje z umet-
nim dežjem v stabilnih, polstabilnih in
premičnih sistemih.

Z lastno mehanizacijo opravlja vsa me-
lioracijska dela.

Opravlja servis kmetijske in gozdarske
mekhanizacije in avtomobilov Škoda,
Simca, Saab in Land Rover.

Izdeluje epoxy smole in kite odporne proti
kislinam in alkalijam za uporabo v elektro,
strojni, gradbeni in prehrabeni industriji

**BELOKRANJSKA
TRIKOTAŽNA
INDUSTRIJA**

» **BETI** «
M E T L I K A

**PRIPOROČA
SVOJE IZDELKE**

čestita kirirjem TV postāj, ki v tem
letu praznujejo svoj jubilej
v Beli krajini

GENERALNI REMONT AVTOMOBILOV

AVTOOBNOVA **LJUBLJANA**
TITOVA 136

Koristnike motornih vozil OBVEŠČAMO,
da strokovno, dovršeno in s kvalitetnim materialom:

Izvršujemo servisne preglede na vozilih: TAM, FAP, OM in MERCEDES
Obnavljamo vsem težkim vozilom spodnje ustroje, karoserije, sklope,
električne inštalacije in glave motorjev

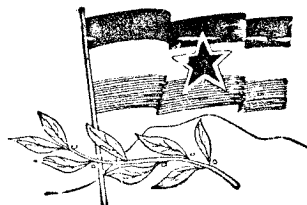
Na zalogi imamo obnovljene motorje za vozila: TAM 2000, TAM 4500
in FAP; zanje dajemo tudi garancijo

Brusimo motorne gredi, valje in bloke motorjev, rezkarje in orodja
Rezkamo glavne in ojnične ležaje

Obratujemo celodnevno!

**Skupščina
občine
ILIRSKA
BISTRICA**

**Občinski komite ZMS
Občinski odbor SZDL
Občinski odbor
ZZB NOV
Občinski komite ZKS
Občinski odbor RK**

Čestitajo občanom za dan borca — 4. julij

